

623

32837

Ю. НАЧИНСКИЙ

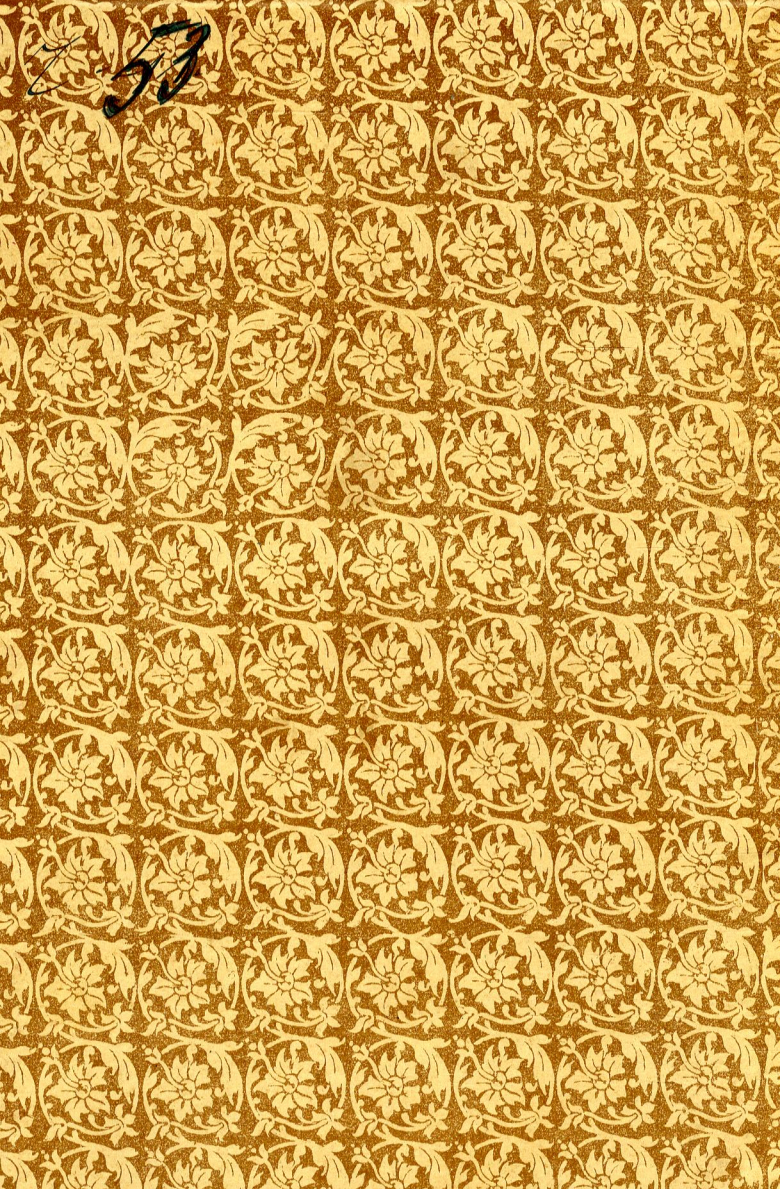
МИХАЙЛО ЛАЗОРНО  
у ЛЬВОНІ

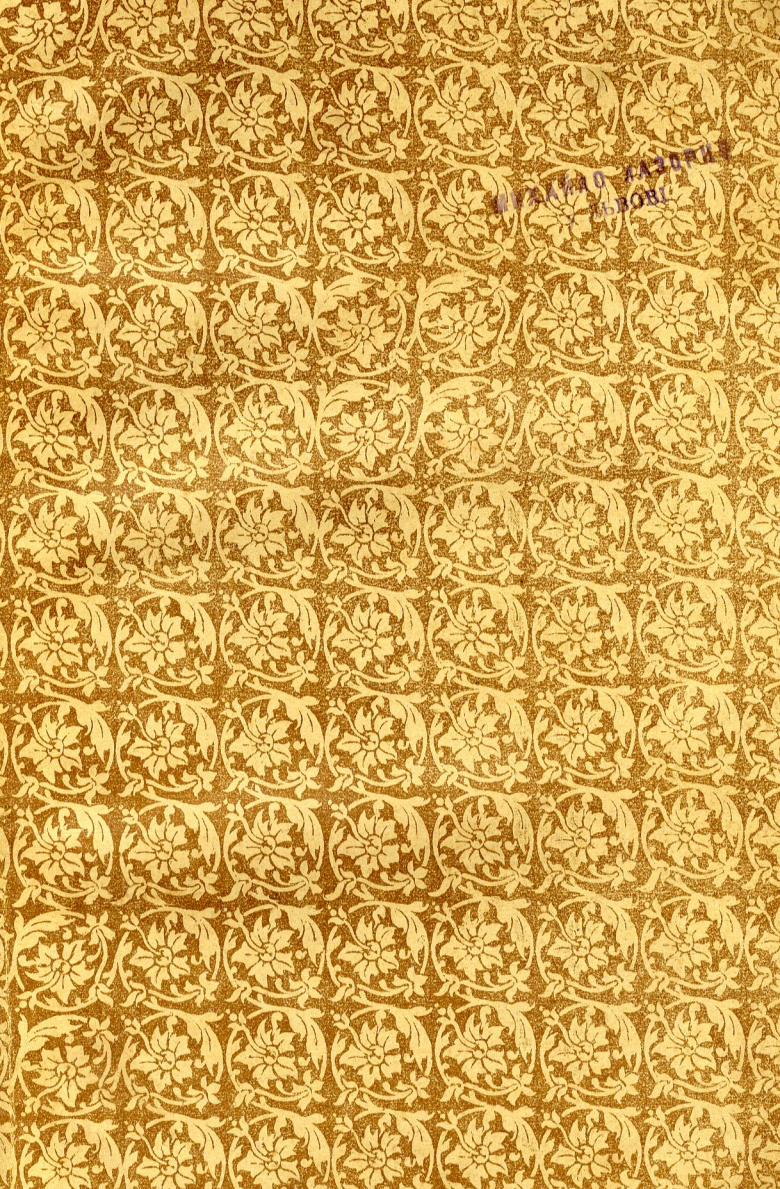
Україна

Інґредієнта

МИХАЙЛО ЛАЗОРНО  
у ЛЬВОНІ







МІСЦЕВО-РАБОТНИ  
СЬБОРИ

9 Rap

7

ЮЛІАН БАЧИНЬСЬКИЙ

КНИГАРНИЦА  
Ч. 0969  
СТАУРОПИГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ

Л. 53

# УКРАЇНА IRREDENTA

МИХАЙЛО ЛАЗО  
У ЛЬВОВІ

„Въчная смѣна формъ, вѣчное от-  
верженіе формы, порожденной извѣстнымъ  
содержаніемъ или стремленіемъ, вслѣдствіе  
усиленія того же стремленія, высшаго раз-  
витія того же содержанія, — кто понялъ  
этотъ великій, вѣчный, повсемѣстный за-  
конъ, кто приучился примѣнять его ко вся-  
кому явленію, — о, какъ спокойно призы-  
ваетъ онъ шансы, которыми смущаются  
другіе!... Онъ не жалуетъ ни о чѣмъ, от-  
живающемъ свое время, и говоритъ: пусть  
будетъ, что будетъ, а будетъ въ концѣ кон-  
цовъ все таки на нашей улицѣ праздникъ!“

Н. Г. Чернышевскій.

Друге виданє.

НАКЛАДОМ АВТОРА.  
З друкарні В. А. Шийковського.  
У Львові 1900.

Львівська Библиотека  
АН УРСР

623  
(134)

II

и. 616.403

2 пр.

Львівська державна  
наукова бібліотека

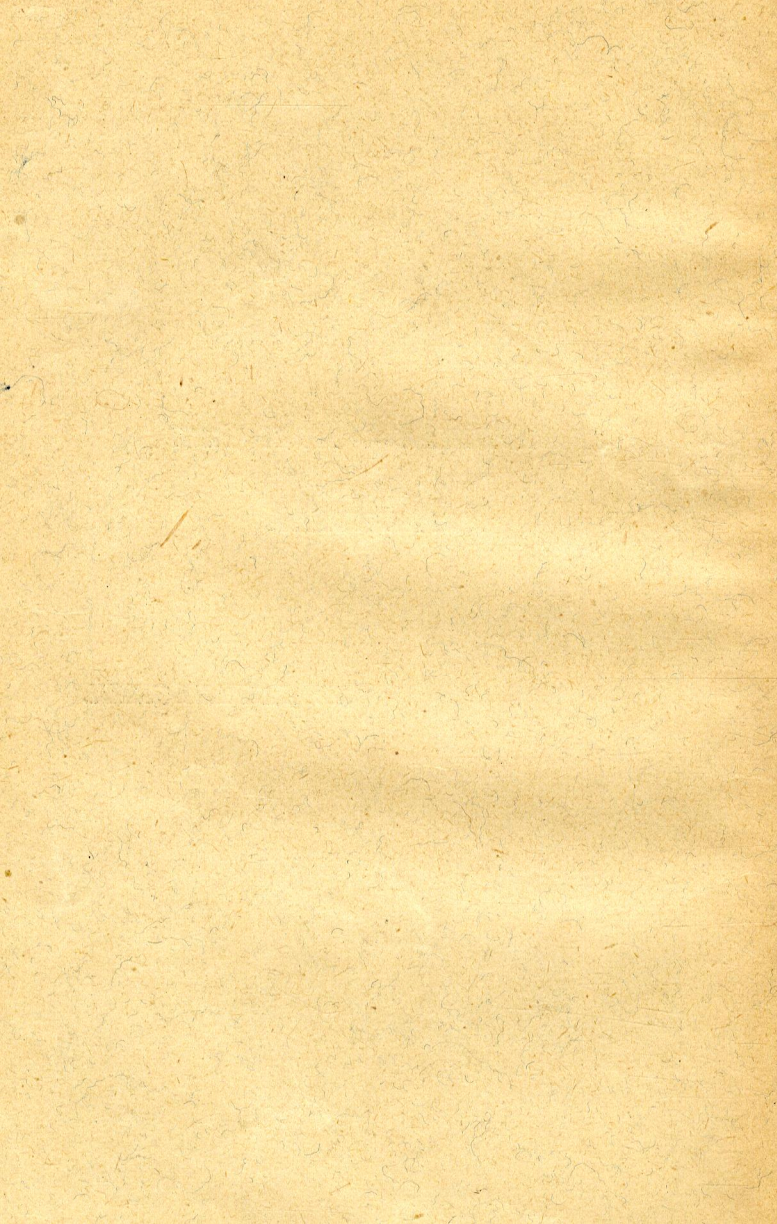
№ Н 0984230

825

*ПРИСВЯЧУЮ*  
*ТОВАРИШАМ — МОЛОДІЖИ*  
*УКРАЇНСЬКІЙ.*

*Ю. БАЧИНЬСКИЙ.*

У... 19...





Хоч як сумний та прикрий обяв в житю суспільнім »Русинів« — еміґрація селян »руських« за границі краю; хоч як відстрашающий єї наглий та повний роспуки вибух, і ті широкі небувалі ще доси у нас розміри єї, — то все таки, не брак їй і деяких добрих сторін. Як та буря страшна, що зірвавшись нараз, нищить поля і бурить ліси і потоками дощу заливає долини і луги, — та, пройшовши, оживлює цілу природу, відсвіжує землю, прочищує воздух, роз'яснює горізонт і дає далеко і широко сягнути по чистім просторі свободним очам, — так само і еміґрація: страши собою цілу суспільність галицку, очистивши і освіжівши єї душну, сонну атмосферу, розрухала єї, та заставила приглянутись собі хоч на хвилину, хоч з далека, та доторкнутись до тих болючих ран, що так довго мучили єї! І от тепер вперве, завдяки їй, прийшли під широку та публичну дискусію ті славні, знані пісні про чудову »гармонію суспільну« так щиро переспівувані галицкими »світочами«. Тепер вперве, появились острі і виразні сим-

птоми тої, скорим кроком поступаючої пролетаризації мас селянських, котру так часто заперечують »самостійні« галицькі, рускі і польські, »економісти«.

Головну заслугу в тім належить безпечно признати галицькій пресі, що взялась пояснювати ті непояснені ще доси або й навіть впрост заперечувані суспільно-економічні з'явища. Вона то розібрала економічний стан нинішньої Галичини, відносини економічні руского мужика, як також і відносини економічні других кляс суспільних в Галичині. І дійсно сконстатувала материяльну руйну руского селянства і безвихідне положене його.

А однак, розбираючи той нинішний стан економічний руского селянства і констатуючи дійсно роспучливе положене його, не звернула вона чомусь-то уваги на те, як то все відібеся тепер на національнім житю української суспільности в Галичині — Русинів, які-то наслідки потягне се за собою в їх культурно-національнім розвою, взагалі — яка жде їх тепер будучність? А се важна річ.

Мужик руский, сеж прецінь ґрунт, на котрім вирости і с котрого тягнули поживні соки усі »інтелігентні« кляси рускі, основа, на котрій опирала ся ціла дотеперішня політична діяльність »Русинів«, основа остаточно, в котрій, як загально голосить ся, і лежить уся будучність Русинів. А таж-то основа встряслась тепер, роспала ся. Мужик упав,

спролетаризував ся, і не маючи у себе в дома, в краю захисту, втікає далеко в чужі світи... Щож стане ся з «народом» руским? Усі партії рускі, що опирали ся до-тепер на мужицтві, повисли немов у воздусі. Щож з ними стане ся? Я ставлю себе в їх положенє — мені лячно... В наших то, мовляв, руках зложена керма справ руских, ми репрезентанти народу руского, двигачі ідеї національної рускої (менше вже с тим чи велико- чи мало рускої, — в відношеню до других народностей австрійских, «ми» все ще таки оден табір — «руский»), щож стане ся с тою ідеєю, хто буде держати дальше той «сино-жовтий» прапор національний, скоро за мужицтвом прийдесь і нам загинути?... Таке питанє насуває зя мені, скоро лише поставлю себе в положенє котрої небудь партії рускої, і застановляючи ся над руїною материяльною руского мужика і над його еміграцією, стараю ся повязати єї з судьбою усіх тих партій...

Та — поставивши собі таке питанє, що-до будучности Русинів, я його такі сейчас і росширив. Я хочу поставити вже раз на порядок денний квестию будучности української нації — взагалї, не лиш виключно в Австрії але і в Росії. Тільки наговорило ся уже «патриотичних» річей про український народ, тільки любовних поезій присвячено Україні, уся робота публична, мовляв, уся повинна бути звернена на добро

України, українського народу, робота... оживлювана надіями на красшу будучність... Якаж-то се, та »красша будучність?« Чого сподівати ся нам по ній? — Час би от, здати собі вже раз ясно справу с того, чого нам остаточно дождати! Час би вже означити яснійше і конкретнійше ту »красшу будучність!« На такій пустій фразі, як »красша будучність«, і так само пустих парафраз її, годі вже довше оставатись. Час вже поставити собі раз ясно ціль змагань наших, і туди звернутись с цілою енергією.

Але, щоби ціла праця не пішла на марно, треба конечно розслідити насамперед фактичний стан теперішньої України (австрійської і російської), а розслідивши її і віднайшовши дорогу по котрій піде дальший її розвій (після загально-пануючих нині прав економічних, що обусловлюють культурний розвій кожного народу — Україна прецінь не лежить на Марсі!), тоді доперва покласти собі ясно мету загальним нашим прямованям і відповідаючу їй програму найблисшої практичної роботи. Інакше, уся праця піде на марно. Бож так, як брак такої ясної мети для публичної діяльності у галицької суспільности »рускої«, брак, в наслідок незрозуміння теперішніх відносин суспільно-економічних серед Русинів і незрозуміння прав, після котрого піде дальший розвій тих відно-

син, повів за собою безпрограмовість політичну, політичний «хаос», а в наслідок сего і вічні неудачі, а що за тим іде — безрадність і апатию, — так само і брак такої ясної мети у всеукраїнській роботі, брак, також в наслідок незрозуміння фактичного стану цілої теперішньої України і прав пісьля котрої піде дальший її розвій, мусить також повести за собою розбите робучих сил, безпрограмовість, неудачі а в кінци і апатию... Се вже по части і наступило. Тож справа стає ще більше пекучою...

І от, се-то власне той головний товчок, що спонукує мене вхопити за перо і написати сей суспільно-політичний скіц. Є се думки, що уже не раз налітали мені до голови і перли ся на верх, та лише тепер, коли прийшлося мені застановляти ся над нинішнім материяльним станом руского мужика, над його еміграцією і над причинами сеї еміграції, з єще більшою силою пруть ся в світ. Думки ті — то думки про будучність української нації.

## I.

Материяльна нужда «русских» селян — з'явище цілком природне і конечне. Лежить се вже в натурі нинішньої господарки хлопської — примітивної, старосьвіцької, при рівночасній господарці «двірській» — капіталістичній.

Ще, поки Галичина не була сполучена ніякими новішими комунікаційними средствами з західною Європою, поки не давив ще її рільної господарки незвичайний прилив американського збіжа, поти Галичина була беспечна зі своєю рільною господаркою натуральною, веденою на давний спосіб, на ужиток майже виключно власний, при всіх своїх патрархальних прикметах, повних відрубности від решти світа, повних своєї «самостійности». »Пан« і хлоп, рукодільник і простий ремісник, були собі кождий для себе паном, вели собі спокійно своє жите, беспечно, вільне від страху і виразних антагонізмів. Були се »давні добрі часи«.

Та настали нові »времена«. Введено жезлізницї, сполучено ними Галичину з рештою Європи, з рештою світа, що находив ся в висшій фазї культурно-економічного жита, в фазї капіталістичної господарки. Галичина опинилась нараз серед цілком нових обставин, так, що під загрозою неминучої погибели під могучими ударами конкуренції нового світа, не оставалось їй нічо іншого, як лише покинути давну свою старосвіцку господарку, та завести у себе нову, ведену рівнож на спосіб чисто капіталістичний, на велику скалю, з застосованєм машин.

Тількож така господарка вимагає великого капіталу, великого варстату фабричного по містах а великого обшару землі управної

по селах. Лише при тих услівях має машина поле до попису і тут вона дійсно доказує чудес.

Що до рільництва, то капітали такі найтись могли лише у властителів великих посілостей. Їм тільки мож було ввести господарку капіталістичну, і таким способом не тільки опертись конкуренції заграничній, але ще й переняти від неї на себе ту місію нової продукції — знищити всіх тих, що остались при господарці давній, примітивній. А ті »morituri«, що мали прийняти триюфуючого Цезара нових часів, що кровю своєю мали звеличати його побіду — то наші мужики. Їм брак всего того, що дає можливість вести господарку відповідно до тих нових вимог, на спосіб рівно капіталістичний, і в наслідок того вони і мусять гинути...

Єще, колиб мужик обрабляв своє поле виключно на свій лише ужиток; то продукт його споживав би ся дома, не йшов би на ринок і не підпадав би там загальним правам конкуренційної боротьби. Але обов'язки для держави, як пр. податки, сплачувані не в натураліях а в грошах, змушують і його шукати того ринку. А чим більше тих звязей, що лучать його з нинішнім державним ладом, як і взагалі с сучасними потребами культурними, тим більше звязаний він с тим ринком, тож тим більше і господарка його мусить перетворювати ся в господарку това-

рову, звернену не на власний ужиток а на торг, а через те, тим скорше мусить і підупадати на світовім ринку в конкуренційній боротьбі з великою господаркою, веденою при помочи машин. І мужик гине. С кожним днем бачить він, як земля що-раз більше усуває ся йому с під ніг, — він кличе ратунку, та ратунку ні-звідки нема. Навіть та держава, задля котрої прецінь кинув ся він в боротьбу конкуренційну з великим капіталом, щоб в ній упасти, навіть вона не в силі йому помочи. І не диво. Прецінь держава сучасна не є хлопскою державою, а не будучи нею, не почуває ся до обов'язку боронити його.

Держава була все і всюди інституцією витвореною з огляду на певну лише суспільну клясу, інституцією, дбаючою про інтереси тої кляси. Її справедливість — то справедливість, відповідаюча інтересам певних лише кляс, а не якась »абсолютна« справедливість, що уносить ся немов десь у воздусі по-над противними собі інтересами поодиноких кляс суспільних, і дбає про добро цілого загалу, про добро усіх її членів-горожан. То чи-ж і дивувати ся, що мужик, той тип минулої доби культурної — доби деревляного плуга і шнурком звязаного ціпа, не знаходить помочи в державі нинішньої культурної доби — доби великого капіталу і машин? Всі сучасні державні інституції, почавши від школи народної, все те приспособлене до потреб



суспільности нинішньої, суспільности ХІХ. віку.\*)

Сучасна держава, держава великого промислу і торгівлі, вишукуючи чим-раз ліпші услівя для свого істнованя і дальшого свого розвою, вимагає конечно великих жертв зі сторони своїх горожан. Що жертви ті конечні, то кождий признасть. Одно тільки лихо: що так штудерно розложені, що власне ті, для котрих утворена та держава, звільняють ся від них о скілько можуть (а можуть! от, хочби завдяки ординації виборчій) і спихають їх на тих, для котрих вона тяжким камінем в ногах, котрі як-раз завдяки їй і гинуть. Немов якимсь чудом — яким? сего мужик наш не знає — дістав ся і він під »покров« такої держави, а ставшись опісля єї »горожанином«, підляг усім тим обовяскам, які за собою потягає таке горожаньство. Що обовяски ті не аби які, се надто звісно кождому. Надто звісно, до якої надмірної висоти зросли ті жертви горожаньські, і як солоно

---

\*) Такі желізниці, про котрі тепер з нагоди закладаня по всій Галичині »льокальок«, так загально говорить ся і підносить ся їх високе цивілізаційне значіне, і вони не приносять користи мужикам. Користь з них в загалі, а специяльно з льокальок, можуть мати лише властители великих посіlostей, що завдяки зменшеним коштам транспорту, лекше зможуть збувати товар свій, і так збільшений капітал ужити до ще інтензивнійшої господарки своєї. А сеж прецінь підітне єще більше екзистенцію мужика.

мусить мужик оплачуватись за саму, і то виключно лише за саму ту честь — звати себе горожанином держави. Безсильний вже і підтятий великою господаркою панською, він єще більше упадає під тягаром тих жертв і обов'язків, поки не дістане ся в острі шпони сільських лихварів. І дні його пораховані.

Але нім свічне він в гробі, котрий сам собі копле, силачуючи той довг горожанський, прийде ся йому ще одну, а вже і посьлідну принести жертву. Жертва ся, то жертва тим »надприродним«  
силам, що так часто навіщають його, а перед котрими він все стоїть безсильний.

Годі заперечити, що услів'я життя сільського впливають дуже некористно на зрозуміне всіх з'явищ природи і пізнанє тих законів, котрим вони підлягають. Той вічний страх, непевність і незабезпеченє перед елементарними силами, що кожної хвилі можуть сторошити господарську екзистенцію мужика, безрадіність і безсильність встояти ся перед ними — все те, побіч інших причин, так сильно придавлює йому ум, так вяже і осліплює його, що цілком не диво, що він, окружений зі всіх боків тими »таємними силами«, котрих не може ані поняти ані оминати, тратить віру в свої власні сили і шукає єї в надземских силах. Страх, то перший і найголовніший чинник, що не дає розвинутись свободній думці, затемнює ум і робить

його приступним для всяких пересудів і забобонів. Хтож не бачив який переполох справляє в селі буря і як тремтить все на вид тих страшних »стріл божих«, що в одній хвилі готові знищити господарські здобутки мужика! Яка німа та повна уляглости роспука огортає всіх на вид горючого обійстя, котрого не важить ся ніхто ратувати, бо огонь сей — то огонь з неба, зісланий може за яку »кару«, тою невидимою, непонятною, надземною силою, котра в одній хвилі, не то обійсте його, а і його самого змести може з лица землі?!...

Як же корисійше під тим взглядом положене мешканців мійських! Все зложилось ту на те, щоб запаувати над силами природи, щоб запрягти їх в свої услуги і оголосити себе паном сьвіта. Чи дощ, чи буря, град, чи злива, все однаково віддані праці своїй і певні єї результатів, беспечні перед тими таємними силами, як легко можуть вони орієнтуватись і поняти їх, як легко їх обсервувати, аналізувати, узагальнювати і пізнати їх незмінні закони! Не дивож проте, що міста були все огнищами вільної думки. Коли в місті, не лиш що ніхто не боїть ся грому, а противно еще засідає ся на него; коли кождий спокійно сидить собі дома і веде звичайну свою роботу, то мужика огортає на вид тої надземної сили панічний страх, — безсильний взносити до неба руки і молити покійно помилування. Що більше. Не лиш сам молити ся, а

удержує особного функціонера, котрому каже засилати за себе спеціальні ще молитви на »всякі прошенія«, та зносить дари, чей може хоч так злагодить гнів небесних сил. Найде ся такий, що еще в яркіщих словах малює йому грізні надземні сили, та не занедбує рівночасно представити самого мужика як щось найнужденнійшого, наймарнійшого, ак щось — рівного звичайному, мізерному червакови... І чиж дивувати ся тепер, коли мужик, така мізерна істота, оточена зі всіх боків такими грізними силами, старає ся хочби і як солоно, хочби після яких високих такє, уложених його »духовником«, окупити ся їм? Хочби прийшлось позичити, а він все таки дасть »на Боже«, чей може прецінь буде йому колись ліпше.

Та тимчасом, замість щоби мало йому бути ліпше, йому все чим-раз гірше.. Ті часті позички добивають його до решти. Попавши раз у руки »кулака«-лихвара — гине в них, не дждавши ся оглядати сповнення тих солодких мрій, що як-так держали його еще на сїм божім сьвітї...

»Кулак« і мужик, то два взаїмно обслуговлючі себе і підпираючі, при товаровимінній формі господарства, з'явища суспільні. Оден без другого існувати не може. Що до лихвара, то обоятна се річ, чи буде се »чужий« чи »свій«. У нас різні причини, а головно історичні, вплинули на те, що ре-

меслом сим занялись переважно жида, коли де інде опинилось воно в руках таки »своїх« людий. Тількиж ті »свої« в нічім не уступають нашим жидам. Хоч оден обрізаний а другий ні — а про те, вони так добре вміють коло него заходити ся, що не справедливо і не оправдано виносити задля сеї одинокої ріжницьі »здібність« у одного, а вменшати єї у другого. Оба вони однакові, оба — як два рідні братя...

Наш »жид« — се конечний додаток до мужика, а заразом і конечний додаток до висше згаданої »трійці«. Коли що ріжнить його від неї, то хйба те, що все таки дає де-що перед тим мужикови, коли тимчасом там-ті нічо йому не дають. Він, беручи посьлідний, є також і тим посьлідним обухом, під котрим мужик паде мертвим...

І щож тепер?

Ціла юрба сьвіжоупечених пролетарів жене до двора, та просить ся на роботу. Але ту вже тільки їх не треба. Давну скількість гук, потрібну до управи широких панських ланів, заступили вже машини. Машина зробить скорше, в десятеро більше. Малу лише частину »ізбранних« приймуть до роботи при машині, а решта?... О, та решта! Хоч не потрібна безпосередно до услуг панських, то варт вона йому не менше тамтих. Без праці, без зарібку, без кусника хліба, голодний, босий, обдертий, приймає ся хоч за яку-небудь

Україна irredenta.

2

Львівська державна  
наукова бібліотека

№ И

0984230

325

Львівська бібліотека  
АН УРСР

ціну, і то на власну згубу і на згубу власних товаришів своїх... Маючи таку »резервову армію« коло себе, може пан знижувати платню своїм робітникам аж до крайної можливости. Бо і чогож йому бояти ся? Стратить робітника? Нехай іде собі! На його місце сто вже таких жде! О, та решта! Хоч не потрібна вона безпосередно до услуг панських, а про те варт вона йому не менше тамтих...

Та годі. Вкінці і терпцю вже їй не стане. Годі довше ждати. Чогож бо ждучи діждалась? Не досить, що сама утонула в бездні нужди, та ще і других за собою потягла... Досить вже того раю!... Оглянувшись, що нічого в селі їй ждати, покидає село, та іде шукати де інде красшої долі. Може в місті... Та ба! І ту нема нічого! Куди не глянеш, всюди та сама нужда, всюди таке саме жебрацтво, як в селі...

Щож се значить? Щож стало ся з містами? Деж то богацтво мійске і ті великі фабрики, що де інде тисячами приймають до себе голодну масу бездомних пролетарів? Деж ті міста, де фабрики ті?

Не в нас, не в нас...

## II.

Сказано висше, сучасна держава, то держава великого промислу і торговлі. В ній зросли вони до тих великих розмірів, про які,

не то що, сто літ тому при їх зароді, ніхто не міг і снити, але і нині ще у кожного, хто вже й привик до них, мимоволі мусить викликати правдивий подив.

Давна мануфактура, що при що-раз більшим зрості нових ринків, не могла вже як слід відповісти завданю свому — заспокоїти що-раз більше зростаюче запотребованє, мусіла уступити місце новим чинникам, котрі лїпше від неї могли би вивязати ся с сего завданя. Чинниками тими були — пара і машина. Вони зреволюціонїзували продукцію мануфактурну і дали початок великому про м и с л о в и. Давна основа середновічної фєвдальної держави — село, упало, а на його місце, в основу нової держави, держави буржуазийної вступило — місто. Місто стало від тепер надавати, с своєю міліоновою людністю, головний тон сучасній політиці державній, воно то і стало тим центром, в котрім сплели ся і збігли ся всі нерви сучасної держави. Представителька їх — буржуазія, оголосивши себе представительною цілої нації, вхопила у свої руки керму справ державних, а тим самим держава і правительство, стали інституцією до веденя єї суспільно-клясових інтересів. Завдяки сему, викликала буржуазія в протягу столітнього свого панованя такі кольосальні сили продукційні, виказала таку великаньску силу творчу суспільности люцкої, з якими ніякий с попе-

редних віків не може рівнатись. Запановане над силами природи, машини, застосоване хемії до промислу і рільництва, пароходство, желізницї, телеграфи, телефони, уможливлене експльоатації рільної цілих країв, регуляція рік, незвичайний розвій наук, штуки, літератури, і маси людности немов с під землі виростаючі, отсе той результат одновікового панованя буржуазії, отсе ті здобутки, котрим не дорівняють хочби і всі віки попередні разом взятї.

Та, хоч як, дивлячись с сего боку, сьвітлим і імпонуючим представляє ся результат тої господарки буржуазийної, то з другої сторони, що за відражаючий образ нужди бачимо у переважної більшости суспільности цивілізованої! Всї ті сьвітлі здобутки продукції машинової дістали ся в участи одній лишень, малій меншости щасливців, — решті остались нужда, неволя, здичілість і моральна деградація... Розвій економічний суспільности буржуазийної, при загально пануючій тепер конкуренції вільній, довів до упадку цілу господарку дрібну — малий варстат ремісничий і дрібну господарку ґрунтову. Представителїв їх — дрібного ремісника і властителя дрібної власности ґрунтової, зіпхнув в ряди непосїдаючої кляси — пролетарїв, а средства їх продукційні, роздроблені і роскинені по всім-усюдам, сконцентрував по певних центрах і віддав їх у руки чим-раз меншого числа ка-



піталістів і властителів великих обшарів ґрунтових. І на місци давного дрібного варстату ремісничого повстала фабрика, а на місци давного дрібного властителя — капіталіст.

Цілий сей процес економичний відбув ся с такою желізною конечністю, що всяка борба, яку-б не піднято проти него, кінчить ся все повним розбитєм збунтованої кляси дрібних властителів. За кождим разом, по кожній борбі, окриває ся новою славою великої побіди все-триумфуючий капітал, за кождим разом в триумфальнім поході веде перед собою нову, сьвіжу масу поневолевих бунтовщиків — сьвіжих пролетарів...

Та, чим більше розвиває ся та капіталістична продукція і чим острійше проявляють ся всі ті противности і суперечности, які вона потягає за собою, тим більше дає ся відчувати потреба »державного« авторітету, що дбав би о те, щоб кождий виповнював як сьлід всі ті обов'язки свої, які йому призначило його суспільне положенє. Самопоміч ту не вистарчає, ту таки потреба вже опіки цілої »держави«. Буржуазія не може відречи ся єї, — потрібна вона їй і на внутр і на внї. З одної сторони антагонїзм між клясою посїдаючою і непосїдаючою вимагає бевнастанної чуйности орґанів єї — поліції і »справедливости«, з другої — масова продукція, перевишаюча запотребованє внутрішнього ринку — великої сили мілітарної, на нові загра-

ничні ринки. Там, на світовім ринку, сходять ся капіталісти двох ріжних держав, — починає ся боротьба... Хто кого випре? »Вітчизна« загрожена!... Хто має більшу силу, той побідить. І війни державні, що були ще до недавна війнами династичними, перетворились на війни торговельні. Але до сего остаточного кроку, не все треба тепер удавати ся. Вистарчить лишень мати сильну армію за собою, готову виступити кожної хвилі до бою а тоді — тоді цілий спір залагодить ся вже »мирною дорогою«. І місто війни, дістанемо — торговельні договори.

Завдяки скоро поступаючому удосконаленю средств продукційних і незвичайно улегшеним средствам комунікаційним, попихає буржуазия на дорогу цивілізаційну усї, навіть і варварські краї. Дешевість товару — то куля арматна, що пробиває навіть китайські мури і змушує до капітуляції хочби і найзавзятійшу ненависть до чужоземщини. Дешевість та, то той острый меч, під котрим кожда народність, що не хоче загинути, мусить завести у себе такий самий буржуазийний систем продукції, і уцивілізувати себе на образ і подобіє єї... Упре ся — загине!

Квестия введеня великого промислу — се квестия життя кожного народу.

### III.

Зазначивши кількома словами, оден бік нинішньої господарки суспільної — господарки капіталістичної, вертаю назад до Галичини, щоби приглянутись єї господарці. Се навіть конечно, бож Галичина, що становить частину одного організму політичного — Австрій — де промисл великий, в західній часті єї, а головно в єї центрі, в Відни, дійшов вже до широких розмірів, — мусить, конечно, підлягати загальним правам капіталізму і переодягтись на образ і подобіє його. Виставлена в першій лінії на ті острі стріли капіталізму — цікаво-б знати, як видержує вона його сильні атаки, яким змінам підпадає задля них і якої тактики мусить ужити, щоби вийшла остаточно — побідоносно?

Господарка галицка, а головно мійска, носить на собі знамя господарки середовічної, дрібнопромислової, ручної. Промисл мійський, пересічно беручи, представляє ся нам як оден малий варстат ремісничий, під доглядом одного майстра, з обслугою одного-двох челядників, та кількох »хлопців«. Продуктивність його ограничена до minimum. Що се значить? Значить, що варстат дрібний, до котрого не можна застосувати новіших уліпшень техвічних, котрі змогли би піднести продуктивність праці, не в силі оперти ся конкуренції заграничній, заграничним фабрика-

там і здержати рівною дешевостию свого продукту, сильний прилив в Галичину продуктів заграничних, дешевих заграничних фабрика-тів. Щож виходить з сего? Очевидно: упадок краєвого промислу... І дійсно! куди не глянеш, куди не поступиш, всюди наткнешся на якийсь продукт фабричний, заграничний, що дешевостию своєю випихає нам з рук продукт краєвий і робить даліше існуванє його у нас неможливим. С кожним днем проявляє ся чим-раз виразнійше руїна краєвого промислу, с кожним днем дають ся чути чим-раз голоснійші крики і ляменти упадаючої кляси галицьких промисловців. Ту стають проти себе дві нерівні сили: фабрика з єї всіма найновійшими улїпшеннями технічними і великим капіталом, і — варстат дрібний, а що найбільше рукодільня (більший варстат, з більше робітниками, з застосованєм подїлу праці, та без застосованя машин), с технікою не виробленою, не викінченою, примітивною, с капіталом, мало-що не рівним — зеру. Результат борби — конечний упадок дрібного промислу, а запанованє промислу фабричного. Процес той відбуває ся скорим темном перед нашими очима.

Що ту однак характеристичне? От що: капіталїзм, ступивши сильною вже ногою в Галичину, руйнуючи середновічну єї господарку, не дав їй з другої сторони того великанського товчка, що попихає все вперед, не

дав розвинутись в краю фабричному проми-  
слові, не зродив сильної кляси середної —  
буржуазії, а через те і підтяв всі зародки  
висшої культури Галичини. Замість власної,  
краєвої продукції фабричної, дав нам про-  
дукти чужі, заграничні. Се зродило висші по-  
треби культурні у загалу інтелігенції галиц-  
кої, та недало їй заразом можности їх заспо-  
коїти, — а в дальшій консеквенції: зродило  
у одної єї части німу роспуку, у другої нена-  
висть до „чужоземщини«, а у решти апатію  
і неохоту до свого краю...

Завдяки нинішньому устроєви політично-  
му Австрії, завдяки пануючому нині політич-  
ному централізмові, не в силі Галичина по-  
класти такої сильної тами, що змогла би здер-  
жати могучу філію надмірної продукції ві-  
деньських фабрик. Не забезпечена перед єї  
сильними ударами, не в силі розвинути у се-  
бе свого власного промислу, щоб зрісши в  
силу, тоді доперва виступити до борби на  
отвертім полі. Галичина що іно почала клас-  
ти підвалини під свою новітну твердиню... аж  
ту нараз, в тім розгарі вступних праць — роз-  
дав ся гук арматних вистрілів, жалібний свист  
віденьських куль. В одній хвилі змели вони  
почату роботу »патриотичних« міст, і від разу  
знищили той жизненний нерв суспільного  
жита — мійський промисл.

Рівномірно з упадком промислу мійско-  
го, упадають і міста, а людність їх, замість

давати провід в розвою культурнім цілій суспільности краєвій і повести за собою »провінцію«, села, знижилась сама до неї, переймилась її потребами і думками, не сягаючи поза її вускоглядний і обмежений горизонт. Уровень інтелігенції міщан, зниживсь до уровня інтелігенції звичайного мешканця села — мужика: та сама непорядність і повільність, та сама заскарузлість і пересуди.

Відповідно до сего економічного і культурного стану галицької міщанської кляси, веде ся і її політика: така сама нужденна, несмілива, без крихти енергії. Клясичний вираз її — польська »лвіця«. Тому, що галицькі міста, завдяки нинішньому політичному устроєви Австрії, зрівнані економічно і культурно майже с селами, а село галицьке еще типовий останок середовічної суспільности, то і вся галицька політика і вся репрезентация галицької суспільности, сконцентрувались у руках представителів середовічної суспільности — шляхти. Шляхта заняла всі важніші місця краєвої адміністрації, заняла переважну частину крісел у соймі, галицькі місця в парламенті. Вона сталась одиноким, фактичним паном Галичини.

#### IV.

Велика рільна господарка, як се згадав я вже више, завдяки заграничній конкурен-

ції, особливож Америки, що від р. 1879. раз-враз заливає Европу своїм збіжем, увійшла вже, завдяки капіталам, які знаходили ся в руках великих ґрунтових властителів — шляхти, в висшу фазу свого розвою, в фазу капіталістичної господарки, а тим і змогла ставити чоло заграничній конкуренції. Се, розуміє ся, всюди від-разу не наступило, та де се не наступило, там і мусіло скінчити ся на банкруцтві. Банкруцтво се проявило ся в двох формах: в продажі більших шляхоцких посілостей людям »чужим«, с поза шляхоцкого стану, і парцеляції шляхоцких »дїбр« на дрібні посілости. Банкруцтво то, се конечний наслідок незрозуміння, зужитою і zdeгенерованою галицкою шляхтою, пересяклою невідповідною нинішним обставинам »бувальщиною« — нових, теперішних обставин, і безсильности єї і невмілости застосуватись до них. І тому та лише часть шляхти змогла удержатись на своїх добрах, котра зуміла отрястись від всіх тих пережитих історичних нісенїтниць, що не давали їй застосуватись до нових потреб, і позбутись тих шляхоцко-февдальних претенсій, що вже нїяк не відповідають теперішнім відносинам, — і лише та шляхта має ще перед собою будучність. Алеж та будучність не лежить у єї шляхоцтві, а лише — в єї клясовім становищи, становищи властителів великих обшарів землі — рільних капіталістів.

Що-до переходу шляхоцких посіlostий в руки не-шляхоцкі, то сему, зі взглядів вже хочби політичних, годі противитись. Перехід сей, — економічне банкруцтво шляхти, потягає за собою політичне її банкруцтво, а се кождий, хто лиш зважить всі ті шкоди, які вона нанесла Галичині своїм політичним панованєм, своєю ретроградною і консервативною політикою, мусить уважати за прояв дуже корисний, навіть і тоді, коли бачить, як ті маєтки переходять в руки жидів. Жид, не звязаний ніякими історичними традиціями\*), глядачи оком не в зад — в минувшість, а звернений вперед — в будучність, зуміє ліпше застосуватись до теперішних економічно-політичних потреб Галичини і поперти в тім напрямі політику її; зуміє ліпше також і яко господар визискати продуктивну силу землі, ліпше витягне з неї можливу скількість плодів рільних, та не занедбає при тім віддати їй в виді штучних навозів все те, що перше від неї забрав. Потрібної при тім енергії і рішучости йому не забракне. Жиди прецінь вславились нею, і їй лишень завдячують вони

---

\*) Закиди, будьто жид, не привязаний ніякими «історичними традиціями» до галицкої землі, не буде старати ся «розумно» з неї користати і шанувати її, не мають рації хочби вже для того, що власне ті «історичні традиції» знищили шляхтича, котрий пересякши ними, не зумів пізнати нових обставин і відповідно до них застосуватись.



те, що змогли при загальній апатії галицької суспільности так високо звестись по над неї. Інтерес привяже їх до галицького краю і зробить їх пожиточнішими членами галицької суспільности, як збанкрутована шляхта.

Щож до парцеляції, то ту річ має ся цілком противно. З якої-б ми точки не задивлялись на ню, чи с точки погляду економічної еволюції, тенденції теперішнього економічного розвою, чи с точки гуманности, розважаючи її яко средство зарадче на материяльну нужду мужиків, — в обох случаях покаже ся вона нам шкідливою. В першім случаю буде се прояв крайне реакційний, в другім — средство цілком хиблене.

Парцеляция великих обшарів ґрунтових спинює той процес, який відбуває ся в нинішній рільній господарці — концентрацию управної землі в великі обшари, і не позволяє вести рільної продукції на широку скалю, на лад капіталістичний, з застосованем машин і всіх найновіших здобутків агрономічної науки. Замість, щоби прискорити її і прискорити той тяжкий, болючий порід нової, висшої фази рільної господарки, спихає ся її назад до її примітивного стану, і замість господарки цвітучої, дістаємо господарске хирляцтво... Парцеляция та не дає також і тої сподіваної многими галицькими »опікунами« мужицтва поправи економічного биту мужика. Бож одна лише, і то дуже мала частина

мужиків, може як-так вийти на парцеляції — мужики багатші. Вони то впрочім і беруть майже виключно в ній участь. Але о їх ратунок ту не розходить ся, а о біднійших. Біднійші же, на парцеляції ніколи добре вийти не можуть. На вид сьвятої землі, будить ся вправді і у них жажда посісти єї... і — лучить ся — вони єї купують... Та, задовжені по уха, при тяжкій конкуренції і збільшених горожанських тягарах, гинуть так само, а може й ще скорше і в єще більших мұках роспуки, якби були остали ся на давнім куснику землі, при давних довгах. І економічний процес, спинений на дармо, починає ся на-ново — земля концентрує ся в руках сільських капіталістів, а дрібний господар перетворює ся в безземельного пролетара. Клясичний примір сего маємо в Росії. Там парцеляція великих ґрунтових обшарів між мужиків, не спинила тої пролетаризації селянських мас, а вся поміч, давана мужикам в тій ціли російським правительством, в виді «крестьянских банків», на те, щоб підтримати на дальше мужицкий став, ту підпору деспотизму, і здержати на якийсь час еміґрацію селян в міста, де в виді фабричного пролетаряту могли би стати ся небезпечним елементом його високому царському престолови, або, як в західній Росії, щоб позбути ся також і великих ґрунтових

власителів — Поляків, — скінчила ся повним фіяском..\*)

\*) Виступаючи проти парцеляції, мушу однак застережи ся, що тим самим не виступаю ще проти закупови громадами »руськими«  
»двірських«  
обшарів. Противно, я рад би, щоб усі двірські обшари дістались в руки руських громад, — тількиж, нехайби ті громади не розпарцельовували їх, а задержували їх при їх давній одноцілості, т. є. щоби вели дальше на них одноцільну господарку, на широку скалю, так, якби се було власностию одного. Се представляє ся мені, як щось в роді підприємства акційного, оден пр. морґ ґрунту — одна акция. При чакім веденю річи, при господарці машиновій, з застосовавем усіх новійших здобутків науки агрономічної і техніки, при господарці веденій виключно на торг, з увзглядненем, на який рід збіжа найбільший попит на світовім ринку, можна би о много-много більше доходу приспорити тоді що року такому власителеви акційморґа і о много легше можна тоді і з-амортизувати довг, який звичайно затягає ся при закупі обшару двірського! При такім веденю річи могли би легше приступати до такого підприємства і біднійші мужики, чим збільшувано би такі »мужицкі фільварки«  
ще і здолу. І скільки то заощаджено би їм тоді часу і сил, і як сильно зросла би тоді продуктивність мужицкої землі! А як вилинуло би се і на культурне становище мужика, вільного вже, не прикованого безустанно до свого мізерного кусника ґрунту, що замість дати йому спроможність зайняти ся чимсь висшим, поневолює лише його, приковує желізним ланцом до себе, і абсорбуючи йому весь час, не дає йому зайняти ся чимсь висшим, о чімсь висшим подумати і вибити ся вже раз с тої тісної сфери думок — заспокоїня потреб жолудка. Такі фільварки мужицкі змогли би скорше, як парцеляция, вибити мужиків з їх теперіш-

Мужицка господарка, на малім куснику землі с конечности примітивна, не могучи устоятись в конкуренції з рільною капіталістичною господаркою великих обшарів, упадає, і потягає за собою упадок численної класи до недавна самостійних єще дрібних господарів — мужиків. Мужик, не могучи остоятись вже довше на своїй землі, змушений рад-не-рад покинути єї — шукає місця на паньских ланах або у місті, в мійских фабриках. Земля його дістає ся у руки великого властителя, котрого господарка, при дальшім своїм розвою, потребує чим-раз більшого обшару рільного.

Той перехід малих ґрунтів до великих, не відбуває ся однак впрост, безпосередно. Рівночасно з упадком дрібної рільної госпо-

---

ної економічної неволі, в якій держать їх — дрібні мужицкі ґрунти; змогли би скорше вибити їх і с тої темряви культурної, котра так утруднює доступ усяким поступовим думкам до мужиків, а котра є таким догідним ґрунтом для всяких реакційних змагань. — Такі мужицкі фільварки були би також і під взглядом господарским поступовим ділом, бо відповідали би власне нинішним способам і вимогам продукції. Парцеляция не може тим похвалити ся, бо замість підносити продукцію, цофає єї лише назад. Замість, щоби піднести господарку, видатність господарки, вводять лише назад хирляцтво господарске. Бо чиж зміняє вона істоту господарки мужицкої? Чи підносить продуктивність праці мужика? Ні. А о то передовсім повинно росходити ся. — Будьмож лікарами, а не знахорами !...

дарки, витворює ся еще середна власність, що збираючи розкинені дрібні кусні земель погибших мужиків, становить відповіднійший кусок для широкої пащеки сільського щупака. Но прозорнійша від своїх попередників, бідних мужиків, не так легко дає вхопути себе жадним зубам пажерливої риби, скорше їй вимкне ся, скорше упре ся, — не так скоро дасть себе поглотити. Більший обшар землі уможлиблює їй застосувати в господарстві деякі новійші господарські уліпшення, ужити поменчих машин, завести годівлю худоби і справити лїпше ґрунт, а се впливає сильно на більшу продуктивність середної господарки і дає їй можливість довше устоятись в боротьбі конкуренційній з великою господаркою. Те кориснійше економічне положенє дає ще і другі користи. Будучи лїпше забезпеченим материяльно, може властитель середної посїлости заспокоїти вже і потреби культурні, що рівночасно в нїм родять ся, а збогачуючи свою інтелїгенцію обширнійшими відомостями, лекше зможе зрозуміти своє суспільне положенє і свій клясовий інтерес, в відношеню до других суспільних кляс. Независимість материяльна дозволяє йому відважнійше і енергічнійше станути в обороні свого інтересу і успішнійше уживати всіх тих средств, які уважає в сїй обороні за потрібні і конечні.

У нас, до тої середної кляси властитель ґрунтових, крім невеликої частини мужи-

ків — »хлопської аристокрації«, що з-уміла якось щасливо вибити ся з загальної руїни решти мужиків — чи-то проворністю своєю, чи своїх батьків, чи в кінці »кулацтвом«, чим вже сама причиняла ся до руїни решти своїх товаришів-мужиків, — вступає ще досить спора часть міщанської бюрокрації, жиди-сільські арендарі і двірські офіціялісти. Всі три вони, кождий в своїм »фаху«, мають добру нагоду, при знаній їх »ощадности«, збити собі »капіталик«, та купивши на селі »хатину«, зажити на старість спокійно та безжурно в »теплі родинного щастя«.

Та середна кляса властителів ґрунтових, не витворилась єще в повні у нас, в Галичині, а не витворившись і не збившись в силу, не змогла ще відограти якоїсь визначнійшої ролі в політичнім життю Галичини. Єї політичні організації знаходять ся доперва в початкових стадиях розвою. Суть то т. зв. »людо-ві« партії (хлопські). Цілком однак що іншого бачимо пр. в Чехах і в Угорщині: там вона стала вже важним чинником в життю суспільнім обох тих країв, і сильно вплинула на їх народну (національну) політику.

## V

Промисл галицький, як сказано, завдяки винішньому, централістичному устроєви політичному Австрії, не зміг розвинути ся до ви-

соти новочасної продукції — капіталістичної, не витворив великих фабричних міст, не дав сильної опори мійській класі — буржуазії, і не видвигнув міста галицькі на центра культурні цілого суспільного життя Галичини. Як же ж тепер, в виду зего, можуть вони дати захист зростаючій с кожним днем масі пролетаризованих селян, вивлащених, викинутих брутальною силою капіталізму з їх прадідної землі і змушених шукати хліба по-за обсягом її? Чи ж може тих кілька міст — що завдяки свому положенню територіяльному, ставши ся центрами торговельними для поодиноких округів галицького краю, магазинами галицькими для заграничних виробів фабричних, чим змогли якось висше трохи взнести ся понад загальний уровень культурний решти галицьких міст, — чи ж може вони то? І вони ні. Хоч взнесли ся вони трохи висше понад ті, все ще таки «місточка», то завдячують вони се, не свому більше розвиненому промислови фабричному, а лише своїй торговлі. А торговля, не місце прецінь для прогнаних голодом с села мужиків, можливих на разі лише до праці фізичної.

А коли так, то щож остає ся тій масі сільських пролетарів, без хати, без хліба, та без зарібку? Село їх прогнало а місто не приймає!... Не маючи нігде захисту у себе — в краю, не остає ся їй нічого іншого, як лише кинути той «рідний» край і пігнати в світ

і там шукати ліпшої долі. »Чей може там буде ліпше, бо гірше як ту, вже не може бути!...«

І дійсно — так стало ся. Нині єсьмо свідками того сумного, хоч коначного факту — громадної еміграції<sup>2</sup> руских селян — »основи« »нації рускої«, за границі краю, факту тим більше сумного, що не ogranicив<sup>3</sup> ся він на одним разі, а повтаряє ся раз-враз і повтаряти ся буде доти, доки всі ті виїмкові відносини економічні Галичини, будуть дальше трівати...

Але ті виїмкові відносини не характеризують ся знова нуждою материяльною наших мужиків. Нужда та, не є якоюсь спеціальною прикметою одної лише Галичини, противно — загальною прикметою усіх новочасних держав капіталістичних; не є якимсь виїмком галицким, якоюсь галицкою спеціальністю. Виїмкові ті відносини економічні характеризують ся материяльною нуждою міщан галицких, упадком галицких<sup>4</sup> міст, браком розвиненого у них власного промислу фабричного, при рівночаснім запанованю в Галичині промислу фабричного, та не свого а чужого — заграничного. Се виїмкові відносини економічні Галичини, се галицка спеціальність! Спеціальністю галицкою є за тим і той виїмковий обяв суспільний — загальне спролетаризоване суспільности галицкої і масовата нагла еміграція за границі краю одної частини єї — сіль-



ских пролетарів. Коли де інде, в краях культурних, еміграція селян відбувався повільним, міровим кроком в міста фабричні, то в нас, задля браку тих фабричних міст, вздержують ся селяне наші насильно до якогось ще часу по селах, щоб за те опісля, переступивши міру можливости, вилетіти с тим більшою силою, не то вже за границі села а за границі краю, і пірвати за собою і ту недобиту масу мужиків, що ще сяк-так держала ся на своїх землях...

Еміграція руских селян поза границі краю, викликана отже зістала тими виїмковими відносинами економічними Галичини, що так чорним пятном відбили ся і на життє культурнім усеї галицкої, рускої як і польської, суспільности. Тож, щоби усунути ті аномальні відносини економічні Галичини, щоб спинити і ту еміграцію, треба усунути ту причину, котра їх зродила. А причина та, чей очевидна. Є се не що інше, як лише нинішній політичний устрій Австрії — нинішній політичний централізм Австрії. При нім виставлена Галичина на жертову всім сильнійшим економічно краям коронним Австрії, а головно австрійській столиці, завдяки йому спараліжована ціла сила продуктивна Галичини, а з нею і всі ті ріжнородні средства заробку, яких потребує наш мужик, а яких він не має. Ту лежить причина такої сильної еміграції селян галицких;

ту також лежить причина і — некультурності Галичини в загалі, з її передпоптовими ідеями, з її шляхоцким панованем і з її підлим політичним опортунізмом. Централізм австрійський — от-се ті тяжкі кайдани нашої економічної неволі, се та тяжка запора на дорозі нашого культурного розвою !..

## VI.

Борби політичні в австрійському парламенті, в остатній інстанції своїй, се вираз борби економічної, що відбуває ся в лоні сучасної австрійської суспільности, — одна с тих многих форм, но найзагальніша і найвиразніша, в якій проявляють ся всі ті антагонізми економічні поодиноких країв коронних Австрії, які зродили ся, від коли капіталізм став пануючою формою суспільно-економічних відносин австрійської держави. Борба та, то борба конкуренційна »славянського« капіталу с капіталом німецьким, славянської буржуазії з німецькою буржуазією, борба еманципацийна австрійських країв коронних с під визиску і утиску австрійського-німецького центрум.

Антагонізм сей, обяв досить новий. Хоч зародки його подибати мож в революційних уже часах Австрії, в 48 рр., то повний вибух його, його виразистість, виступила доперва з настанем ери конституційної в Австрії. Ціла

історія австрійського конституціоналізму, то одно довге пасмо сеї, в різних формах проявляючої ся борби ворожих собі капіталів, борби о існуванє придавленого німецьким капіталом капіталу славянського, борби о існуванє славянської буржуазії з буржуазією німецькою. 48 р., то рік спільної борби еманципацийної у сеї австрійської буржуазії — угорської, німецької, чеської, польської є під давлєчих єї і невідповідаючих єї клясовим інтересам вязів давного фєвдального - цехового устрою Австрії, австрійського абсолютизму. Цїла австрійска буржуазія находила ся тоді під гнетом абсолютизму; тож спільна не-доля лучила ще єї усю разом в одні ряди бовви, та лагодила ті антагонізми, що уже тоді почали між нею прокидати ся. Революція 48 р. — то спільне дїло усеї австрійської буржуазії. Була вона виразом тих нових правно-політичних потреб, яких домагали ся нові економічні відносини — капіталістичні, що почали тоді витворювати ся серед австрійської суспільности, а котрих розвій стїснювали давні фєвдально - цехові порядки абсолютистичної Австрії, застосовані до давних економічних відносин, опертих на натуральній, примітивній господарцї рільній і мізерного цехового ремесла. Росходило ся отже о те, що-би знести вже раз той перестарілий, фєвдально-цеховий устрій Австрії, з його усіма локальними і становими привілеями, а на його

місце ввести новий — буржуазийний, застосований до нових економічних потреб. Росходило ся о се, щоби такі пр. різнородні права цехових привілеїв, що обмежували застосоване видайніших средств і метод продукційних — заступити одним загальним правом, котре дозволювало би на безглядне і свободне застосоване їх в практиці, а неменче, котре дозволювало би і на свободне застосоване праці, неограниченої ніякими середовічними в'язами. Росходило ся також і о те, щоби і землю висвободити від всяких февдальних повинностей а маси працюючі с під зависимости підданьчої. А в кінці: щоби і совість і думки увільнити вже раз від надмірної попівської і державної опіки, а горожанам надати право — самим рішати в загально-державних справах. Такі-то жаданя ставляла гноблена тоді, а тим самим і революційна австрійська буржуазія, се ті ідеали о котрих осушене вона тоді боролася.

Осушене тих ідеалів, не могло однак скорше наступити, поки вся власть державна, державна управа, знаходилася в руках представителів абсолютизму — шляхти і духовенства. Отже і перше діло, яке прийшло ся сповнити австрійській буржуазії, було — видерти ту власть з їх рук і при помочи її ввести нові правнополітичні порядки, що відповідали би її суспільно-класовим інтересам.

Буржуазія, захоплюючи в свої руки управу державну, бажаючи ужити її яко средство до своїх цілей, мусить однак рівночасно змінити і саму форму сеї управи, — мусить так її змінити, щоби по самій вже формі своїй могла вона гварантувати їй її безнастанний а при тім рішаючий вплив на неї.

Управа державна проявляє ся в законодавстві і в переводженю законів державних в житю, в практиці, т. є в правительстві і в державній адміністрації. Зміна однак форми законодавства, правительства і державної адміністрації, значить не-що іншого, як зміна цілого державного устрою! От і друге діло, яке прийшло ся сповнити австрійській буржуазії. Було се не-що іншого, як знищити цілий тодішний устрій державний Австрії.

Найвідповіднішою формою устрою державного, що забезпечувала би цілковито інтереси і рішучий вплив буржуазії на справи державні, є конституційна держава с парламентом виборним на чолі. Парламент, то найпевніше средство, яке може забезпечити буржуазії панованє в державі і дати їй можливість, зробити усі другі класи суспільні політично а тим самим і економічно від неї зависимими. Средства материяльні і духові дають їй перевагу і при виборах до парламенту і в борбі в самім парламенті.

З одної сторони сила грошева, а где се можливо, і цензус виборчий (та тама, що не впускає в парлямент визискуваних нею, ворожих їй пролетарів), а з другої сторони, цілий ряд учених, людей с сьвітовим знанєм, славні бесїдники, і то з заводу уже, як адвокати, професори, — то сила, що дає їй можливість від самого разу станути по-над другі кляси і опанувати цілим парляментом — цілою державою. І коли в абсолютистичній державі, где все зависить від волі найвисшої особи державної (короля, цїсаря чи князя), та лише кляса може користати і числити на силу і підмогу державну, котра має найлекший приступ і вплив на ту особу, як — шляхта і духовенство (від котрих в прочім, на відворот, і сама та найвисша особа є знова зависимою), і ті отже кляси суть через те *de facto* пануючими в державі, — то в державі конституційній, где значїне і сила певної кляси зависять уже від сили і впливу єї в парляментї, пануючою клясою є вже — буржуазия. Буржуазия стає паном держави, політики державної, управи державної; правительство — єї слугою.

Чи удала ся революция 48 р.? — В часті лише. Буржуазия австрійска була ще тоді за слаба — революцію приборкано. Але цілковито єї не здушено. Головні услївї екзистенції буржуазії — реформа давного права річевого в дусї нових буржуазийних потреб,

знесенє панщини а через те і свобода праці, добули вже тоді для себе санкцію правну. В чім однак упала буржуазия, то в змаганнях о політичні права і політичне панованє в державі... Через те і ціла дальша істория австрійска від 48. до 67. р., цілий той перший період історії пореволюційної Австрії, то лише дальший тяг тої, виправді тихої вже і не так яркої, революції, дальшою, безупинною борбою австрійської буржуазії о політичні права і о єї політичне панованє в державі. Остаточно закінчила ся вона повною побідою буржуазії. Конституция 67. р., то вираз сеї побіди, а заразом і правне довершенє, санкция правна тих нових суспільно-економічних відносин в Австрії, які витворив собою австрійський капіталізм.

Буржуазия триумфовала — держава стояла вже їй на услуги.

Та хоч як все те гарно склало ся, а незадовго, розгоріла ся вже нова борба. І то — між самою буржуазією. Почала ся вона виправді єще давнійше, зараз пісьля перших, кардинальних здобутках революції 48. р., тепер однак розгоріла ся вона на добре і висунула ся на перший плян. Сильнійший розвій економічний німецьких територій, сильнійший розвій німецького промислу (завдяки історичним і територіяльним условинам, як також новим услівям правно-річевим, вибореним революцією 48. р.), віддав німецькій бур-

жуазії перевагу над слабше розвиненими економічно територіями замешкалими славянськими народностями, над слабшою славянською буржуазією; повів за собою визиск слабшого сильнішим. Продукти німецькі почали чим-раз більше заливати славянські краї коронні Австрії і нищити продукцію краю, — і краї коронні Австрії почали поволи перемінювати ся в ринки для німецької продукції і сходити до простих «колоній» німецького-австрійського центру. Рівночасно с тим, розуміє ся, не малів і національний гнет народностей славянських, в школах, урядах і товарискім життю... Елемент німецький запанував на всіх полях суспільного життя австрійської держави. Се мусіло конечно викликати борбу відпорну зі сторони визискуваної економічно і гнобленої національно славянської буржуазії.

З разу, борба та виразилась в формі вуско-національній — язиковій, в т. зв. борбі проти «германізму». Поволи однак почала вже приймати істотний свій характер — економічний, затемнюваний с першу наслідковим з'явищем економічного гнету німецького елементу — вусконаціональним, язиковим, в котрім немов узмисловлював ся визиск економічний; сягає вже материяльних своїх основ, переходить впрост в борбу економічну, борбу двох капіталів. І борба національна, с фази язикової, переходить в висшу



фазу, прибирає вже ширше значіне — політичне.

Та борба національна, в тім ширшій значіню, оперта вже виразно на інтересах економічних, з відповідаючими їм політичними змаганнями, припадає як-раз на конституційний період історії пореволюційної Австрії і в політиці внутрішній Австрії висуває ся поволи на перше місце. Стало ся се с хвилею, коли буржуазія німецька, з виборенем конституції в Австрії, добула перевагу в парламенті і почала вести політику державну виключно в своїм інтересі. По істоті своїй, є то отже борба економічна, борба конкуренційна капіталів славянських с сильнішим капіталом німецьким, — політично, виразилась вона в жаданю перестрою нинішнього централістичного устрою Австрії в устрій — федералістичний.

Що се значить? Що зискала би через те буржуазія славянська? — Передовсім, вибилась би с під переваги політичної німецької буржуазії. Дістала би в свої руки власть політичну над своїми краями — панувала би політично в своїх краях. А се дало би їй можливість відграничити ся від капіталу німецького, виперти продукти німецькі с своїх ринків — запанувати економічно в своїх краях. І чиж може на те згодити ся буржуазія німецька? — Ніколи! Таж се значило би — зречись їй найблисших і найпевніших рин-

ків, того є перших услівій її екзистенції..  
І от чому-то так завзято поборює вона ідею фе-  
дералізму, і чому так ненависні їй ті, зро-  
дивши ся нараз, немов гриби по дощі »на-  
ціональні питання« в Австрії. Побіда федера-  
лізму, то смерть для неї..

Але до федералізму пре сам економічний  
розвій Австрії. І ідея федералізму позис-  
кує собі через те що-раз більше приклонни-  
ків. І где в котрім краю економічний розвій  
поступив більше наперед і буржуазия в нїм  
сильнійша і більше свідома своїх інтересів,  
там федералізм став уже головною точкою  
її політичної програми. Найяснійше поставле-  
но сю ідею в найбільше розвинених Чехах\*),  
найслабше — в найслабше розвиненій Гали-  
чинї. Тож і коли в Чехах, борба за ню веде  
ся так остро і завзято, що доходить вже  
там кульмінаційної своєї точки, то в Гали-  
чинї ледви що почала ся. Але і ту, скоро раз  
почала ся, то не може вже уставати, а роз-  
виватись буде чим-раз сильнійше і виразній-  
ше, і що-раз ширше приймати ся буде між  
галицкою суспільністю. І ту зродилась вже  
по містах сильна кляса торговельна і нагро-  
мадились капітали, що лиш пруть ся до жи-  
тя, та завдяки лише більшим капіталам ві-  
деньским і політиці центральних інституцій

---

\*) Угри добили ся автономії політичної вже  
в 67. р.

державних, не можуть оживитись і сповняти свобідно природної функції своєї — витворювати ще більші капітали. В містах тих нагромадилась також і переважна частина інтелігенції галицкої, що не менше відчуває на собі той гнет централізму і носить в собі, хоч ще слабій, та все таки чим-раз сильнійший і більше сьвідомий протест проти нинішних політичних відносин в Австрії. Протест сей розійде ся незабавом по всій Галичині, а тоді — вибухне сильним масовим протестом цілої вже Галичини, цілої тої визискуваної віденської »колонії«... А тоді — побіда федералізму станесь уже простим лише питанням часу...

Галичина — то власне та посьлідна підпора, на котрій держить ся ще якое нинішній австрійський централізм. Причина сему: безсильність буржуазії галицкої добити ся переваги над шляхтою польскою в соймі і в парламенті і тим стати самій рішаючим чинником політичним і економічним в життю суспільнім Галичини. Безсильність та, є однак — знова наслідком тривоги національної, що огортає буржуазію польську з огляду на змаганя національні української суспільности в Галичині — Русинів, тривоги, що огортає зарівно і другі кляси суспільности польскої в Галичині. Та тривога о »інтереси народів« не позваляє їй виступати рішучо проти шляхти польскої і відібрати від неї місця в парла-

менті віденьським і в галицьким соймі і заняті усі рішаючі місця з огляду на Галичину в інституціях державних і краєвих. Той страх, щоб в тій борбі с шляхтою, в борбі о місця в соймі і в парляменті не скористав »третій« — параліжує усі єї змаганя до перенятя керми справ краєвих в свої руки, заняті місце шляхти польскої і самому стати паном в краю... А се власне як-раз на руку шляхті польській. Вона і використовує се. Заслонюючись »інтересами народовими« накликає до »солідарности народовой«, і — панує дальше в краю... І так вся сила і значіне краю — остають знова в руках шляхти... Якаж єї політика? — Сеж звісно: хоч і окричана шляхтою яко »автономічна«, в ґрунті річи однак — як-раз централістична!

Се може трохи й дивно. Та шляхта, що воювала колись з буржуазією австрійскою а тим самим і з буржуазією німецкою, та шляхта малаб тепер підпирати ту буржуазію? Що се значить? Що могло привести єї до того? — От, нічо іншого, як лише страх перед тими самими, новими суспільно-економічними проявами, що так само затривожити мусіли єї, як і буржуазію німецку. Бож так, як колись зріст капіталізму в Австрії, привів до упадку австрійський абсолютизм і фєвдальну шляхту, як зріст капіталізму в Чехах, привів до упадку панованє в Чехах шляхти чєскої, — так само і зріст капіталізму в Гали-

чині, мусить повести за собою упадок панованя в Галичині — шляхти польскої. Шляхта се бачить. Тож і апробує теперішній централізм, а з ним і панованє німецького капіталу і верховодяче становище німецької буржуазії — в державі, та за те жадає, щоб та піддержала єї, хоч на якийсь ще час, на єї дотеперішнім верховодячим становищі — в краю.

Отсе причина тої, дивної може на перший погляд, політики польскої шляхти. Ту також, лежить причина і тої нетерпимости єї до всякого живійшого буржуазійно-ліберального руху в Галичині, ту також шукати треба причини, чому та шляхта с таким безприкладним цинізмом відкидує а *limine* раз-враз повторяючі ся внесєня на зміну дотеперішньої виборчої ординації до сойму в напрямі безпосередних виборів, чому с таким цинізмом спротивляє ся, з огляду на Галичину, всяким поступовійшим проєктам реформи виборчої ординації до віденьского парламєнту. І не диво. Таж-бо така зміна ординації виборчої, змінила би цілковито нинішний уклад суспільно-політичних відносин в краю, висунула би на перше місце елємент буржуазійний, а шляхту — усунула би на бік!

Та, то ще не все. Така зміна ординації виборчої в Галичині до сойму і до парламєнту, даючи в обох тих тілах репрезентаційних буржуазії галицкій перевагу над шляхтою галицкою, не ограничилась би в наслідках сво-

їх на саму лише Галичину, — зміна та мусїла би сильно відбити ся і на цілім нинішнім устрою державнім Австрії.. С хвилею, коли буржуазия галицка возьме верх над шляхтою галицкою, с хвилею тою — вибе посьлідна година і австрійському централїзмови...

## VII.

З упадком централїзму — наступає федерация. Країв чи народів? — Отсе квестия, що займає тепер усї антицентралїстичні табори знемочілої Австрії, предмет дискусії і борби в нутр самих антицентралїстичних рядів австрійської суспільности. »Автономия країв« — се клич, під котрим борють ся усї пануючі нині, в поодиноких краях коронних Австрії, нації, — »автономия народів« — се клич, під котрим борють ся знова усї гноблені, в поодиноких краях коронних Австрії, нації а також і уся австрійска социяльна-демократия. Федералїзм країв — се основна думка форми перестрою нинішної централїстичної Австрії народностей пануючих в поодиноких краях, — федерация народів — основна думка форми перестрою нинішної централїстичної Австрії народів гноблених і австрійської социяльної демократії. Федерация країв і федерация народів — се два головні напрями політичних течій, які пробивають ся найяркійше в

нинішних реформаторско-політичних змагань австрійської суспільности, — кличі, під котрими і стирають ся оба головні табори анти-централістичних рядів нинішньої австрійської держави.

Єсли в тім розгарі політично-національних аспірацій поодиноких народностей, шукати за справдішнім зарадчим средством на усуненє тої убійчої для економічного, політичного і культурного розвою австрійської суспільности — борби національної, то одним таким зарадчим средством покажесь лише одно: перестрій нинішньої перестарілої вже Австрії — Австрії сцентралізованих країв, на Австрию нову — сфедералізованих народів. Федерация країв, автономия країв, до ціли не доведе. Суть річи тоді в нічім не змінилась би. Борби національні, котрі придусили так вже ціле політичне жите в Австрії, що усї важнійші справи державні мусїли задля них піти на бік, — при автономії країв перенеслись би лише с парламенту до краєвих соймів, і там розгоріли-б на ново, а навіть розвинулись би до ще більшої завзятости як тепер. І знова усї важнійші справи пішли-б на бік, а се — знова відбило-б ся так некорисно, в так великій мірі, на житю суспільнім і політичним в поодиноких краях, як се відбиваєсь тепер в державі. І тому одинокою запорукою національного мира і одним услівем для забес-

печеня свободного розвою політичним і економічним реформам в Австрії взагалі, а культурному розвоєви поодиноких австрійських народностей спеціально, є — автономія народів.

О скільки Галичина змогла також зайняти якесь виразнійше становище супроти тих переломових течій в нинішній Австрії, то і вона поділилась на два ті табори: пануючої нації — польської, з окликом »автономія країв«, з одної сторони, — і гнобленої нею нації української — Русинів, під окликом »автономія народів« з другої сторони. І коли буржуазія польська жадає перенесення усіх справ дотикаючих краю с парламенту центрального до соймів краєвих, полишаючи центральному парламентови лише загально-державні справи, як: політику заграничну, армію, спільні загально-державні видатки і т. п., — то Русини жадають перенесення усіх тих справ, що не входили-б під компетенцію центрального парламенту, до соймів національних, опертих на відрубних політичних організаціях територій — уже не краєвих, а національних.

Як бачимо, то національні змагання української суспільности в Галичині — Русинів, хоч як ще, загалом беручи, невиразні а через те і хиткі, то все таки змогли уже супроти нинішних відносин політичних Австрії, скристалізувати ся в певний політич-



ний постулят, а тим самим, і перейти з до-недавна ще етнографічно-язикової стадії, в стадію висшу — політичну.

Але, — хоч се і великий крок наперед в культурно-політичним розвою Русинів, то все таки постулят сей, останесь таки єще якийсь час — лише постулятом. А то в наслідок сего, що серед суспільности «рускої» не витворилась єще кляса суспільна, котра с природи річи, безпосередно була-б в нїм заінтересованою, котрої інтереси безпосередно вимагали-б здійсненя того постуляту, котра отже, силою свого клясово-політичного становища, ставши «на чолі» української суспільности в Галичинї, викликала-б, під напором тих своїх жизненних клясових інтересів, таке почутє сьвідомости інтересів «національних» серед загалу Русинів, що постулят сей став би ся постулятом не лиш одної, єї кляси, а всенародним постулятом — постулятом усїх кляс австрійської частини українського народу. Нема єще кляси мійскої-буржуазийної — промислово-торговельної, а суть доперва зачатки єї.

Який-же той теперішній стан суспільно-клясових відносин серед Русинів?

Пригляньмо ся поки-що до-теперішньому розвоєви тих суспільно-клясових і політичних відносин серед Русинів; тоді зможемо вже зобразити собі лекше і теперішній стан тих відно-

син, а — що більше — і дальший хід розвою тих відносин.

Пічним від 48. р. Революція австрійска 48. р. була вихідною точкою теперішних суспільно-політичних відносин серед австрійської суспільности, дала початок новому життю австрійских народів — вихпула їх на нові дороги національного їх життя... Цікаво отже знати, як відбила ся вона на Русинах? Як віднесли ся Русини до неї? Яку участь взяли вони в ній? По чийй стороні станули? Чи станули по стороні єї, чи... може виступили — проти неї?

Хто були тоді ті »Русини«? Відповідь на се питанє, улегчить нам відповідь на питанє головне. — Тодішні Русини, се — »хлопи і попи«. Хлоп і поп, се тодішний нарід »руский«, се ті кляси, що складали ся тоді на націю руску в Австрії. Якоїж формациї культурної обі ті кляси? — Середновічної. Мужик і невідлучний від него поп, то основа цілої середновічної темряви культурної — підпора середновічного абсолютизму. Якеж отже могло бути відношенє сего »народу руского«, а взглядно одної кляси його — попів (мужик не брав єще тоді ніякої активної а сьвідомої участі в життю політичним чи народнім), яке отже могло бути відношенє попів взглядом революції буржуазийної; взглядом революції представителїв новочасної культури, революції зверненої проти середно-

вічного абсолютизму? — Конечно — вороже... І дійсно, так було... Тоді, коли все що найблагородніше і найкрасше в Австрії, оживляло ся новими ідеями, ідеями поступу і свободи і кидало ся в завзятий бій с середовічним абсолютизмом, ломало кайдани духа і тіла, коли на улицях Пешту, Відня, Праги і Львова, лила ся кров, погибших за ті ідеї борців, тоді... тоді »патриотична« по приказу австрійського правительства »Русь«, відгривала ролю... гончих псів, с чорно-жовтими гальштучками...

48. р., що так сьвітлими красками зазначив ся в історії австрійської суспільности нашого віку, та вихідна точка нової ери суспільно-політичного життя австрійської держави, рік, в котрім вперве прогошено в Австрії »права чоловіка«, рік той, був для Русинів — роком ганьби і пониження...

Цілий рух руский 48. р. називає ся офіційно: »відродженє національне« Русинів. — 48. р. уважає ся початковим роком, вихідною точкою національного руского життя в Австрії, а ідеї висказані тоді — ідеями заповітними для будучих поколінь... Такий погляд на цілий сей рух, сьвідчить лише о цілковитім незрозуміню суспільностию рускою самої істоти сего руху.

Бо і чим жеж було властиво се »національне відродженє« Русинів? Що викликало його? Чи був сей рух природним впливом

життя Русинів до 48. р.? Чи був він рухом са-  
мостійним, підняли його самі Русини? Ні!  
Національний рух Русинів в 48. р., се діло  
виключно австрійського абсолютистичного пра-  
вительства, захитаного тоді в самих своїх  
основах тодішню австрійською буржуазією,  
— се штучний маневр, тактичний маневр ав-  
стрійського правительства в його борбі з поль-  
ською революційною буржуазією східної Га-  
личини.

Бо і справді дивно. Як могло в при-  
роднім ході річи, при крайнім упадку на-  
ціонального почуття у Русинів до самого  
48. р., при крайнім духовім запустіню рускої  
інтелігенції, що складала ся тоді майже  
с самих понів, при невміню навіть рускої мо-  
ви, так, що мовою Русинів була мова поль-  
ска (навіть проповіді в руских богослуженнях  
говорили ся по польски, і се цілком нікого з  
Русинів не разило, і видавало ся їм цілком  
природним), сейчас після душення самими Ру-  
синами перших проблесків націоналізму рус-  
кого серед тодішньої рускої молодіжи (Шаш-  
векич і тов.), — як могло в природнім ході  
річи серед тих самих Русинів, зродити  
ся нараз, як самостійний продукт са-  
мого життя руского до 48. р., таке незвичайне  
національне почуте, знятись такий незвичай-  
ний національний крик? Дивно, тай не-  
можливо.

О щож однак могло розходити ся правительству австрійському? Що могло спонукати його до того дивного трохи кроку — викликувати національний рух у Русинів, того правительства, що рівночасно, так завзято тлумило такий самий національний рух серед других австрійських народів? Річ проста, нічо іншого, як — конечність. Брак відповідного числа війська в Галичині, сконсигнованого тоді головно в Відни, Пешті і Празі, а не менше занятого і війною в Льомбардії, змусило австрійське правительство шукати в самих уже відносинах суспільних Галичини чогось, що могло би заступити йому брак відповідної оружної сили, і ним здусити революцію польської буржуазії («демократії польської») в Галичині. Шукало — знайшло. Як в 46. р., в західній Галичині, проти революційних елементів польської буржуазії, вхопило ся за поміч мазурских мужиків, так тепер, в східній Галичині, висунуло — руске національне питанє... І зашуміла нараз «патриотичним духом» австрійска «Русь». Мов гриби по дощі з'являють ся «Народні рускі гвардії», яко сторожа проти... революційних змагань польської а навіть і угорської буржуазії. Перемиска «патриотична» консистория, висилає в тій цілі відозви зі знаменем... цісарского орла, а архикнягиня Зофія, що стояла тоді на чолі віденьської камарілі, висилає патриотичним гвардиям руским... пишну хоругов. За-

сновує ся »Народна руска Рада«, що захоплює в свої руки цілу політику руску і сейчас обмінює ся льюальними письмами... з віденським правительством, а граф Стадион, той правдивий австрійський Колюмб, що »винайшов« Русинів, засідає між послами... рускими в Кромерижи, вибраний... Русинами, яко посол... руский з жовківського повіту.

Такий наглий »національний« порив Русинів в 48. р., толкують собі звичайно — зміною давних, невідрадних політичних відносин с перед 48. р. Отже і вина за те, що так глухо і мертво було на Руси до 48. р., лежить не по стороні Русинів, а радше австрійського абсолютизму. Єсли би не гнет абсолютизму, то Русини цілком інакше презентувались би тоді. Отже і цілий національний рух в 48. р., був цілком природним обявом власного життя Русинів. Вправді не проявляло ся воно голосно перед 48. р., але се лиш тому, що було сковане абсолютизмом, — спали ті окови, то і проголосили Русини те, що давно вже, мовляв, думали і бажали.

Єсли би се дійсно так мало бути, то цікаво: чому Русини, тоді, коли все що було тоді гноблене, розриваючи кайдани фізичної і духової неволі, кидало ся з геройским посвяченням на репрезентантів давного режіму, коли революция 48. р., була власне виразом борби еманципацийної с під утиску тих невідрадних політичних відносин давної Австрії,

чому ті »гноблені« Русини не становили тоді по стороні гноблених, а як-раз противно, по стороні — гнобителів? А в кінци, чому, помимо дальшого протегованя австрійским правительством сего національного руху у Русинів, помимо дальшої його підмоги, чому той національний запал так скоро серед них притих, так шкандально закінчив ся? Думав би хто: от тепер-то попливе широкою струєю жите руске в Галичині, зацвите література руска, штука, наука... Та щож бачимо? Мабуть за надто острый був сей рух для Русинів, за надто недозрілі були вони єще тоді і слабі, щоб змогли були видержати довше такий експеримент на своїм немічнім тілі. По короткім шалі — наступило отупіне... »руский дух« — завмер. І щезли десь »учені рускі«, що зладили були собі З'їзд в 48. р., щезли десь і »Народні рускі Ради«, згасла »Галицкая зоря«, все те немов під землю запало ся... І одно лише остало ся, щоби голосити сьвітови славу імени руского: правительственний орган руский »Вѣстникъ«. Він оден єще, не дав прогомоніти нікчемній славі »Тирольців Выходу«...

Ціле сьлїдуюче десятилітє, рр. 50. — роки цілковитого застою політичного і народного жита Русинів...

З виборенєм конституції в Австрії, рушили ся знова Русини. Але і ту, конституція змусила їх рушити ся. Та ту і змінили ся уже давні відносини правительства

до Русинів. Посьлідний єще раз звернуло ся воно до них ласкавим оком в 63. р., в часі другого повстаня польскої буржуазії. Тоді знова станули Русини »високо«. Але се вже був посьлідний раз. З настанем конституції, правительство не позичало вже нікому сили, а само шукало за силою. На кім жеж оперти ся тепер Русинам? — Конституция вказала їм на кім. Факт, що з настанем ери конституційної, сила кождої кляси тісно звязана с силою єї в парляменті, а сила єї в парляменті зависима від числа і зрілости єї виборців, факт сей змусив тодішних Русинів, т. є. попів, звернути ся до мужиків і ту шукати помочи.

Почала ся праця »над народом«. Конець 60. рр. і цілий сьлїдуючий десяток рр. 70., то перийод попівскої діяльности »над народом«, час найбільшої їх рухливости, та заразом їх верховодства між Русинами. Тоді виступає на арену публичну представитель їх Наумович, а між мужиками ширить ся його »Наука«.

В чім же заключала ся та діяльність попів »над народом?« Чого учили попи мужиків? Чи може пояснювали йому його становище в державі яко горожанина, його політичні права, способи оборони його клясових інтересів? Ні. Впрочім, се не було в їх інтересі, а в кінци — попи самі того не розуміли. Чогож учили його? — Пригляньмо ся лише »Науці«, тому »політичному« евангелию му-



жиків, а дістанемо на се найлучшу відповідь. Щож бачимо там? — Передовсім — популярний виклад церковного евангелія, зі спорою дозою менторского моралізаторства, дальше, короткі поученя про мужицке господарство, казаня на тему о тверезости, а в кінци — накликуваня мужиків до сьліпого послуху і вірности попівству (тому другому їх батькови, що, мовляв, душу готов за них віддати). От і та праця над народом. — Щож на те мужик? Попер їх? — Як где. В селі, стоячи під безпосередним впливом попів, слухав їх; слабій знемочілий мозок його, не міг доглянути нічого иншого поза тою наукою, — він і піддавав ся попам. Чи в дома, чи в церкві, все стояв вірно при них, не забував добряга на попівску »бїду«. Але, прийшли вибори до сойму чи до парламенту, то ту вже його не стало. Ту стояв вже він під впливом висшої сили — сили »готівки«... Не було кому вияснити мужикови значїня парламенту і навчити його цїнити ту найбільшу, найважнїйшу конституційну інституцію. Тож і уважав він все те як якусь непотрібну »кумедію«, а казали і йому єї відгривати, то не диво, що ішов там, где йому за те платили. Ту вже не помагали накликуваня до послуху, та пусті слова »добро Руси«. Все він ту чув, про все ту балакали, та про те, що його могло би обходити, і чого йому бажалось би почути, про се мовчали. Тож спокійно ховав до кишені »пятку«

і бючи ся рукою об кишеню, сьміявсь: »от, де добро Руси«... Пропадала »руска справа«...

Між тим, коли попи так ревно заходили ся коло »морального і материяльного« піддвигнення руского селяньства, — по містах, виховувала ся нова руска кляса, сьвіцка руска інтелігенція — кляса мійска. Хто се? Се руска бюрокрація. Та однак бюрокрація, живучи по містах серед буржуазії польскої, почала поволи переймати ся ідеями і думками буржуазійними, — аж в кінци - і сама збуржуазніла. Зродилась отже буржуазія руска? Так. Але яка буржуазія! Бюрокрація збуржуазніла, буржуазія без грошей — карикатура буржуазії! Та карикатурність тяжко відбила ся опісьля на ній... Та хоч і так, то сам факт народин і такої навіть кляси серед »рускої« суспільности в Галичині, се на всякий случай, оден крок наперед в суспільнім розвою Русинів, се вже, хоч єще і невиразний, а все таки, хоч в приближеню, тип новочасної суспільности, суспільности буржуазійної — предвісник правдивої буржуазії. І їй — тій мійській клясі, прийшлось незабавом також відограти єї історичну ролю, — виступаючи на арену публичну, надати новий напрям дальшому культурному розвоєви Русинів.

Появили ся отже дві уже інтелігентні кляси рускі — кляса сьвіцка і попіска. Їм

обоїм і прийшло ся незабавом змірятись с собою, стати проти себе чолом об чоло.

Живучи по містах, серед відмінних як в селі обставин, обертаючи ся поміж іншими людьми, з іншими потребами, серед свобіднійшого і живійшого, більше розвиненого життя мійского, почала та сьвіцка кляса поволи виріжнювати ся від поців. А пересякаючи знова чим-раз більше думками і ідеями буржуазійними, почала від них що-раз більше віддаляти ся, аж поки демократизм, так тісно звязаний з новоповстаючою буржуазією, і мійска вільнодумність, не поріжнили їх цілковито, і — не довели до отвертої між ними борби. І почала ся борба, борба т. зв. «партий руских».

Перше, чим поріжнили ся обі ті кляси, а zarazом перше, в чім проявив ся той руский демократизм буржуазійний, було — піднесене мови простонародної, мужицкої, до мови літературної. Мова та, ужита в літературі, сильно відбивала від уживаного до-тепер попами церковного макаронізму, та й сильно вражала їх попівський аристократизм, котрий як-раз (попри інше) проявляв ся в уживаню того макаронізму церковного, в противеньство до погорджуваної ними мови простонародної.

Про тую-то літературну мову і пішла тепер борба. Проти мови народної, котра дала тим, що піднесли вї до мови літературної,

назву — народоуцїв, виставлено зі сторони попів — котрі пристосовували в письмі язик церковний, спільний Русинам і Великороссам (хоч лише в письмі, а не в виговорі) і через те ідентифікували його з мовою великорускою — мову великоруску\*). І коли мова народна, принята народоуцями, злучила народоуцїв з народом українським, то язик »великоруский« (церковний) прийнятий попами, злучив їх з народом — великоруским »московским« .. Рівночасно появили ся різниці і в поглядах політичних: культурно-суспільне становище попів, відповідаюче середновічності, звернуло симпатії їх до середновічної форми управи державної — абсолютизму, що, з упадком абсолютизму в Австрії а при мнимої язиковій спільности Русинів з Великороссами, виявило ся в симпатиях до російського абсолютизму, — культурно-суспільне становище народоуцїв, відповідаюче новочасності — до новочасної форми управи державної, до держави конституційної, до австрійського конституціоналізму. Станули ту

---

\*) Розуміє ся, лише в теорії, бо в практиці уживано дальше давного макаронізму. Впрочім, з разу, попи й не мали понятя о тім, що існує інший язик літературний великоруский — народний великоруский. Коли голосили, що мовою літературною для Русинів, має бути язик великоруский, то думали, що тим лише санкціонують на дальше уживаний ними в письмі макаронізм церковний.

отже проти себе дві класи-партії рускі; попи, москальофіли — староруска партія; сьвіцкі, українофіли-народовці — молодоруска партія.

І почала ся борба — борба двох культур: новочасної з середновічною, буржуазії з духовенством, сьвіцкого елемента з елементом »духовним«, — перша стадія борби: борба літературна, а взгядно — язикова.

Такий початок сеї борби, не є чимсь неприродним, не звичайним. Се не якась спеціяльність одних лише Русинів. В такій формі розпочинала ся борба еманципацияна буржуазії у всіх народів. Як тепер, проти »кухонної« церковщини, »паламарщини« літературної, виставлено мову народну, так і в віках середних, в віках народин буржуазії західної Європи, проти кухонної латинщини виставлено також мови народні. Тоді-то і дало ся початок народним (національним) літературам\*).

---

\*) Та еманципацияна борба західно-європейської буржуазії не ограничила ся виключно на самій літературі. Вираз свій знайшла вона і в філософії (»відродженє« філософії), політиці, праві, штуці (ренесанс). Найяркійше однак, проявила ся вона в релігії. Се й не диво. Теологія поглотувала тоді собою всі форми ідеології: філософія, політика, право, все те становило єї частину. Захоплюючи одну з них, годі було не торкнутися і самої теології. З другої зновa сторони — і с самих уже практичних зглядів, маючи на оці маси, на котрих змушена була оперти ся буржуазія в своїй борбі с феодалізмом, котрих потребу-

Перша отже явна різниця, перший прояв борби між народовцями а москальофілами, проявив ся в літературі а взглядно в мові літературній. Борба та, чим дальше, переходить і на поле політичне: проти пошівеского клерикалізму, починають висувати буржуазийний лібералізм, що в часі найбільшого розгари переходить навіть — особливож у молодшого покоління, до певного радикалізму\*),

вала до скріплення своїх боввих рядів — маси на скрісь релігійні, с тих-то неменче і практичних зглядів, борба та мусіла прибрати характер борби релігійної. Кождий суспільний і політичний рух мусів проявляти ся в формі руху релігійного, облечи ся в форми теологічні. — І так: проти февдального католицизму, з його гієрархивю, розвиваючою ся рівномірно з гієрархивю февдальною, висунено по містах, в різних формах проявляючий ся — протестантизм. В Німеччині — лютеранізм і реформацію; в Женеві, Бельгії і Голяндії, Англії і Шкоції — кальвінізм. Під таким-то прапором і вела революційна буржуазия побідну борбу с февдалізмом. — Що до Франції, то ту вправді знищено протестантизм (1685). Але се не на довго помогло. Незабаром виступає вже Вольтер і, замість протестантів, засідають в »Національних зборах« — вільнодумці. Тероризм і насильство Людвика XIV. лише більш еще зреволюціонізували французску буржуазию — скріпили єї. І завдяки тому, революция французска могла відбути ся вже в формі чисто політичній, без жадних прикрасок релігійних.

\*) До певного, до певної границі, можливої для буржуазії. Мала лише частина, дуже мала, змогла переступити ту границю, та через те і відпала від народовців. Та частина і з'організувала ся опісьля в нову політичну партию руску: »руско-українську радикальну партию«.

втягнуено до неї, у вир сеї політичної борби і мужиків...

Як закінчила ся та борба?

Вже висше зазначено, що карикатурність буржуазийна народовців, тяжко відбила ся на їх публичній діяльності. Ціла борба, а особливо кінець єї, вийшли також карикатурними. Той брак гроший, брак капіталу, брак сего, чим стає буржуазия сильною, що дає їй силу клясову, брак сеї материяльної основи; а дальше, зависимість їх яко урядників від висших властей, котрим тон надавала шляхта польска; а в кінци родинні звязи їх с попівством (народовці по більшій части сини попівські), все те параліжовало їм раз-враз їх політичну енергію і не позваляло їм так рішучо і остро ставити свої жаданя і устоювати ся за ними, якби се вимагав їх політичний інтерес і якби се бажало ся їм. В кінци, перехід великої, а то і більшої, частини молодіжи народовскої, також синів попівських, до духовної семинириї, перехід хоч і поневольний, бо звичайно під напором родичів, остаточно й добив їх політично. Перебуваючи чотири роки в семинари, а опісьля, діставши ся на село, поволи, під тягаром клясових інтересів попівських, почали упадати, незамітно почали опинювати ся там, проти чого колись »в юних днях, днях весни« готувались до бою... А склерикалізувавшись, потягли за собою і сьвіцку часть, потягли, бо відтяли від

неї одну можливість політичну єї підпору — мужиків. Без неї, безсильна, а при тім несвідома ще вповні історичного свого післанництва, подалась — більшости, і поневолі віддала ся в услуги — недавні »атеїсти«!, в услуги — слугам божим...

Але одна ідея з давних літ остала ся ще живою: ідея самостійности національної українського народу. Однак і та ідея — як-жеж скарікатуризовано єї! То вже не та ідея, під котру горнула ся колись уся ліпша частина рускої молодіжи, не українство колишне — поступове, демократичне, а українство — консервативне, попівське. І если ще ріжнило що староруску-москальофільску партію від народовської-українофільської, то одно лише — слово. І о то слово, мову, пішов тепер знова бій... Як бачимо, то борба звернула ся назад до точки, с котрої колись вийшла... Як-жеж скінчила ся вона? — Партія москальофільська, партія старих, давних попів, оточена з двох сторін, з одної народовцями — попами, з другої народовцями — сьвіцкими, виставлена на два огні, не могла оперти ся їм, упала... Проголошене »нової програми« народовців в соймі 25 падол. 91. р., се вираз упадку москальофільської партії, триумф — чи може лібералізму українського? — ні! триумф українського — клерикалізму.



От такий кінець борби народовців з москальофілами... Побіда, як бачимо, по стороні народовців, ідеї української, але — не ідеї колишньої, поступової, а скарікатуруризованої вже ідеї, зреакціонізованої клерикалізмом, побіда — галицко-руського клерикалізму, підшитою українством, над галицко-руським лібералізмом...

Що довело до такого упадку ту руску »буржуазію«? — Як сказано вже — бюрократизм, а друге і то головне — брак певної, сталої політичної опори.

Одинокою клясою рускою, на котрій можливе оперти ся якій небудь партії »руській«, отже і мійским буржуазійним народовцям, то — мужики. Міщаньства руского — так як-би і не було, усі міста східної Галичини все ще в руках польської буржуазії\*). Тож і

---

\*) Була раз догідна хвиля, в котрій можна було если не цілком, то по крайній мірі, хоч в части, задержати міста східної Галичини в руках руских. Був се рік 48. Та тоді тодішню буржуазію руску, а властиво сьвіцку руску молодіж революційну, відіпхнули від руского тіла »властиві Русини« своєю реакційною політикою. Тож і не диво, що спільність ідей, думок, злучила ту ідейну молодіж с Поляками, с котрима вона в кінці і з'асимілювала ся. — Вправді, не дуже то і численною була тоді та молодіж буржуазійна руска, — та, тоді і то число було би вистарчило, щоби викликати національний рух серед міщаньства східної Галичини (так, як се стало ся пр. в Чехах). Треба було лише тим »властивим« Русинам підперти ві і вляти в ню то національне почуте, котрого їй то-

не диво, що народовці, не маючи опори в містах, там, где властиво, передовсім повинні би її мати, мусіли шукати її поза містами — в селі, серед мужиків. А хто се ті мужики? — Се звісно: сеж як-раз основа тої середновічності, на котрій взнесло ся панованє попівщини! То чиж можливо, щоби мужик, той забитий, тупий мужик, сьліпо-вірний слуга попів, дав підмогу буржуазії, тому олицетвореному протестови попівщини? Ніколи. Отже і упали народовці... — Перше мусить розбити ся ціла мужицка кляса, мусить упасти її примітивна, натуральна господарка, з її середновічною патріархальністю,

---

ді, тай і тепер ще (як се було пр. при заснованю радикальної партії) відмавляють. Треба було отже підперти її а не виступати проти неї. А сего вони не зробили. Замість поперти її — кинулись на ню. А через те стратили і її, стратили і міста. Чи се також «національне відродженє»?... Ту молодіж названо опісьля ренегатами, зрадниками. Та, велике се ще питанє, до кого скорше належало би сї епітета приложити: чи до тих, що покинуті своїми, не маючи у своїх привігу, злучили ся силою спільности ідей с чужими, — чи до тих, що в своїм византийськім сервілізмі, віддали ся реакції, вирекли ся найкрасшої своєї частини — молодіжи ідейної, того живого, нез'ужитого мозгу тіла народного! і тим впхали її в табір польський, віддали її на услуги народности польської і дали їй в кінци спольщитись? Се ще велике питанє, і варта би над тим ліпше застановити ся як дотепер. Тепер міста східні в руках Поляків, рускі міста в руках польської буржуазії.

а сама кляса мужицка, роспасти ся на дві, і то ворожі собі кляси — рільних пролетарів і рільну буржуазію, і аж тоді доперва, роспавши ся на ті дві кляси, зможе вона стати вже сильною опорою політичним партиям, і то двом уже — если вже сама не виступила би в виді двох самостійних партій політичних — партії ліберальній — буржуазійній, і соціально-демократичній — робітничій.

Але се тоді, коли витворювали ся народовці, тоді ще то не наступило. Отже — народовці упали. Народовці мусіли упасти, бо мусіли подати ся на сторону попів, котрі тримали в своїх руках мужиків... Цілий сей суспільно-економічний процес серед мужицтва, почав ся доперва недавно, — ярким свідоцтвом сего — рік річна еміграція мужиків за границі краю.

Виразом сего суспільно-економічного процесу серед мужиків, який відбуває ся тепер перед нашими очима, виразом того економічного встрясеня мужицкої кляси, є нова політична партія руска — радикальна партія. Сей процес покликав єї до життя, при нїм доперва стала ся можливою єї екзистенція.

. . . . .  
. . . . .

### VIII.

Як сказано — виразом того суспільно-економічного процесу, який відбуває ся тепер серед руских мужиків, є нова руска партія — партія радикальна. Чи се вже верх політичного життя української суспільности в Галичині, остаточний її розцвіт? — Ні. Партія радикальна, то лише оден з дальших щеплів суспільно-політичного розвою Русинів. Як відносини економічні не зупиняють ся на однім місци а прибирають що-раз-то нові, висші форми, так і політичні відносини (сей вираз відносин економічних) не можуть оставити ся на однім місци, а прибирати мусять також що-раз нові форми. Отже і рівнобіжно є тим, як одна частина руских мужиків, упадаючи економічно, переходить з дотеперішного свого становища »самостійних« мужиків в ряди не-посідаючої кляси — пролетарів, а з другої частини їх витворює ся заможнійша кляса рільників — сільска середна кляса, рівнобіжно є тим, витворює ся також і нова основа — новим політичним партиям. Той економічний перелом серед кляси мужиків се як-раз та материяльна основа, на котрій опре ся — новий уклад політичних відносин серед Русинів, нові політичні партії, а то: *par excellence* уже — соціяльно-демократична і *par excellence* — ліберально-буржуазийна.

В який-же спосіб будуть витворювати ся ті партії?

Процес, який відбуває ся тепер з дрібною господаркою, такий сам процес буде відбувати ся і дальше, та вже не між дрібною господаркою, котра остаточно гине, а між тою новою середною клясою. Борба конкуренційна з великою господаркою, на великих обшарах, не минає її, викликає рівнож деякі зміни і серед неї. Але борба тих двох кляс, не відбуває ся вже с такою податливістю у слабшої сторони, як давнійше. Ту стають проти себе дві кляси сьвідомі уже своїх інтересів, і обі інтелігентні. Отже і борба веде ся з більшою завзятістю і з більшою енергією, особливож у тих, котрі більше в ній загрожені.

Борба економічна переходить рівночасно в борбу національну. Ту прецінь стоять проти себе і дві народности: велика господарка — Поляки, середна — Русини. До огню доливає ся оливи... Сила материяльна по стороні Поляків, але сила чисельна — по стороні Русинів... А сила чисельна рішає у кляс сьвідомих своїх інтересів — в тілах репрезентацийних, там зазначають ся і борють ся інтереси поодиноких кляс а в данім случаю і — націй... Национальна самосьвідомість, от і знайде тепер вперве серед руских мужиків — если в загалі можна буде ще їх »мужиками« називати — ґрунт для се-

бе, вона стане ся сильним оружием в їх економічній борбі, отже і сильно пічне серед них розвивати ся.

Борба національна переходить до міст.

Вже висше згадано (IV. розд.), що і середна кляса, не в силі оперти ся напорови великої господарки, великого капіталу, — кориснійше положенє економічне, позволяє лише довше удержати ся їй, як клясі дрібній, на своїм становищи. І заможнійша лише частина буде могла удержатись якийсь ще довший час на своїй землі, а по части, завдяки різним спекуляціям (покидає пр. господарку збіжєву а віддає ся промислови рільному) перейде в ряди великих капіталістів, слабша однак, ваблена зисками, яких достарчає мійський промисл, торговля і спекуляція грошева, пічне позбувати ся своїх ґрунтів і кине ся с своїми капіталами до міст. А ту — і злучить ся вона з повстаючою рівночасно мійскою клясою рускою — промисловою.

Щож дасть можливість розвинути ся мійському промислови в Галичині? — Упадок централізму в Австрії. Федералізм забезпечить галицький промисл від остаточної руїни, вільє в него нову, животну силу, оживить його, оживить і усю ту галицьку людність, ту оспалу руску і польську людність. І роспічнєсь спекуляція грошева. А в вир сеї спекуляції, попаде так руска як і польска буржуазія. Пічнуть витворювати ся капітали, капітали с

природи космополітичні, але рівночасно — і національні\*). І слабший капітал руский, бо і недавний ще, молодший від польського, висуне буржуазію руску до борби відпорної с сильнішим капіталом польським — до борби відпорної з буржуазією польською.

Виразом сеї борби економічної буржуазії рускої — буде її політика. Желізний інтерес клясовий, услівя її екзистенції, будуть перти її з одної сторони, до чим-раз більшого нагромадження капіталів і до здобування чим-раз більшої сили клясово-політичної, котра передовсім репрезентує ся в силі капіталу, отже до чим-раз більшого розвою господарки капіталістичної, а з другої сторони, змусять її кинути ся на усі ті ріжнородні перепони, які стояти їй будуть на дорозі тих жизненних змагань її. Отже, передовсім кине її в борбу політичну с сильнішим конкурентом, що всадив ся під сам бік її — с польською буржуазією.

І настане борба, борба о існуванє двох капіталів — польського і руского, борба о екзистенцію двох кляс суспільних — рускої

---

\*) Промисловець-капіталіст стоїть тим сильніше, чим сильніша його нація: се запевнює йому сильнішу позицію перед чужими капіталістами на світовім ринку, а передовсім на своїм, питоім ринку. — В тім і беруть свій початок буржуазійні національні держави. Космополітичний гріш, робить капіталісту »інстинктивно« націоналом.

буржуазії і буржуазії польської, завзята борба, повна посвячення, борба двох »братних« народів, на жите і смерть... І антагонізм національний дійде зеніту... Відживе давна історія, відгребесь з архівів давні, припавші порохом, спомини »билих времен«, — відживе страшна »традиция«... що сильно пічне приймати ся між суспільностию рускою, бо знайде відповідний для себе ґрунт. А рівночасно, зацвите богацтвом і література руска і руска штука, пічне цвисти між Русинами і наука... А тоді і роспічнесь поворот »заблудших«, сполячених синів, на лоно, покинутої колись ними »дорогої матери Руси-України«... Одна осталась ще твердиня польска — Львів! Хто знає... може на »вічну« памятку побіди, поставять Русини на однім з майданів львівських бронзовий памятник Хмельницькому... а булава його, буде звернена — ід Зборови...

Між тим, на порядку деннім, стояти буде вже квестія політичної самостійности українського народу, квестія независимости — національної української держави.

Клясичною формою новочасної продукції є великий капіталістичний промисл; представителем його буржуазія. Клясичною-ж формою держави капіталістичної, буржуазийної, держава — національна.

Сучасна ідея національна, в сути річи — ідея буржуазийна. Буржуазія і народність,



се плід, що виріс на однім і тим самим ґрунті, розвій одної, впливав на другу і на відворот, а роля, яку відгривала ідея народна (національна), відповідає ролі, яку відгривала буржуазія. Буржуазія, ідея національна і держава національна — се вплив економічної еволюції, дитина капіталістичної продукції. Рівномірно, як капіталізм, розвиваючись, заточував що-раз-то ширші круги пановання свого, як що-раз-то дальше почав посувати ся на Вєхід, рівномірно с тим почали показувати ся на горізонті віку нашого і »нові« народности, почали повставати і нові народні держави. Повставанє нових народностей і нових народних держав, а розклад старих ріжно-народних держав на кілька держав, та вже одно-народних, сеж справа, що появилася в нашім століттю на порядку деннім і не сходить з него єще до тепер. Справа все залагоджувана, а все ще не залагоджена, хоч порішена на однім місци, з'являє ся на другім і там допоминає ся розвязки.

Пригляньмо ся лише коротко сучасним державам.

Як звісно, винайденє дороги морської до Індій і полудневої Африки і відкритє Америки, перенєсло торгівлю с побережа Середземного моря на береги Атлантицького океану. В насьлідок сего, Італія, полуднева Франція і Німеччина, що стояли дотепер, до XVI. в., на чолі економічного і культурного житя Евро-

пи, уступають місце Португалії, Гішпанії, Франції північній і Англії. — В наслідок незвичайного розвою торгівлі і промислу а с тим і сильного розвою міст у поодиноких краях західної Європи, починає підносити ся на Заході що-раз більше значіне мійскої кляси — буржуазії. Завдяки торгівлі і промислови, займає буржуазия що-раз визначнійше місце в економічнім житю поодиноких країв, а запанувавши в кінци економічно над усіма другими клясами, починає відділювати вже і на краєву політику. Остаточно, інтереси єї стають ся головною осію цілої краєвої політики. А інтереси єї, інтереси сьвітової торгівлі і промислу внутрішнього, вимагають передовсім нової організації політичної: їй треба держави сильної, могутчої, сцентралізованої, о одноцільній адміністрації, а до того ще — держави, о далеко більшій ростягlosti територіяльній як дотепер. Отже і починають лучити ся, розбиті і спартикуляризовані дотепер на дрібні князівства, народности, під що-раз-то сильнішим напором нових потреб, в що-раз-то більші економічні і політичні територія — аж остаточно, с кінцем XVI. і в XVII в., і з'являють ся вже на арену публичну звісні три сильні нації, з'організовані в три великі національні держави, нації — гішпаньска, французска і англійска. Рівночасно, під впливом тих економічних і політичних чинників, наступає незви-

чайний розвій культури на Заході, починає розвивати ся і що-раз більше кріпшати національне почуте, розвивати ся національна штука і національна література.

Але в наслідок тих нових торговельних відносин в XVI. в. наступає цілковитий застій економічного життя в Німеччині і Італії. Значіне буржуазії що-раз більше упадає, упадає в загалі культура обох тих країв, упадає і зародивше ся уже тоді — під впливом давних відносин торговельних, при котрих міста німецькі і італійські вели перед в житю економічним Європи — національне почуте німецької і італійської суспільности. А з упадком економічним і з упадком почутя національного, наступає роздроблене політичне — політичний партикуляризм. С кінцем XVIII. в. бачимо Німеччину, роздроблену на неменче як сто независимих, наслідних монархій, тільки само независимих духовних князівств, над 50 вільних міст і около 150 малых пралатур і графств... Подібне дїє ся і в Італії.

С кінцем однак XVIII. в. наступає вже певний зворот в економічним і політичним житю Німеччини. Капіталізм, що розріс ся на Заході, починає ловоли продирати ся і до Німеччини, — товари заграничні починають чим-раз частійше з'являти ся на ринках німецьких і — конкурувати с продукцією краєвою. Рівночасно с тим, починає продирати ся і культура західна: нові думки, нові ідеї, новий

світгляд. — Витворило ся нове житє, а з ним і нові потреби. Але продукція загранична перемагала продукцію краєву, — ремесло почало упадати — розпочала ся пролетаризація... Виховані на тій висшій культурі Заходу, підтинані однак в своїх поривах середно-вічною темрявою культурною рідного краю, виступають на арену життя суспільного Німеччини — Лессінг, Гердер, Гете і Шільлер... Починає ся нова доба в житю культурнім Німеччини. Відживає національне почутє, ідея національної єдности... а незадовго потім — і ідея політичної єдности німецької нації. Міста почали ворухатись. От і ідеал молоді німецької буржуазії: одна, велика, сильна держава німецька, одна — на місци того множества независимих, абсолютистичних князівств, з їх всіма бар'єрами, рогачками і ріжнородними граничними цлами, що лиш здержували торговельний рух в нутрі Німеччини, дальший розвій продуктивних сил Німеччини, дальший розвій культури Німеччини. В поодиноких князівствах приходить до острих забурень... І от, в наслідок тих політичних рухавок, починають уже незабаром лучити ся поодинокі князівства в що-раз більші територія економічні, в т. зв. »Zollverein-и«, а в 1834 р. і завязуєсь уже звісний, великий »Deutscher Zoll- und Handelsverein«. Єдність економічна стає ся фактом майже довершеним.

Але та економічна єдність показала ся незадовго не вистарчаючою. Буржуазії потреба не лише одного більшого терену економічного, в котрім забезпечене було би єї економічне панованє, їй потреба ще і одноцільної організації політичної і одноцільного правительства. Виразом сеї потреби, була революція 48. р. — Але рівночасно з буржуазією витворює ся і пролетарият. Наступила революція... а в тій революції, взяв також і він участь... І с страху перед тим червоним привидом, подала ся буржуазия на зад... І революцію стлумлено... Наступає реакція. Буржуазия упала, але — політично лише, — економічно, здобуває все таки дальше що-раз краспі результати. В кінци, єдність політична Німеччини, стала ся вже впрост желізною конечністю. Наступає 1870. р. І події того року, приспішили цілий сей процес і довершили його. Як звісно, уже в 1871. р. проголошено політичну єдність німецької нації.

Заложене німецької держави, то найбільше рентовне підприємство, на яке змогла ся в сім віці німецька буржуазия. З ним поплили до кишені єї не тільки величезні зиски, не тільки зросло незвичайно богацтво єї, але ним взнесла ся вона і на найвисше становище в державі, ним зробила вона зависимим від себе і правительство. Єї інтереси, се й основа нинішньої німецької політики.

То само, в головних зарисах, відносить ся і до держави італійскої. Ті самі причини викликали в своїм часі і в Італії застій економічний, а рівночасно з ним і упадок національного почуття і політичний партикуляризм. Так само під впливом заграничного капіталізму і культури заграничної, почали ворушити ся міста, в наслідок чого, почали дрібні територія лучити ся в що-раз ширші економічні і політичні територія, аж в кінци, в 1861. а взглядно 1870. р. проклямовано політичну єдність і італійскої нації, і — цілу Італію сполучено в одну національну державу.

Греція а радше міста грецкі, увільнені, завдяки панованю турецькому, від конкуренції Венеціян і Генуенців, почали скоро розвивати ся, і під ослоною тою так значно розцвила ся їх торговля, що в кінци і саме уже панованє турецьке стало запорою в дальшій її розвою. Ту бракувало передовсім того першого і найголовнішого услівя буржуазийної експльоатації — беспеченьства особи і власности. Сатрапи і бани турецькі, не уміли чомусь-то пошанувати тих »відвічних« прав чоловіка... Тож уже 1774 р. вхопили Греки за оруже. А за третим разом, 1822. (1827) р., як звісно, оголошено уже Грецію независимою державою. — Незадовго опісьля, рушили ся — Румуни, Серби і Болгари...

Довгі віки була Ірляндія англійською ко-  
льонією і то, в найгіршій того слова значі-  
ню: її рукодільні нищено, нищено ремесла,  
рільництво, одним словом — параліжовано  
усіма силами її економічний розвій. Була  
се та сама політика, яку вела колись Англія  
і взглядом своїх кольоній в Америці. Але  
однаковий засів, видав однаковий овоч. По  
довгій і завзятій борбі, по тяжкій ночі ви-  
зиску і неволі, почав наконець свитати день  
свободи і для ірляндского народу... І ту не  
помогло вже й то, що мова англійська є мовою  
не лише Англії, але, як і північної Америки,  
так і Ірляндії, що література, наука і штука,  
вспільні всім трем тим народностями...\*)

---

\*) Ірляндія і Америка північна, то клясичний  
примір, як, з одної сторони, добробит економічний  
певної території, звязаний тісно с повною її політич-  
ною автономією, а з другої, як спільність язика-мо-  
ви, хоч і є важним, та не є рішучим фактором в  
витворюваню ся народностей.

Що спільність язика, не є рішучим чинником  
в витворюваню ся ницій і держав національних, мо-  
жуть послужити яко примір також і борби націо-  
нальні між Хорватами і Сербами. Щож с того, що  
мова хорвацка, одна і та сама, що і мова сербска. А  
прецінь Хорвати не думають уважати себе за одно с  
Сербами і не думають добивати ся одноцілої сербскої  
держави, а таки — »триєдиного королівства хор-  
вацкого«.

Як знова інтереси економічні вьжуть в одну  
політичну цілість людність о ріжних мовах, се ба-  
чимо дуже виразно на Швайцарцях. Як звісно, Швай-

Як тісно звязаний добробит економічний, а в загалі — інтереси даного краю, є повною його автономією політичною, не менчим доказом на те, є також і найновіший рух »сепаратистичний« в Норвегії. Помимо того, що Норвегія зависима від Швеції в однім лише — в справах, що дотикають лише політики заграничної, а помимо того, як остро виразили ся там сепаратистичні тенденції! — Росходить ся ту о те, щоб і заграничну політику мати в своїх руках, т. є щоби і в заграничній торгівлі мати цілком вільні руки.

А як стоїть справа з Австрією?

---

царці, се людність, що говорить трема язиками. А як солідарно звязана вона є собою! Ту інтереси економічні — викликані положенем географічним, так тісно з'єдинили їх, що нічо не потрафить їх так легко розбити. Алеж бо та єдність національна і політична людности швайцарскої о різних мовах, має сильну підставу — економічну, реальну, чи як хто схоче — утилітарну. Та утилітарність однак, доказує чогось-то не мало ідеального: витворює симпатію між членами зв'язку швайцарского, о ріжнім походженю, затирає неависти расові. Та, се вже добре звісна річ, що то, чого не можуть доконати ніякі теорії, ніякі мрії, то доказує завсїгди — повага життя, спільність звичайних економічних інтересів. Інтереси-то економічні і обусловлюють волю людей. Є того взгляду, можна би отже і згодити ся з дефиніцією Ренана, котрий на питанє: *Que' est ce qu'une nation?* — відповідає: нарід (нація), є то велике зборище людей, котрі хотят до себе належати.



Австрія завдячує своє повстанє частим наїздам турецьким, які загрожували в XV—XVIII в. цілій полудневій частині середної Європи, — була тим муром, що мав боронити той довгий пас землі, перед грізною турецькою силою. Наїзди турецькі злучили полудневих Славян, Угрів, Чехів і полуднево-східних Німців під оден Габсбурський скиптр, і одиноке завданє, яке вони, як і не менче самі німецькі князі визначили Габсбургам, було держати османську силу в певнім від них віддаленю. З упадком однак сеї турецької грози в минувшім століттю, устало і то одиноке завданє, яке тяжіло на римско-німецькім цїсарі, а проте — розв'язав ся і той одинокий узол, який лучив поодинокі австрійські краї під одним габсбурґським скиптром... Тож і починає ся с тою хвилею розкладовий процес Австрії. Запанованє капіталізму в Австрії приспішило єще сей процес. С хвилею, як капіталізм став пануючим в Австрії, а добробит економічний поодиноких єї країв коронних почав тісно вязати ся с політичною їх автономією (як звісно, в наслідок нерівномірного розвою капіталізму у поодиноких краях, через що інтереси одних країв, стали ся суперечними з інтересами країв других) — с хвилею тою Австрія, а ще до того централістична Австрія, почала щораз менче відповідати інтересам поодиноких єї провінцій, а що-раз більше ставати ся запорою в їх дальшій економічній і культурній

розвою... Австрія почала тратити що-раз більше на рації свого істнованя. Тенденції роскладові, що-раз яркіше почали проявляти ся, а усі стараня австрійских мужів стану, повздержати той роскладовий процес пережитого вже політичного організму, оставали ся як і остають ся усе — марними.

Вилученє Угорщини зі звязи одноцілого організму політичного Австрії, то перший обяв того роскладового процесу Австрії; дальшим обявом його — »державні права« поодиноких австрійских народностей,— в Галичині — часті відзиви галицької буржуазії про автономию Галичини...

І лиш інтересам загально-европейської політики — з огляду на політичні аспірації абсолютистичної Росії в справі східній-константинополітанській, завдячує єще Австрія піддержку своєї екзистенції у других держав. І лиш абсолютистичному режимови Росії завдячує вона ще і то, що і деякі австрійські народности, як польська і українська, уважають за конечне »держатись« ще єї... Але з виборенєм конституції в Росії, річи цілком уже змінять ся. Тоді не будуть вже більш інтересовані в єгзистенції Австрії ні держави европейські, ні австрійські народности. Тоді вже і полишать вони єї — їй власній судьбі... Тоді і рішить ся єї судьба...

Виборенє конституції в Росії, буде першим актом розбору Австрії.

IX.

Важну історичну хвилю переживає тепер російська суспільність. Капіталізм, так заподливо годований і плеканий російським правительством, підірвав патріархальну господарку мужицку — основу »самодержавія«, а на арену публичну вивів нові кляси суспільні — буржуазію і пролетаріят. Патріархальне і консервативне мужицтво доживає уже — посьлідних своїх днів, а з ним — і той політичний стрій, що виріс на нім. Самодержавіє слабне: в міру сего, як розпадає ся та історична основа, на котрій воно вросло — мужики, в міру сего ростуть і нові сили, котрим суджено відправити над ним панахиду, а рівночасно і нова основа для нового політичного строю. Минув той час, коли мож було протиставити спокійну »блаженну« Россію »гнилому« Заходови, — що-раз-то більше наближує ся Россія по економічним і суспільним відносинам своїм — відносинам, якими характеризує ся уся західна Європа, що-раз більше культура її, по змісту і формі, наближує ся до культури Заходу. — І ті глибокі зміни, які довершують ся в її суспільно-економічному житю, зміни надаючі її вже вид суспільности західної Європи, мусять повести за собою і корінну зміну — в її політичному житю. Економічна європеїзація Россії, му-

сити повести за собою і політичну її европеїзацію.

Не много потреба було на се часу, щоби змогли були доконати ся такі корінні зміни в суспільно-економічнім життю Росії. Всего — 30 літ. А епоховим тим товчком, що попхав цілу Росію на ту нову дорогу, було не що іншого, як та »нешаслива« кримська війна. Вона то виказала, як далеко відстала була тоді культурно Росія від решти Європи, вона відкрила очи цілій російській суспільности, а не менче і російському правительству, на ту бездну культурної нужди, над якою стояла тоді Росія, отверезила усю російську суспільність і саме російське правительство. Правительство побачило нараз, що Росії брак головного *pervus gegun*, тої головної основи, на котрій опирають ся новочасні держави — великого промислу, і то не вже для загальнокультурних цілій усеї російської суспільности, але, хочби лише для його спеціальних, найбільше інтересуючих його цілій — воєнних (от, хочби желізниць). Абсолютизм здескредетований в очах цілого світу, не менче в очах самої російської суспільности...

Не оставало ся нічо іншого, як лише звернути ся чим скорше на дорогу ліберальних реформ і взяти ся до витворюваня великого промислу, але... тим самим і нової суспільної кляси — буржуазії. Знесено кріпацтво, чим створено то перше уєліве екзистенції

капіталізму — »вільний« пролетарият, обдаровувано буржуазію всілякими улекшеннями, як привілеями желізничими, охоронними цлами, преміями. Почала ся правдива годівля буржуазії, а с тим — і нова ера в житю історичнім Росії. Суспільність російська найшла ся нараз серед цілком нових услівій життя. Точку тяжести сили економічної, перенесено с села до міста, а ту, з дрібного ремесла на великий промисл, а рівночасно с тим, пересунула ся і сила політична з дотеперішних економічно верховодячих сфер — дворянських, на економічно що-раз сильнійші сфери — буржуазийні. Яко відблеск тих важких суспільно-економічних змін, почали проявляти ся і нові течії в сфері продукції умислової, нові ідеї, нові погляди і нові переконання, а вкінці і — нові політичні думки...

Росія почала с кожним днем що-раз більше зближати ся до типу держав західно-європейських. Великий промисл, желізницї, заміна всіляких данин складаних в натурі, на грошеві, отже і заміна давної натуральної господарки на господарку товарову-грошеву, а через те і росклад старих суспільних основ, все то почало розвивати ся с що-раз більшою шкоростю, але рівномірно с тим — почав виступати і що-раз острійше проявляти ся розлад між царским абсолютизмом а новою суспільністю... Внутрішній розвій Росії зробив своє. Повстала опозиційна партія кон-

ституційно-ліберальна — буржуазійна, почала витворювати ся і революційна партія — робітнича. А с хвилею, як повстають ті класи, котрих воля — не воля ряду, котрих обовязок — не обовязок достарчувати лише жовніра і платити податки, котрим не байдуже, на що уживає ся того жовніра і на що ідуть ті податки, с хвилею тою тратить абсолютизм цілковито рацию свого існування, — с хвилею тою, конституційна форма управи державної, стає ся уже простим лише питанєм часу.

Устрій політичний кожного краю, виростає в природний спосіб з його економічно-суспільних відносин. Зі зміною тих відносин, змінює ся і форма політичного устрою. Вправді, східність політичних форм с суспільно-економічними відносинами, не установає ся відразу, алеж бо і відносини ті не відразу приймають свій виразний вид. В протягу якогось часу може наступити певна, а навіть і досить велика, суперечність між політичними формами а суспільно-економічними відносинами даного краю. Та, тоді і наступає хвиля загального невдоволення,— починають проявляти ся опозиційні і революційні течії а з ними, борба нових сил с старими. Та борба, борба між пережитим порядком політичним а новими потребами життя, веде ся зі змінним щастєм. Аж в кінци, нові потреби набирають усе вже настільки сил, що таки в силі розсадити старі пережиті форми політичних по-

рядків. І тоді — наступає політична революція: стара форма політичного строю паде, а на її місце виступає нова, котра відповідає новим суспільно-економічним потребам.

В тій посьлідній стадії суспільно-політичних відносин знаходить ся як-раз нинішня Россия. Капіталізм зробив своє. В протягу 30 літ, змінила ся Россия не до пізнання. Се вже не та давна Россия з її патрїархальною мужицкою господаркою, се вже не якийсь Китай в Европі, — в протягу 30 літ, капіталізм зродив там такі форми суспільних відносин, якими характеризуюч ся ціла західна Европа... І с страхом вижидає абсолютистичне правительство тої хвилі, коли російська суспільність скаже посьлідне своє слово. Хронічний голод розбив ту одиноку і так уже підгнилу підпору його — мужицтво, а на його місце висунув нові, та не так уже пасивні і політично індеферентні класи: сільську буржуазію і пролетаріят... І лиш здвоєна енергія брутальної сили може ще удержати на якийсь час захитаний в самих своїх основах царський деспотизм. Але здвоєна енергія брутальної сили, здвоює і нехить і опозицію в що-раз ширших кругах російської суспільности... Деспотизм царський сам готує собі смерть — о много страшнійшу, о много безвзгляднійшу...

Виборене конституції в Росії, буде епохальним фактом в культурнім розвою усеї

Європи. З упадком російського абсолютизму, упаде його заборча політика — його жажда панованя над цілим Орієнтом, — упаде через те і те »всхідне питанє«, що замінило цілу Європу на два величезні воєнні табори; упаде в кінці і посьлідна твердиня європейської політичної і суспільної реакції... Скоро російська суспільність займе ся уладженєм своїх внутрішних відносин, скоро справи внутрішнього життя, не дозволять їй займати ся пустими мріями о панованю над цілим Орієнтом, с хвилею тою зійде і те »всхідне питанє« з порядку дневного, — Европа буде могла тоді розброїти ся і заняти ся висшими справами своїми, історичним завданєм своїм — розвяскою борби пролетарияту з буржуазією...

Але с хвилею тою стратить і Австрія посьлідну рацию свого існованя. Скоро Босфор перестане бути одною с перших точок політичних прямовань Росії, а Австрія перестане через те грати одиноку, оставшу ся ще їй в загально-європейській політиці, ролю простої запори проти Росії в єї поході на Константинополь, с хвилею тою, Европа стратить всякий інтерес підтримувати довше ту дрантиву латанину тільки ріжних а й ворожих собі народностей. Европа буде могла заняти ся тоді своїм історичним завданєм — розвяскою борби пролетарияту з буржуазією, а рішене всяких спорних квестій між балканськими народностями і австрійськими, оставить



вже самим спорючим сторонам. І самі, без чужого втручання ся, будуть уже могли усі ті народности установити тоді свої національно-державні границі, самі рішати в своїх внутрішніх справах, відповідно до їх власних інтересів.

Виборенє конституції в Росії, заставить знова російську суспільність заняти ся своїми внутрішніми справами, занедбаними в так відстрашаючий спосіб теперішнім абсолютизмом і то занедбаними власне завдяки сему абсолютизмови. — А між справами, які появлять ся тоді на порядку деннім, прийде також і правно-державне питанє українське, питанє висунене на порядок денний силою фактів, не так формально-національної натури, як пр. почутє національної самостійности і відрубности язика, так слабо ще розвинені між українською суспільністю в Росії, а радше силою фактів натури економічної і адміністраційної. Вимоги адміністраційні російської держави і інтереси економічні російської України, самі вже висунуть на порядок денний національне і державне українське питанє, будуть навіть рішаючим в нім чинником, — національне почутє, радше їх впливом — силою додатковою.

Вже зі взглядів чисто адміністраційних, буде мусїла бути поділеною така величезна територія, яку займає тепер Россия (евро-

пейска), що найменше на три часті, відповідно до трех найбільших замешкуючих єї народностей і єї трех відрубних економічних територій: східної — »великорускої«, південно-західної — української і північно-західної — польської. Той адміністративний поділ на ті три національно-економічні територія, буде також і тою основою, на котрій опре ся є конечностию, в конституційній Росії, і уся внутрішня політика Росії.

Економічна відрубність тих трех головних територій, опирає ся з одної сторони на неоднаковім, нерівнім степені економічного розвою поодиноких територій, а з другої сторони на рівности і тожсамости їх що до плеканя поодиноких галузей продукції; ті самі галузи продукції плекають ся так в одній, як в другій і третій території, але розвій, сила проуктивна тих трех територій, цілком ріжні — не рівні. Найсильнійше економічно розвинена — польська (варшавско-лодзьська) територія, слабше від неї — великоруска (московско-ярославська), найслабше — українська (харківська). Та отже нерівність економічна тих трех територій, викличе зі сторони слабших борбу оборонну проти сильнійших, а то: борбу Великоруси проти найсильнійше розвиненої економічно Польщи, і борбу України проти сильнійше розвинених від неї економічно Великоруси і Польщи. Та борба економічна, виразить ся в жаданю по-

ділу Росії на відрубні політичні організми.

Судячи по теперішньому стані річий, беручи на увагу теперішній стан економічного розвою поодиноких територій, приймаючи з другої сторони і ту евентуальність, що конституція в Росії буде ділом власних змагань, самої російської суспільности, а не ділом внішних обставин, поза-російських, отже не пр. наслідком можливої в найближшій часі загально-європейської війни, при котрій, на случай погрому Росії, Россия і перед виборенем конституції роскавалкованою була би самою Европою — в інтересі Європи, на кілька частий, — приймаючи отже ті дві преміси, найбільше заінтересованою в тій борбі о політичний поділ Росії, буде територія українська — Україна. З відси і вийде перший поклик до неї. По ній — Великорусь, чого доказом, хотяй би ті часті скарги великорускої буржуазії на конкуренцію сильнішого капіталу польського, с котрим так тяжко приходиться їй боротися і від котрого вже й тепер, при помочи пр. желізничних тарифів стараєся відграничити. За Україною і Великорусією підуть, если не зараз то пізнійше, і другі народности. Одна Польща виступить проти такого політично-державного поділу Росії. Лише в єї одній інтересі буде лежати — задержати теперішню політичну одноцілість Росії, при ній бо лише,

при теперішній одноцілості політичній Росії можливий дальший її економічний розвій. Споділом Росії на відрубні політичні організми, утратила би Польща усї свої дотеперішні ринки, від котрих зависить цілий її дальший культурний розвій. Продукція Польщі перевищає уже о много запотребованє її внутрішнього ринку, дальший її розвій, зависить уже від ринків заграничних — східних (азійских) і полудневих. А від них, с поділом Росії на три відрубні політичні організми, відтятою була би Великоросію і Україною.

Се, що й но сказане, видасть ся може дивним. Часто, а властиво все, чуємо цілком противні сему думки, особливо ту, у нас, між галицкою суспільністю польскою. На кождім майже кроці, спотикаємо ся як-раз с противними окликами, бо окликами о відбудованю Польщі, т. є. вилученю Польщі від Велико-руси, а навіть — а се у толерантнійших Поляків — і від України. Та, се можливе лише в наслідок цілковитого незрозуміння самими Поляками їх дійсних жизненних інтересів, інтересів загально-польских, т. є. не лише виключно польских в Австрії але і в Росії. Можливе дальше в наслідок ошоломлюючих історичних традицій, підсичуваних еще борбою польского капіталу с капіталом австрійско-німецьким і споминами pp. 31., 48. і 63., — традицій, не даючих їм хоч трохи кри-

тично застановити ся над дійсними теперішніми їх загально-польськими інтересами, інтересами зовсім уже відмінними від інтересів давних. Можливе в кінці, в наслідок слушної ненависти до російського абсолютизму, але не слушної до великорускої суспільности, ненависти, перелятої з російського «великоруского» абсолютизму, на — великоруску суспільність. А прецінь, не лиш одна польська суспільність терпить від російського абсолютизму, але і — великоруска... З якоїж отже рації виступати проти великорускої суспільности, коли ту діло з «великоруским» правительством? — Се все, дуже добре бачить польська буржуазія в Росії, і вона, оцінюючи теперішнє своє положенє, цілком інакше задивлює ся на «квєстию польську» в Росії, — і хоч не думає залишати борби з «великоруским» правительством, то з другої знова сторони, і не думає вилучувати ся від Росії, а тим самим і від великорускої суспільности.

Польща російська (Конґресівка) перейшла якомсь щасливо ту фазу економічного розвою, котра для забезпеченя дальшого свого розвою, вимагає національно-державних рамок. Стоючи на тій фазі, добивала ся вона вправді політичної самостійности, та, як звісно, не добила ся єї. Але щасливим сходом річий, дістала ся вона не під Австрію, а під Росію — державу, що під зглядом еконо-

мічним і культурним не могла й рівняти ся з нею. І то власне виратовало Польщу. Бо коли австрійська Польща, помимо того, що знайшлась незадовго в конституційній державі, а помимо того таки що-раз більше почала упадати — завдяки висшій силі економічній німецьких територій, то російська, противно — запанувала економічно над цілою Россиєю. І ніякий край і нація в Росії не можуть рівняти ся під тим взглядом с Польщею; що більше, немов на глум, сама »пануюча« великоруска нація заслонюєсь еще перед її перевагою, чей, стоячи за тою заслоною, скорше зможе сама розвивати ся, унеможливаючи конкуренцію Польщі на великоруских ринках\*).

---

\*) Навіть в літературі відбила ся та економічна а з нею і культурна висшість Польщі над Великоросією. Помимо тих безнастанних пересльїдувань, помимо того, що саме число Поляків, в порівнаню до числа Великоросів, таке мале, а помимо того, які могучі сили літерацкі змогла видати с себе суспільність польська! Вправді не можна сказати, щоби Польща абсолютно перевишала під тим взглядом Великорусь, але если возьмемо на взгляд так мале число Поляків а так велике Великоросів — ?...

Не менче ярко відбила ся в літературі економічна і культурна висшість російської Польщі і над Польщею австрійскою. Щож с того, що ту Поляки живють в конституційній державі, що не тисне їх так цензура прасова? А помимо того, не змогли вони виплекати у себе хоч в половину такої літератури, як російські Поляки. Поживу літературну, беруть вони

Буржуазія польська в Росії добре се розуміє, і вона то, оцінюючи теперішнє своє положенє (а вона є властиво репрезентанткою буржуазії польської в загалі, її інтереси суть міродайними в оцінюваню можливих змагань політичних загалу Поляків, так тепер як і в недалекій будучности!), — і вона то — не думає вилучувати ся від Росії. Одного їй не достає: забезпеченя прав горожанських, прав формально-національних (в публичнім житю, в школі, урядї і т. д.) і права участі в рішаню в справах краєвих як і в справах загально-державних, одним словом — конституції. Тому — о конституцію, а не о політичну відрубність іде там борба, борба найзавзятїйша в цілій Росії, що й не диво, сеж бо найкультурнійший край і нація в Росії, — брак тих прав, брак конституції, і дає ся тому там найсильнїйше відчувати.

То само, а навіть в єще більшій мірі, відносить ся і до думок про відбуванє етно-

---

усе таки с Конгресівки. А чому? — Бо дістали ся не так як Конгресівчани до держави, що під зглядом економічним і культурним стояла нисше від них, а противно, о много висше. Через те і зруйновано їх, — зруйновано і економічно і культурно... Галичина не змогла ся навіть хочби на кілька мужів с сьвітовою славою. Славу народу польского розносять по сьвіті усе таки Конгресівчани, — з відтам вийшли найбільші мужі польскі. А Галичина, помимо конституції, остала ся все ще Halbasien... Чи про Конгресівку важить ся хто таке сказати?...

графічної Польщі. Єще Польща історична (значить, лише без Великоруси), се ще можна би скорше припустити. Можливо, що великоруский промисл, завдяки протекційній політиці російського правительства, будь-що-будь більше заінтересованого в великорускім промислі, зможе в недалекім часі дорівнати польському промислови, а тоді зможе вже сам навіть стати досить небезпечним конкурентом і для него. Можливо отже, що тоді буржуазія польська остаточно плюнула би на Великорусь\*). Вправді стратила би тоді одну з важних доріг на далекі східні ринки, та все таки, остав би ся їй єще ринок український і друга важна дорога — до Чорного моря. Та з відбудованєм етнографічної Польщі, відпав би і той найблисший єї і найважнійший ринок український, відпало би і Чорне море... Стоючи на становищи буржуа-Поляка — Польща етнографічна, се просто сьміх.

Але ту-то власне біда: інтереси буржуа-Українця, як-раз противні і то діаметрально, інтересам буржуа-Поляка. Україна с Польщею, то смерть України! Вже

---

\*) Та се ще дуже велике питанє! Не так скоро злякаєсь вона великорускої конкуренції. Помимо того, усе таки буде старати ся дальше посилати на східні, азійські ринки свої товари, рівночасно з великорускими, — не так скоро зважить ся капітульовати в борбі!



нині, завдяки польським, як також і великоруским капіталам, економічний і культурний розвій України спараліжований. Великоруский промисл, відграничений бодай від польського желізничними тарифами — український ні... Тепер Україна мовчить: єї сковано, звязано... найменчі ознаки протесту, найменчі прояви сепаратизму, нищать ся безвзглядно в самім вже зароді — і виставлена на жир обом сусіднім націям, здавлена, поки-що мовчить... Але з виборенєм конституції в Росії, річи будуть цілком уже інакше стояти. Тоді вже рушить ся і вона — роскута, проголосить і вона своє слово і вона опімнесь тоді різко о своє право до життя... І настане тоді страшний час... Мов грім залунає над Україною проймаючий оклик мести і страшної відплати... Тоді кинесь вона на своїх »братів«-сусідів... тоді і виложить вона на стіл — і своє право до життя: право на політичну самостійність, право бути своїм паном, в своїй власній хаті! — І Польща, мимоволі буде муїла огранічити ся тоді на саму лише свою територію. Буде се тяшкий для неї час. Та, чи може убійчий? — Се дуже взглядна річ. Тяшка криза економічна, в яку вона тоді попаде, кине єї як-раз між перші ряди тих передових культурних націй, що стоючи на склоні нинішньої капіталістичної господарки, займуть ся введенєм нових політичних відносин, — відносин, які їм подиктує — ни-

нішна політична борба пролетарияту з буржуазією.

Політична самостійність України, т. є відрубність політична України, не лише взглядом Польщи, але і взглядом Великоруси, умотивована тим, що не лише одній Польщі, але і Великоруси, виставлена вона на перші стріли економічного і культурного визиску; обоім їм виставлена вона на жир, обі вони тягнуть з неї поживні для себе соки... Отже таке становище, яке займе Україна взглядом Польщи, таке саме становище буде мусіла зайняти вона і взглядом Великоруси. Як проти Польщи, так і проти Великоруси буде мусіла виступити до бою; проти обох тих націй буде мусіла добивати ся політичної відрубности, політичної самостійности. Самостійність політична України\*), то *conditio sine qua non* єї економічного і культурного розвою,

---

\*) Терміну »Україна« уживаю ту не так в значіню національнім, як радше на означене полуднево-західної території російської, в котрої склад входять: Волинь, Поділе, т. зв. »Малороссія« (губ. кївська, чернігівська, полтавська і харківська) і т. зв. »Новороссія« (шмат землі по Чорне море). Борба о самостійність політичну України, не відносить ся також виключно лише до Українців-нації, а в загалі, до усіх, що замешкують Україну, без взгляду на те, чи се автохтон-Українець, чи кольтоніст: Великоросс, Поляк чи Німець. Інтерес спільний з'українчить їх, змусить їх усіх стати »патриотами« українськими.

услівє в загалї — можности єї екзи-стенції...

Єще, еслиби-то Україна становила одну економічну територію с Польщею і з Великорусію, еслиби галузи єї продукції доповнювали ся з галузями продукції польської і великорускої, значить — еслиби то, чого не може продуковати Україна, продуковала Польща або Великорусь, і на відворот, отже, еслиби поодинокі галузи продукції української не були наражені на сталу і переважаючу конкуренцію тих самих галузей продукції Польщи і Великокуси, то тоді — ціла Россия, представляючи собою одну економічну територію, довго могла би оставати ся при своїх теперішних політичних границях і довго могла би становити одну органічну цілість політичну. Отже і ні одна с тих трех головних, замешкуючих єї народностей (значить — і українська) не мали би інтересу вилучуватись від себе. Але так не є. Всі ті три економічні територія (а заразом і національні), плачють як-раз одні і ті самі галузи продукції, а до того продукція їх, не стоїть на однаковім степені розвою. Найсильнійше розвинений промисл польський, підтинає слабше розвинений великоруский, а сильнійше розвинений польський і великоруский — найслабше розвинений промисл український. Отже і через те власне, при браку згідности інтересів поодиноких економічних територій Росії, при браку

одноцілості економічної Росії, годі думати, щоби змогла удержати ся і єї політична одноцілість... А вже годі думати, щоби найслабше розвинена економічно Україна, могла оставати ся при Польщі і Великоруси, могла становити дальше з ними оден політичний організм і терпеливо дождити остаточної своєї руїни. Україна мусить від них відорвати ся!

Та, чи так легко пристане на те Польща? Чи так легко пристане на те Великорусь? Що до Польщи, то про те вже сказано. А що до Великоруси, — то з вилученєм України, стратила би великоруска буржуазія не то оден найблисший, великий ринок — український, але ще — і одну з найважнійших доріг торговельних (Одесса), що лучать єї с цілим культурним сьвітом — Заходом...

Мож собі тепер представити, яка тяшка, відчаяна борба жде Україну; кілька посьвячення, кілька енергії, фізичної і духової, прийде ся єї видобути с себе, кілька материяльних жертв і крові, зложити на жертвеннику вітчизни! Буде се друга воююча Ірляндія. А перийод сей, найкрасший перийод життя української буржуазії. Україна — для себе! От і єї девіза. Вільна, велика, независима, політично самостійна Україна — одна, нероздільна від Сяну по Кавказ! — се єї прапор!

Діпнявши однак самостійности політичної — спідлить ся вона, як взагалі кожда буржуазія, скоро лише діпне своєї ціли. Та, тоді і возьмесь уже за своє діло — українська соціяльна демокрація.

## X.

Історія усіх існувавших дотепер суспільностей, є історією — клясових борб. Вільний і невільник, патрицій і плебей, пан і підданий, усі ті кляси, стоячи раз-враз в взаїмнім до себе антагонізмі, вели безнастанно між собою війну, скрито чи явно, поти — поки не скінчилась вона остаточно чи-то революційним перестроєм усеї суспільности, чи й спільною загладою обох воюючих сторін.

Сучасна суспільність буржуазійна, що виросла на руїнах фєвдального (середновічного) строю, не знесла того антагонізму — помимо шумних окликів: вільність, рівність і братерство! — висунула лише нові способи гноблення, нові форми суспільної боротьби. Єсли ріжнить єї що від попередних суспільностей, то одно — що сильно упростила сей антагонізм. Коли в попередних суспільностях, поділених на ріжні стани, подибуємо цілу драбину ріжних суспільних становищ, як пр. в стариннім Римі: патриційв, рицарів (equites), плебеїв, невільників, — в середновічних часах: панів фєвдальних, вассалів, цехових май-

стрів, челядників, підданих, — то в нинішніх часах, ціла суспільність ломить ся що-раз острійше на два великі і ворожі собі табори, на дві великі, безпосередно виступаючі проти себе до борби, кляси: буржуазію і пролетаріят. І борба між буржуазією і пролетаріят, се характеристичний рис нової буржуазійної історії, історії доби панування капіталізму\*).

Щоби зрозуміти як сьлід істоту нинішнього робітничого руху, його характер, не менче і його історично-культурне значінє, треба конечно россьліджувати його на тлі нинішньої господарки капіталістичної і рівночасно з нею. Цілий робітничий рух є як найтісніше звязаний з нею, він бо є як-раз продуктом капіталістичної продукції, в ній бере свій початок, в ній набирає що-раз більші сили — в ній бо і знаходить він своє умовиванє і своє оправданє. Науковий соціялізм, той теоретичний вираз робітничого руху, є тому також передовсім критичною аналізою нової господарки капіталістичної. Всі його заключеня, то лише желізна консеквенція нині існуючих відносин. Пізнанє тих відносин і тих чинних, наперед посуваючих факторів, що знаходять ся в лоні нинішніх відносин, відкрите розвоєво-

---

\*) гл. К. Marx-Fr. Engels: Das kommunistische Manifest.

го права економічного новочасної суспільности, се і суть наукового соціалізму. — Завданням соціальної демократії — надати цілому робітничому рухови одноцільний напрям, котрий відповідав би тому розвоєвому економічному праву.

Історичною ролею капіталізму, а взглядно його представительки буржуазії, було сконцентрувати і розширити давні, середновічні, роздроблені, розкинені по усім-усюдам, примітивні средства продукційні в великих фабричних варштатах і перетворити їх в ті могучі підойми новочасної продукції, на котрій змогла оперти ся і розвинути ся до таких великанських розмірів новочасна культура. Та концентрація, як звісно, повела за собою цілковиту зміну в укладі давних відносин суспільних. Привела до упадку дрібний промисл — ремесло, дрібне рільництво і дрібну торгівлю, а с тим і цілу ту клясу, що опирала дотепер на них свою екзистенцію, і усю ту верхню будову суспільних і політичних відносин, що опирала ся на тій старій організації продукції, — розбила цілу, давну, середновічну суспільність.

Вивлащеним представителям давного середновічного способу продукції — майстрам, протиставлено тепер особливий механізм, котрого органами як-раз ті давні їх продукційні средства — машину. І цілий систем середновічної продукції змінив ся: на місци

давного, дрібного варштату патрисярхального майстра, повстала фабрика промислового капіталісти, на місци-ж самого майстра — тисячі робітників, заняті в фабриці, але вже і опановані машиною, обслуговуючі машину. І та машина, той деструктивний елемент старої, ремісничої господарки, ставсь організаторкою господарки нової — капіталістичної.

Характеристичною прикметою капіталістичної господарки є те, що в міру того, як вона розвиває ся, в міру того, попадає вона безустанно в що-раз-то більшу суперечність — сама с собою. Є се наслідком суперечности, яка заходить між стоваришеною, суспільною формою продукції, а індивідуалістичним, капіталістичним привлащуванєм продукту.

При давнім, середновічним, ремісничім способі продукції, не приходило на порядок денний питанє, кому належить ся продукт праці. Поодинокий продуцент продуковав сам, власними средствами і продукт його праці оставав ся його власностию. Навіть там, где уживано праці чужої, як пр. челядників, то така праця, була більше працею помічною, і челядник працював не так для зарібку, як радше в цілях науки, щоби опісьля самому заложити варштат. Була се отже праця помічна, переходова, а самі цехові устами старали ся вже о то, щоби нинішний робітник-челядник, став ся завтра робітником-майстром.



Але с концентрацією продукційних средств в фабричних варштатах, колишні індивідуальні средства продукційні, уживані одним індивідуум, перемінують ся в суспільні продукційні средства, уживані не одним а многими індивідуами спільно. Продукція з ряду первісно одиничних, індивідуальних актів, перемінює ся в цілий ряд актів суспільних, і товар, давнійше витвір праці одного, стає ся тепер витвором праці спільної, многих нараз. Тримаючи ся давної засади, що продукт є власностию тих, котрих працею зістав витворений, повинен би належати тепер спільно до усіх продуцентів. Але так не є. Давних робітників відірвано від їх продукційних средств, і маси їх скуплено около чужих вже їм средств, а право власности на продукті суспільнім уже, оперто не, як до тепер, на власній праці, а на власности — на средствах продукції. Продукт, не є вже власностию тих, котрих спільною працею зістав витворений, котрі дійсно вправляють в рух продукційні средства і з'уживають при них свою робучу силу, а тих, що суть лише властителями продукційних средств — капіталістів. Помимо того, що ті продукційні средства прийняли цілком уже відмінний характер, як давнійше, помимо того форма привлащування остала ся давною, такою, яка відповідала давним формам продукції. Средства продукційні і самі продукти *de facto*

уже суспільні, уважають ся *de iure*, все ще, якби були средствами і витворами праці одиниці.

В тій-то суперечности між фактичним а правним станом річий, лежить істотна причина суперечности, а за тим і колізиї, в яку попадає раз-враз капіталістична господарка, — колізиї, що чим дальше, виступає що-раз острійше, аж в кінци, стає ся уже впрост більше невиносимою. — Та суперечність між суспільною, стоваришеною формою продукції, а індивідуалістичним, капіталістичним, привлащуванєм суспільних уже *de facto* продуктів, виступає на сьвіт, в конкретнім виді, яко суперечність — між пролетариятом а буржуазією.

Дрібна господарка, з розвоєм нинішньої господарки великої, капіталістичної, з розвоєм великого промислу, при загально пануючій нині вільній конкуренції — того першого услівя розвою капіталізму — упадає, а дрібний продуцент, побитий в конкуренційній борбі з великою продукцією, переходить в ряди непосідаючої кляси — пролетарів. Ті же, не маючи нічого більше, як лише робучу силу, »вільні руки«, віддають ся знова, що-би могли жити, у найми капіталісті. Але ту, їх робуча сила стоїть уже в цілком іншій відношеню до продукційних средств, як давнійше, коли-то ще робітник був заразом і властителем продукційних средств. Дав-

ний робітник-ремісник, панував над своїми знарядями, сам ними орудував і пристосовував їх до своїх органів, — нині, яко робітник-пролетар, став ся вже їх слугою: мусить порушати ся в перед, в зад, схилити ся, підносити ноги і руки, так, як се наказує йому — машина. Пролетар став ся простим кільцем в машині, автоматом, живим додатком, невідником машини. Рівночасно — і давна зручність технічна, котрою так відзначали ся колись ремісники, переходить також в спадщині на машину. А с тим, і ціла праця, при невиннім розвою і викінчуваню машинового механізму, сходить остаточно до простих і легко даючих ся вивчити рухів.

Що с сего виходить? — На ринок виступає жінка. Праця мущини, зведена до самих простих лише рухів при машині, може бути легко заступлена слабшою працею — жінки, що більше! праця жінки — працею дитини. Вартість робучої сили мущини, що означувала ся до тепер часом робучим, потрібним до удержаня при житю не лише його самого, але і його родини, розкладає ся тепер на цілу родину. Отже, щоби удержати ся їй при житю, не вистарчає вже праця одного члена єї — мущини, а потреба уже праці цілої родини — усіх членів єї. Що ж с сего виходить? — Припустім, що родина складає ся с 4 членів. Розложім то на дни. Отже, удержанє родини, що вимагало до тепер праці од-

ного дня (робітника), від тепер, с втягненем до фабрики жінки і дїтий, вимагає уже чотириох днів. Які наслідки с сего для капіталісти? — Замість одного дня робучого, має він тепер чотири дні, і замість »надвартости« (неоплаченої частини праці робітника, тої над-праці, котру робітник виконує вже не для себе, на своє удержанє, котрої витвір в формі еквівалента-гроша, припадає вже не йому а капіталісті), — замість отже надвартости одного дня — надвартість чотириох днів! Якіж наслідки с сего для робітників? — Видосконаленє машини, перенесенє тяжкої праці чоловіка на великанські парові мотори, то могуче средство зменшеня люцкого труду, перемінилось в средство до побільшеня числа робітників і до наложеня ярма капіталу на всіх членів родини, без ріжницї віку і пола. Примусова праця, на капіталістів, цілої робітничої родини, вирвала дитину с круга єї дитинних забав, жінку с круга єї домових занять — розірвала усі нитки родинного житя, розбила цілу родину! Що бїльше: втягненє нараз такої маси нових робітників, викликало остаточно надмір робучих рук — цілу масу незанятих робітників, на дармо ждучих праці, ту »резервову армію«, що с кождим днем росте, збільшувану з одної сторони безперестанними удосконаленнями машин, що переймають що-раз бїльше на себе працю робучих рук, з другої сторони — даль-

шими, свіжими жертвами капіталізму є кляс середних.

Той надмір робучих сил викликає тепер страшну борбу о хліб між клясою робітників. Оден наперед другого висуває свій товар — робучу руку, щоби захопити що небудь і чим небудь напхати свій жолудок. Але се, дає знова можливість капіталістам єще більше визискувати силу рук, звести єї ціну до крайної можливости, понисше вартости єї... Безпосереднім наслідком сего: павперизм найширших мас народу — при рівночасно великанських доходах малої частини його... при визиску праці податливих жінок і дітей — брак занятя для здібних до праці муштин... при незвичайнім взрості материяльних дібр і блискучих здобутках цивілізації — положене соціяльне робітників, зведење по нисше ніво люцкої екзистенції..

Борба конкуренційна, не ограничає ся однак на самій лише клясі робітників; така сама борба, яка відбуває ся між робітниками, така сама борба відбуває ся і між клясою капіталістів. Є се желізне право капіталістичного способу продукції, що кождий капіталіст-фабрикант, змушений, під загрозою смерти, продуковати що-раз-то дешевше, т. є — витворювати за помочию тої самої, а навіть і меншої скількості праці, що-раз більше товарів. Се значить: змушений застосовувати у

себе що-раз-то нові технічні удосконалення, щоби дешевістю продукції товарів, а через те і дешевістю самих товарів, змогли виперти з ринку такий самий товар свого конкурента.

Таке однак безнастанне удосконалюване техніки, приводить до банкруцтва цілий ряд слабших капіталістів. Є се наслідком того, що кожде таке технічне удосконаленє, уможливорюючи дешевшу продукцію товарів, у безвартноє товари витворені давними продукційними средствами. Ціна товарів, витворених дешевше, спадає понисше коштів продукції товарів, витворених дорожше — при помочи давних средств продукції. І слабші капітали, що не в силі завести рівнож і у себе таких самих технічних улїпшень, а остають ся при давних средствах продукції, починають упадати, банкрутувати. І остають ся капітали більші, сильнійші. Та ту, знова та сама історія: слабші знова упадають, а остають ся знова сильнійші. — До веденя продукції потреба тепер величезних капіталів, — капіталів, яких звичайно тяжко знайти в одних руках. І повстає нова форма підприємств: поодинокі капітали починають лучити ся в одні тіла — повстають т. зв. акційні, спілкові підприємства. Та нова, спілкова форма, чим дальше, стає ся уже конечною, сталою формою капіталістичного підприємства.

Як бачимо отже, то борба конкуренційна, попихаючи капіталізм до що-раз-то нових уділень технічних, нищить капітали слабші, хоч з другої знова сторони, викликає що-раз більшу концентрацію капіталів. Що виходить с сего? Та незвичайна велич капіталу, веде за собою — незвичайний розвій продукції, а се — і ту-то лежить »камінь преткновенія« цілої капіталістичної господарки — надмір продукції, надмір товарів. Та шалена, горякова продукція, приголомшує капіталісту, продукція висуває ся йому с під рук, він тратить над нею перегляд, контролю... Є то цілковита анархія продукції. Кождий продукує на сьліпо, не знаючи як високо дійшло запотребованє ринку і до якої висоти дійшла продукція його конкурента, непевний чи звернуть ся йому хоч самі кошта продукції, а в кінци, чи й зможе що продати. Настуває криза. І ціле жите господарске суспільности встрясене в самих своїх основах... Ринки переповнені, товари лежать цілими масами нетронуті — бо брак купців; фабрики замкнені, гріш никне, кредит устає, устає комунікація, а маси працюючі стоять голодні, бо — за много витворили всего!, банкруцтво йде за банкруцтвом, ліцитація за ліцитацією... Цілий механізм капіталістичного способу продукції розбиває ся під напором... витворених ним самим продуктивних сил. Цілі маси продукційних средств лежать неужиті і стають

ся впрост неможливими уже до дальшого перетвору їх в капітали. Средства продукції, средства до життя, маси робітників, всі елементи продукції і загального богацтва, переходят в надмір. Їх впрост »за много...« Суспільність попадає немов в стан варварства; промисл, торговля завмирає... Що се значить? — »Суспільність буржуазийна за много має средств до життя, за надто розвинений промисл і торговлю — за много цивілізації. Сили продуктивні, якими распоряджає буржуазия, не надають ся уже до єї (буржуазийних) форм посїданя, противно, сили ті суть надто запорою в їх розвою. Удасть ся їм перемогчи єї, то приводят цілу буржуазийну суспільність в розстрій, і існованє буржуазийної власности стає ся загроženим. Відносини буржуазийні суть вже надто тісні, щоб могли помістити в собі витворені ними богацтва«.\*) Суперечність між суспільною формою продукції а індивідуалістичним, капіталістичним привлащуванєм продукту, виступає ту в цілій своїй повноті. Є то протест візбраних до великаньскої висоти продуктивних сил, проти їх властивостей капіталістичних, проти капіталістичної форми веденя ними і неузнаваня їх

---

\*) К. Marx-Fr. Engels: Das kommunistische Manifest.



фактичного характеру, яко суспільних сил продуктивних.

Щоби усунути конкуренцію і урегулювати продукцію, зливають ся цілі галузи продукції в одно підприємство, в картелі, трести (trust), синдикати і т. п. Та що ту бачимо? — Індивідуальність капіталісти уже ту никне: на його місце виступає ширше тіло о характері уже суспільнім, осібне, впрост независиме вже від поодинокого капіталісти — директоріум. — Що більше: на певнім степені розвою, продуктивні сили доходять до таких кольосальних розмірів і вимагають такої уже маси капіталів, щоб могли були ужиті, що і ті нові форми веденя ними, не в силі вже їм відповісти... На їх місце і виступає тепер офіціяльний репрезентант буржуазийної суспільности — держава.

Що се все значить? Се значить, що продуктивні сили дійшли уже до таких розмірів, що при них цілий систем капіталістичної продукції, стає ся по просто нездібним уже до дальшого веденя ними. Під безнастанним їх напором, в ціли признаня їм їх суспільної натури, суспільність буржуазийна бачить ся остаточно змушеною що-раз більше і більше — о скільки се лише в загалі можливе при капіталістичних відносинах — обходити ся з ними як с суспільними силами продуктивними.

Ті новочасні форми веденя продукції, не зносять однак тої капіталістичної ціхи с продуктивних сил. Навіть і держава, переймаючи під свою управу що-раз більше їх число, не зносить єї. Противно, вона, яко спеціальна організація буржуазийної суспільности, держава капіталістів, призначена до удержаня внїшних услівій капіталістичної форми продукції, переймаючи що-раз більше під свою управу продуктивні сили, стає сама немов ідеальним, всеобіймаючим капіталістом і розвиває ще більше капіталістичні відносини. Клясою визискуваною суть ту вже — самі горожани, — робітники остають ся, як і давнїйше — наймитами, пролетарами. — Удержавлюванє сил продуктивних, не є отже розвяскою тої колїзії і конфлікту, в які попадає раз-враз капіталістична господарка. Держава, переймаючи під свою управу продуктивні сили, не зносить єще тої капіталістичної ціхи с продуктивних сил, не зносить взагалї і капіталістичних відносин. Вона радше доводить їх до кульмінаційної точки. Але ту власне, на тій кульмінаційній точці — наступає зворот. — В удержавленю продуктивних сил лежить доперва можливість розвяски сего конфлікту, средство до його розвяски.

Розвяска сего конфлікту можлива лише в той спосіб, що суспільність остаточно признає вже раз продуктивним силам їх суспільний характер і погодить форму привла-

щування є формою самої продукції, то зн. перейме впрост на себе, під свій заряд усі продуктивні сили, усунує їх. На якій же можливо се дорозі? Та і где та сила, що малаб се перевести? — На все те вказує вже як-раз сама капіталістична продукція. Напираючи з одної сторони, є що-раз більшою силою, до переходу усе більше та більше число продуктивних сил під заряд держави, вказує вона на ту дорогу, на якій можливо докнати той переворот, — а спихаючи з другої сторони, безпереривно, що-раз більші маси суспільности в ряди непосідаючої класи пролетарів, творить і ту силу, що під загрозою смерті, мусить докнати той переворот. Зорганізований в політичну партію, соціально-демократичну, свідомий сей культурно-історичної конечности — пролетаріят, переймає в свої руки власть державну і переносить усі продукційні средства на власність держави.

Є то річ конечна і цілком слухна. Історична роля буржуазії уже скінчена. То, що до неї належало, то вже зробила — сконцентрувала і удосконала средства продукції. Вправді, було се жерелом тяжких терпінь для класи працюючої, але з другої сторони, було се також і жерелом незвичайного поступу люцкости — в загалі. Історія поступу люцкости, впрочім, не є жадною іділею. Буржуазія і властива їй господарка, т. зв. капіталі-

стична, помимо тих тяшких терпінь, які на-несла працюючим клясам, займає помимо того дуже визначне місце в історії люцкої культури. Та все те, до певного лише часу. На певнім степені розвою продуктивних сил, існованє буржуазії і існованє капіталістичної господарки спиняє вже, є впрост шкідливим для дальшого розвою продуктивних сил і дальшого розвою культури. Отже і через те мусять вони бути знесені, чи радше — вони самі зносять ся, самі вони розвиваючи ся, заперечують себе. Продукция вириває ся з рамок власности чисто індивідуальної, переходить від одинокого до-недавна підприємця, в руки спілки акціонерів, чи в кінци держави, де власність індивідуальна цілком вже не існує. І буржуазия тратить ґрунт, на котрім можливою була її екзистенция. Впрочім, буржуазия тратить вже і усю свою, яку не будь вартість суспільну. Вже в крізах, ярко проявляє ся її нездібність управляти дальше продуктивними силами; при підприємствах акційних, картелях, синдикатах, інституциях о характері вже суспільнім, а дальше, при перенесеню продукційних средств на власність держави, показує ся навіть і її цілковита злишність. Такий продукуючий орґанізм акційний усуває ся уже цілком с під впливу особистих здібностей властителя-акціонера, розвиває ся, підпадає змінам, независимо від акціонерів, котрі навіть не знають своєї влас-

ности. Давні суспільні функції буржуазії, за-  
лагоджують ся вже різного рода платними  
урядниками, а ціла діяльність капіталісти зво-  
дить ся до простого відтинання купонів і гри  
на біржі, где різні капіталісти видирають со-  
бі лише взаємно капітали.

Вкінці, існоване буржуазії, є уже навіть  
і шкідливим для цілости суспільної продук-  
ції. Задля безнастанної своєї погони за зи-  
сками доводить буржуазия раз-враз цілу су-  
спільну господарку до нещастних забурень,  
кріз, себе саму до банкроцтв, а клясу працю-  
ючу до остаточної нужди... І лише усупіль-  
нене продукційних средств зможе усунути усі  
ті суперечности, в які попадає буржуазійна  
суспільність, — се одинока, а впрочім і ко-  
нечна, дорога, на котрій можливе в загалі —  
визволене усеї суспільности від безнастанної  
непевности і забурень, на які наражена вона  
при нинішній капіталістичній господарці, оди-  
нокою можливою дорогою до визволення спе-  
ціяльно працюючої кляси від безнастанної,  
хронічної нужди...

Усупільнене продукційних средств є в  
кінці і одинокою можливою дорогою, на ко-  
трій і самі ті могучі продукційні средства і  
продукти, що звертають ся тепер проти про-  
дукцентів, будуть могли — опановані суспіль-  
ністю, віддані під її контролю і її свідоме  
і обдумане ведене — перемінити ся с чинни-  
ка руйнуючого, на найсильнійший чинник ро-

звою самої продукції. »Суспільні сили продуктивні ділають цілком так, як сили природи: сльїпо, насильно, руйнуючо, але — поти лише, поки їх не пізнаємо і не пічнемо з ними числити ся. Скоро їх пізнаємо, їх рух, напрям, діланє, то, тоді залежить уже від нас самих піддавати їх все більше і більше під нашу волю і осягати при помочи їх наші ціли. Подібно тому, має ся річ і з нинішними великаньськими продуктивними силами. Як довго уперто не хочемо пізнати їх натури і їх характеру — а такому пізнаню опирають ся капіталістичний спосіб продукції і його оборонці — так довго ті сили ділають без нас і проти нас, так довго опановують вони нами. Але скоро раз їх піймемо, їх натуру, то тоді мож вже перемінити їх в руках з'асоціяційованих продуцентів, з демонічних володарів в повільних слуг. Заходить ту та сама ріжниця, яку бачимо між руйнуючою силою електрики в часі блискавичної бурі, а електрикою, скованою в телеґрафах і в електричних лампах; ріжниця, яка заходить між пожаром, а услужним діланєм огня в руках чоловіка. Отже с хвилию, як суспільність пічне обходити ся с продуктивними силами відповідно до їх, пізної вже раз нею, натури, с хвилию тою, місце суспільної анархії в продукції, займе суспільне реґульоване продукції, пісьля з гори уложеного пляну — відповідно до потреб так зага-

лу, як і кожної одиниці. А с тим — упаде і капіталістична форма привлащування, при котрій продукт опановує насамперед продуцента а опісля привлащувача, а на єї місце виступить форма привлащування продуктів, основана вже на самій натурі новочасних продукційних средств: з одної сторони впрост суспільне привлащенє, як средство до удержання і розвою продукції, з другої сторони — впрост індивідуальне привлащенє, як средство до житя і уживаня\*).

Той переворот економічних відносин, а с тим і суспільних — переміна відносин капіталістичних на соціялістичні, можливим є однак — помимо того, що при нинішній капіталістичній господарці тернить не лише одна кляса робітників, а і другі кляси, ціла суспільність — можливим є однак лише, яко діло пролетарияту, сьвідомого сеї культурно-історичної кінечности і з'організованого в тій ціли в політичну партію — соціяльно-демократичну. Усі-бо другі кляси, помимо взаємної суперечности їх інте-

\*) F. Engels: Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft. III. Aufl. Hottingen-Zürich 1883. стр. 41. — Як бачимо, то розходить ся ту не о знесенє приватної власности в загалі, а лише приватної власности на средствах продукції, власности, котра уможливило визиск наємної праці, котра дає т. зв. »чисті доходи«. Отже, не приватної власности на продуктах праці кінечних до житя одиниці, не приватної власности на средствах, назначених до особистого ужитку одиниці, — а лише власности, що уможливило визиск одиниці.

ресів, опирають ся все таки на ґрунті теперішньої приватної, індивідуальної власности на средствах продукції, а через те і удержане тих основ нинішньої суспільности уважають все таки за спільну свою ціль. Протинож, власність приватна на средствах продукції є жерелом визиску працюючої, непосідаючої кляси — пролетарів. Томуж поки не усуне ся єї, поти і не зможе пролетарият увільнити ся від визиску.

Так отже, коли з одної сторони, брак власности приватної на средствах продукції усуває с перед пролетарияту ту перепону, яка стоїть перед клясою посідаючою — сьвідомо ділати в напрямі нинішньої еволюції (хоч, як бачилисьмо і буржуазия сама, несьвідомо, опираючись навіть тому, ділає в тім напрямі), то з другої сторони — визиск пролетарияту зі сторони буржуазії, завдяки приватній власности на средствах продукції, з м у ш у є його ділати в тім напрямі, в напрямі сеї еволюції, зміряти до знесеня приватної власности на средствах продукції, і ставити за спільну ціль усему пролетариятови — переміну капіталістичної господарки на суспільну, соціалістичну, то значить: на місци анархії в продукції, з єї крізами, банкроцтвами і нуждою що-раз більших мас суспільних, на місци товарової продукції, продукції для ринку — завести продукцію для загалу, урегульовану відповідно до потреб загалу як



і кожної одиниці, і під контролею загалу. Се то й те культурно-історичне завдання пролетарияту. Завданєм соціальної демократії — освідомити пролетарият о тім його історично-культурнім завданю і з'організувати його до одноцільної борби в тім напрямі.

А коли так, то чей і не дивним видасться тепер, яким то чином зміг, той, так не давно ще початий робітничий рух соціально-демократичний, помимо так невідрадних обставин, серед яких приходить ся жити пролетареви, розвинути ся до таких величезних розмірів, і до такої політичної сили, яку бачимо у него нині. Цілком не диво. Цілий сей рух є прецінь продуктом самої капіталістичної господарки, тісно звязаний в нею, кріпшає сам з єї розвоєм, бож і в єї розвою знаходить він і оправданє своє і свою ціль і остаточно побіду...

Впрочім, сам уже механізм праці витворює корисні услівя для тої борби пролетарияту з існуючим порядком. Спільна праця і однакові услівя праці соток і тисячів робітників, скуплених в великанських зборищах продукційних средств, в великих заводах фабричних, спільна недоля і болі, починають самі уже будити серед робітників, і то силою природної конечности, певний опір тим дегенеруючим услівям, серед яких приходить ся їм жити і працювати. Серед кляси робітників починає зроджувати ся чувство солі-

дарности і клясове почуте. І пролетарият починає організувати ся. А то чувство солідарности, піддержуване тяглим і цілій робітничій клясі однаковим гнетом капіталізму, і ті робітничі організації, починають знова розвивати серед робітників нові соціяльні інстинкти, а що більше — вдержують їх перед дальшою фізичною і моральною деградацією, стають ся цілющою водою, в котрій обновляє ся, відживає, реґенерує ся фізично і інтелектуально ціла робітнича кляса... І серед робітників починає розвивати ся почуте люцкої гідности, почуте сили, а рівночасно підносити ся їх моральне ніво. Пролетарият починає ставляти що-раз більші взглядом себе вимоги, взглядом свого материяльного положеня, як і свого інтелектуального розвою — звісна прецінь та незвичайна, в порівнаню до кляс посідаючих, жажда знаня у робітників — пролетарият починає жаждіти що-раз більшої участи в здобутках нової культури... Але се — робить його що-раз вражливійшим на всякі угнети і пониження, а се знова — що-раз більше взміцняє в нім невдоволенє с теперішного його, конечного при капіталістичній господарці, положеня, отже і невдоволеня с цілого укладу нинішних капіталістичних суспільних відносин... І цілим серцем, цілою душею, віддає ся він тепер тому новому свому евангелию, ту черпає він

нове житє, нову силу, одушевленє, веселу надїю...

І так с тих, недавно погорджуваних, помітуваних, безвзглядно гноблених пролетарів, творить ся нова, страшна, революційна сила, перед котрою починають дрожати усї сили старі... Всякий новий гнет, підносить лише завзятість робітників, замість ослабляти, ще більше зміцнює їх, ще тіснійше їх лучить, ще більшого огню додає їм в борбі...

Так отже, сама та підстава, на котрій оперла буржуазія свою продукцію і привлащуванє продуктів, в міру сего як розвиває ся великий промисл, усуває ся їй с під ніг. Витворює вона передовсім своїх власних грабарів. Єї упадок а триумф пролетарияту — то річи заєдно конечні як і неминучі.

Зберім усе ту сказане, єще раз в кількох словах. Се придасть ся до яснійшого і загальнійшого погляду на цілий сей суспільно-економічний процес. Даймо вже однак ту слово Марксови. »Приватна власність робітника на средствах продукції, є основою дрібної господарки; дрібна знова господарка є конечним услівєм до розвою суспільної продукції і самостійної індивідуальности самого робітника. Розуміє ся, ту форму продукції подибуємо і серед невільництва, підданьства і других форм зависимости. Однак розцвітає ся вона, розвиває цілу свою енергію і прибирає клясичну свою форму лише там, где робіт-

ник є незалежним власником умов праці, як: рільник — управляваної ним землі, ремісник — уживаних ним знарядів, котрими, дійсно, володіє по майстерски. — Та форма продукції каже догадувати ся розкавалковання землі і других средств продукції. Унеможливаючи їх концентрацію, виключає вона тим самим кооперацію, поділ праці в сфері продукції того самого предмету, суспільне панованє чоловіка над природою, свободний розвій суспільних сил продукції. — Згоджує ся вона лише з дуже вузьким і в натуральний спосіб вирослим станом продукції і суспільности. Увічнювати єї, значило би тільки, що бажати завести у всім мірноту. — Скоро однак дійшла вже до певної степені розвою, родить вона сама вже материяльні умови свого власного упадку. С тою хвилиєю починають ворухити ся сили і пристрасти в лоні самої господарки, котрі чують ся бути нею звязані. Тому вона мусить упасти, і — упадає. Єї упадок і заміна індивідуальних і розкинутих средств продукції в суспільно сконцентровані, через те і переміна мізерної власности многих, в огромні майна кількох, вивлащенє широких мас народу з ґрунтів, средств до життя і знарядів продукції, то страшне, болюче і тяшке вивлащенє мас народу — се і є тим жерелом капіталу а заразом і змістом першої доби його історії. Обіймає вона собою цілий ряд страшних насильств. Вивлащенє беспосе-

редних продуцентів переводить ся впрост з безвзглядним вандалізмом, під впливом найнужденніших, найбрудніших, найбільше ниських пристрастей, гідних впрост погорди. І так, приватну власність, здобуту власним висиленєм, оперту, так сказатиб, на зросненю поодинокого независимого, самостійного робітника з внішними услівями праці, випирає власність приватна капіталістична, котра опирає ся вже на експльоатації чужої, хоч правно, вільної праці. — Скоро лише той переворотний процес достаточо уже розложив, що до глибини і широти, стару суспільність, скоро і робітників перемінив на — пролетарів, а їх услівя праці — в капітал, скоро лише капіталістична форма продукції стає на власних ногах — дальше усуспільнюване праці, як і дальше перемінюване землі і других средств продукції в знаряди визискувані суспільно, т. є спільно, словом, дальше вивлащуване приватних властителів прибирає нову форму. Починає ся уже вивлащуване не самостійно господаруючого робітника, але вивлащуване самого експльоатууючого многих робітників — капіталісту. Відбуває ся то під напором прав, невідлучних від капіталістичної форми продукції — при помочи концентрації капіталів. Кождий капіталіст убиває кількох других. Рівномірно є тою централізацією або експроприяцією многих капіталістів че-

рез немногих, розвиває ся на що-раз більшу скалю зсупільнена форма праці, свідоме застосованє науки до технїки, плянове перево-дженє експльоатації землі, перемінюванє зна-рядів праці в знаряди, котрих можна ужива-ти лише спільно, многими нараз, економічне (ощадне) уживанє всїх средств продукції, завдяки скомбінованій, суспільній, збірній праці, втягненє в сіти всесвітнього ринку ви-мінного усїх народностей, а через те і зріст інтернаціонального характеру, властивого ка-піталістичному режимови. — В міру сего, як зменшує ся число володарів капіталу, що при-влащують собі і монополізують усї користи тсго переверотового процесу, росте маса ну-жди, утиску, унідленя, дегенерації, визиску, але заразом і опір кляси робітників, котра все зростає числом а котру сам механїзм капіталістичної продукції вишколює, лучить і ор-ганїзує. Монополь капіталу стає ся запорою для систему продукції, що разом з ним і за його панованя розцвітає. Усупільненє праці і централїзация средств продукції добігають точки, при котрій стає ся їм уже за тісно в їх капіталістичній поволоці. Тож вона му-сить бути россадженою. Година приватної власности капіталістичної вибиває. Наступає експроприяция експропріаторів.

Капіталістична форма привлащуваня, що впливає с капіталістичного способу продукції, т. є. капіталістична власність приватна, є

першою негациєю індивідуальної, приватної власности, опертої на власній праці. Але капіталістична продукція витворює с конечностю процесу натури, свою власну негацию. Є то негация негаций. Відтворює вона вже не власність приватну, але індивідуальну, на ґрунті здобутків капіталістичної ери: суспільної, збірної праці, спільного посідання землі і витворених працею средств продукції.

Переміна дрібної і на власній праці опертої власности приватної на капіталістичну, ви-магала, цілком природно, о много більше часу, змагань, і трудів, як се буде потрібно до переміни капіталістичної, фактично опертої вже на суспільнім способі продукції — в суспільну. Тоді йшло о вивлащенє народної маси через кількох експропріаторів, тепер йде вже о вивлащенє кількох експропріаторів через масу народну\*.)

Отсе загальний образ нинішньої капіталістичної господарки, заравом і загальна характеристика нинішнього социяльно-демократичного робітничого руху і його істотне історично-культурне значінє. Як бачимо, рух сей тісно звязаний с господаркою капіталістичною, в ній бере свій початок, з нею розвиває ся і в ній зростає в що-раз більшу силу. В єї власнім розвою знаходить він остаточно і запоруку своєї побіди. Капіталістична

---

\*) К. Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. I. Bd. стр. 742—745 (перше виданє).

господарка, розвиваючи ся, пре сама з неповздержливим напором суспільність на дальший, висший щепель укладу суспільних відносин і сама рівночасно виховує ту революційну силу, що має бути справцею того перевороту, відповідно єї революційній тенденції — пролетарият. Пролетарият, сьвідомий сего свого культурно-історичного завдання, переймає в свої руки власть державну, переносить усі средства пропукції на власність держави — усупільнює їх.

Але тоді і зносить він сам себе — яко клясу, а через те і поділ суспільности на кляси, а через те знова — і саму державу яко державу...

Застановім ся над тим блисше.

## XI.

З'організоване суспільности в державу, яко одну політичну цілість, рівночасно однак, в державу, яко інституцію суспільну, протиставлену суспільности, є з'явищем приналежним не кождочасній степені культурного розвою суспільности, не є сталою інституцією кождочасної суспільности, а з'явищем, приналежним суспільности, що стоїть на певній, висшій уже фазі культурного розвою, а до того ще з'явищем, відповідаючим певним лише, спеціальним суспільно-економічним відносинам. Є то витвір суспільности, що распала ся



вже на кляси, і то витвір — кождочасної пануючої кляси, що представляє собою суспільність. Факт, що дана суспільність з'організувала ся в державу, є лише ознакою, що в її лоні наступив певний розділ, що дотеперішня суспільність, що представляла собою одну органічну цілість, распала ся на кляси с суперечними собі економічними інтересами, і що в лоні її настала борба кляс. Той поділ суспільности на кляси і антагонізм між тими клясами, покликуює до життя — державу.

При первіснім комунізмі, при рівности економічній, держава не протиставить ся суспільности, а так сказатиб, спливає ся з нею. Усі суспільні власти знаходять ся в руках загалу, і рівности економічній, відповідає рівність політична. Доперва з упадком економічної рівности, а то, с хвилею, коли починає витворювати ся власність приватна, упадає і рівність політична. Відносини власності починають підпадати ріжним змінам, і поволи, переломлюючи суспільність в дві протилежні собі кляси — посідаючих і неосідаючих, працюючих і побираючих доходи, починають переминювати і давну засаду правну і політичну о економічній і політичній рівности. Власти суспільні починають виділювати ся звільна в спеціальні інституції, відірвані від загалу, а власть політична монополізувати ся в руках кляси властителів, що все разом, протиставить ся загалови в виді — держави. Під-

держати ту економічно пануючу клясу на раз добутім нею становищи, а кляси працюючі, гноблені, вдержати в границях »порядку« і послушеньства взглядом своїх гнобителів, усанкціонувати визиск кляси непосідаючої — клясою посідаючою, от се і завданє держави. Вираз свій знаходить вона в праві, усанкціонованім кожодчасною пануючою державною клясою.

Поділ суспільности на кляси, є знова конечним наслідком слаборозвинених сил продуктивних, впливом малої видатности праці. Як довго уся праця суспільна є ще так слаба, що мало-що більше видає понад конечно потрібне до екзистенції загалу, як довго средства продукції, суть єще так слаборозвинені, що до екзистенції загалу, потреба праці усього майже загалу, — суспільність остаточно мусить роспасти ся на кляси. — Початок свій беруть вони в поділі праці, коли одна частина змушена віддавати ся впрост-продуктивній праці, а друга, звільнена від неї, займає ся загальними справами дотикаючими загалу, як — веденєм робіт, судівництвом, наукою і т. д. С того однак поділу праці, зразу конечного, хосенного для загалу — при слаборозвинених продукційних средствах, починають поводи витворювати ся осібні, економічно ворожі собі кляси — пануюча і визискувана. Часть звільнена від тяжкої, звичайної, впрост-продуктивної праці, старає ся

поволи при помочи рабунку, насильства, чи підступу, удержати ся на тім вигіднім становищі, і давне ведене загальними справами, що відносили ся до загалу і для загалу, перемінити в що-раз більший визиск загалу. — Рівномірно с тим витворює ся держава.

Щоби с такого поділу праці могли витворити ся кляси а з них держава, до того треба єще двох чинників: борби с природою і борби с сусідними племенами, і то — борби осілих уже, рільничих племен с племенами кочуючими. Борба с природою була тою головною причиною, задля котрої витворили ся кляси у старожитних суспільностей, осілих при великих ріках. Ті ріки були їх живнода-телькою, але рівночасно і грізною силою, що кождої хвилі могла привести до цілковитої руїни усю суспільність осілу над рікою. Щоби отже могли користати з ріки, треба було вести борбу з рікою. Се вимагало далеко ідучого поділу праці — в інтересі усього загалу. С того поділу праці витворили ся звільна кляси, а з них — держава. До зміцнення клясового поділу і державної організації, причинили ся опісьля напади кочуючих племен. То друге, було особливо причиною поділу суспільности на кляси і з'організованя ся єї в державу, у суспільностей осілих уже, рільних — в середновічній Європі, — борба с природою відгривала ту меншу вже ролю.

Щоби зрозуміти як сьлід кождочасні відносини суспільні, політичні, правні, устроєві відносини держави, мусимо звертати ся передовсім до відносин економічних, які відповідають займаючій нас історичній добі. »Кждочасна економічна структура суспільности, є власне тою реальною підвалиною на котрій взносить ся і котрою дасть ся пояснити уся верхня будова правних і політичних установ, як неменче релігійний, філософський і всякий инший сьвітогляд кождої історичної доби«.\*) Відносини економічні характеризують ся знова певним способом продукції і виміною продуктів. Відповідно до того, що і в який спосіб продукує ся і в який спосіб вимінують ся продукти, укладає ся і поділ продуктів і поділ суспільности на класи чи стани — цілий уклад суспільних відносин. Їм відповідають усе правнополітичні відносини. Але економічні відносини підлягають безустанним змінам. Отже зі зміною їх, переверотом ту у долі — відбуває ся і зміна, переверот в горі. Ту має ся річ подібно, як пр. з винайденем нових воєнних знарядів. Як винайдене пальної зброї, змінило цілу організацію армії в єї внутрішнім складі і в взаїмнім відношеню поодиноких личностей, що входили в склад сеї армії,

---

\*) F. Engels: Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Стр. 26.

завдяки котрим армия і представляє собою певну з'організовану цілість, як даліше с тою зміною змінили ся і взаїмні відносини ріжних армій до себе, так само і суспільні відносини, в лонї котрих відбуває ся продукція, змінюють ся, переіначують ся відповідно до змін і розвою материяльних средств, знарядів продукції, продуктивних сил. Зі зміною суспільних відносин, змінюють ся і відносини правні, перетворює ся і форма укладу відносин політичних — устрій державний. — Отже, в економічних відносинах лежить остаточна причина усіх суспільних і політичних перемін. Отже — не в філзофії а в економії даної історичної доби\*).

---

\*) Годить ся собі се зятямити. Ідея не є перворядним чинником в розвою суспільнім — хоч і є дуже сильним, але не є перворядним, що валить старі а укладає нові урядженя в житю. Щоби ідея могла бути сплодною, потреба передовсім, щоби в самій суспільности знаходили ся уже такі елменти, котрі змогли би дати їй відповідний зміст. Інакше не зможе вона дійти до суспільности і принятись серед неї. Вона мусить отже виражати собою сформуловане певних бажань, котрі не сьвідомо або не ясно ще зарисовують ся в умах загалу. Тоді, буде вона могла і дійти і принятись серед загалу, або принаймій, серед якоїсь одної частини його. Потреба отже передовсім материяльної основи. Але потреба ще, щоби і та материяльна основа на стілько зміцнила ся і розвинула ся, щоби змогла витворити вже і певну атмосферу відповідних бажань, бо тоді лише ідея, виражаючи собою ті бажаня, зможе трафити до переконаня загалу.

Ті правні і політичні переміни, розуміє ся, не відбуваються відразу, а поволи, як і

---

— Одним словом — ідея, є лише висказанєм того, що вже в природний спосіб витворило ся серед загалу.

Лучаєсь однак часто, що якась нова ідея дійде до суспільности, серед котрої материяльна основа (економічні відносини), не розвинулась єще на стільки, щоби відповідала вповні тій новій ідеї, отже, щоби і та ідея могла вповні трафити до переконання загалу. Але з другої сторони, знаходять ся уже все таки серед тої суспільности певні елементи, котрі тій ідеї відповідають, і, завдяки сему, ідея знаходить серед суспільности якийсь відгомон. Який-же се відгомон? — Починаєсь пристосовуванє ідеї до »реального« ґрунту. Робить ся се під шумним окликом »самобитність культурна« народу. Та, таке пристосовуванє ідеї до »реального« ґрунту, не відбуває ся звичайно в простій лінії, т. зн. не пристосовує ся єї рівномірно до розвою материяльних відносин — не анатемізуючи єї притім, а держучись усе єї як провідної ідеї в діяльності. Таке пристосовуванє ідеї до »реального« ґрунту, доводить нераз до того, що с колишньої, первісної ідеї виходить щось нове, щось впрост карикатурне (але розуміє ся »самобитне« !), щось, що нагадує первісну ідею, і щось, що звичайно перечить тій ідеї. Є то мішанина ріжних, суперечних собі ідей, »погоджене« двох ріжних, суперечних станів відносин економічних — старих з новими. Є то »самобитність культурна«. І та »самобитність культурна« так нераз ошоломлює правовірних синів народу, що остаточно стають ся вони найбільшими ворогами тої ідеї, котра-то їм колись мала служити за провідну звїзду в їх діяльності.

Той »самобитний« стан ідеї триває доти, доки материяльні відносини не розвинуть ся на стільки, що при них ціла »самобитність« покаже ся простою на-

сили продуктивні, що лежать в їх основі, підпадають не раптовним а повільним перемінам. Нові народжуючі ся продуктивні сили відділюють зразу на малий лише круг суспільних відносин, поволи однак, розвиваючи ся, починають відділювати на що-раз дальший і дальший круг відносин, пристосовують їх раз-враз до себе, аж поки і не дійдуть до тої точки, при котрій усі дотеперішні правні і політичні установи стають ся довше неможливими. Починає ся борба нових суспільно-економічних сил с старими, борба нових порядків с старими порядками. Кляса, репрезентуюча нові методи продукції і нову суспільність, виступає яко речник нових потреб і в імя їх добиває ся відповідних їм правних і політичних порядків. Є то доба революційних течій і змагань. При відповіднім зрості сил нових потреб, настає — соціяльна революція а з нею політичний переворот\*).

---

івністю, а »самобитність культури« радше — самобитною некультурою, чи, говорячи виразнійше, доки ціла колишня »самобитність культури«, не виявить ся яко знак, що колишні відносини економічні і культурні, не дійшли були еще до тої степені культури, котра сплодила нову ідею, а котру-то так »самобитно« скарикатуризовано

\*) Часто протиставить ся революції — еволюції. Се не є слушно. Еволюція цілком не перечить революції і на відворот. Противно, революція доповнює лише еволюцію, се лише закінченє еволюції, остаточна єї санкція, або говорячи докладнійше — характеристика крізіс, котра закінчує собою певну добу еволюційну.

Рівномірно с тими переворотами в сфері матеріяльній, відбувають ся і перевороти в сфері духовій — борба нових ідей с старими, нового сьвітогляду с старим. Все то ярко відбиває ся в науці, штуці і релігії. З'являють ся нові суспільні, політичні і філософічні системати. Але, треба все на те вважати, що таке переконанє, що існуючі суспільні і політичні відносини суть нерозумні і несправедливі, що колишне розумне, стало ся тепер глупим, а добре — злим, є лише доказом, що серед даних метод продукції і форм виміни, зайшли уже такі переміни, що з ними не можуть вже погодити ся відносини суспільні і політичні, відповідаючі давним відносинам економічним. Нові суспільні, політичні і філософічні системати, суть лише теоретичним виразом нових фактичних відносин і нових потреб суспільних, а взглядно — потреб класи виступаючої до борби і репрезентуючої собою нову суспільність, нову історичну добу.

С хвилею, як суспільність переступила границі первісного комунізму — дальший хід єї суспільно-політичного життя перебував три головні розвоєві фази. Всі ті три фази характеризують ся певними властивими їм методами продукції, і всім тим трем методам продукції, відповідають три головні форми політичного устрою: старинна держава, оперта на невільництві, середновічна (февдальна) на підданстві, новожитна (буржуазийна) на на-



ємній праці. Кождочасна держава є, як сказано вже висше, організацією кляс економічно пануючих, витвореною в цілі держання в зависимости від них кляс визискуваних — отже і у всіх тих трех формах державних устроїв, керма справами державними, вплив на справи державні як і користуванє ся правами державними, зависимим було і є від степені заможности одиниці, члена держави. Бачимо се в старожитних державах — не виймаючи Атени і Рим — где сила політична і суспільне становище одиниці опирало ся на стані єї маєтку; то само бачимо і в середно-вічній державі, где сила політична і суспільне становище опирало ся на скількості посідання землі; то само в кінци, бачимо під видом виборчого цензусу (при відповіднім ще до того розділі виборчих округів і самій формі виборів) і в новочасних державах репрезентативних.

Другим завданєм держави, яко організації економічно пануючої кляси, є — вдержувати працюючі, визискувані кляси в формі визиску, відповідаючій услівям витвореним даним способом продукції, — отже: держави старожитні, були передовсім державами властителів невільників, в цілі держання невільників в неволи (форма визиску, відповідаюча тодішнім силам продуктивним), держава фєвдальна — державою шляхти, в цілі держання в підданстві панцизняних хлопів, ново-

часна — репрезентативна, державою капіталістів, в цілі держання в наймицькій формі визиску (формі відповідаючій новочасній продукції капіталістичній) — пролетарів.

Новочасна держава буржуазійна, була впливом тих нових економічних відносин, що звільна почали витворювати ся в лоні економічних відносин старих, на котрих оперло ся панованє шляхти і відповідаючий їм правно-політичний устрій державний, в виді т. зв. держави фєвдальної. Ті нові відносини, викликані новими методами продукції, т. зв. капіталістичною продукцією, не могли вже ніяк погодити ся с тодішнім порядком фєвдальним, з його льокальними і становими привілеями, цеховими в'язами і взаїмними в'язами осіб. Тодішня форма правно-політичного укладу була вже для них за тісна, вони єї переросли, вона вже їх стїсняла. Тож і під безнастанним і що-раз взростаючим їх напором, мусїла остаточно — трїснути. Є то час звїсних політичних переворотів. Рівномірно, як капіталїзм, розвиваючи ся, заточував усе більші і більші круги свого панованя, посуваючи ся з Заходу на Схід, рівномірно с тим і наступали в поодиноких державах політичні революції. Уже в XVII в. відбула ся така революція в Англії (1649 р.), в XVIII в. в Франції (1789 р.), в нинішнім, XIX в. маємо революції в Німеччині, Австрії, Італії, а починаючи від 70 рр., і в Росії... Буржуазія

отже, той репрезентант нових метод продукції, розбивши давні фєвдальні порядки, взнесла на їх руїнах нові — державу буржуазійну, репрезентацийно-конституційну, відповідаючу новим суспільно-економічним інтересам. В такій доперва політичній формі могла вповні розвинути ся капіталістична господарка. І під проводом буржуазії розвинула ся вона дійсно до нечуваних розмірів, доказала правдивих чудес.

Але подібно, як колись ті нові продуктивні сили попали в конфлікт с фєвдальними порядками, так само, ті сили, дійшовши до певної степені розвою, починають попадати в конфлікт і з буржуазійними порядками, не суть уже в силі вмістити ся і в таких правно-політичних рамках, в які вклала їх колись буржуазія. Продуктивні сили переросли вже ті рамки — ті рамки починають уже їх стїснювати. Найяркійшим сьвідощтвом сего, безнастанні торговельно-промислові кризи. В кожній кризі, суспільність розпадає ся під тягаром єї власних продуктивних сил і продуктів і »стоїть безсилою перед тою абсурдною суперечністю, що продуценти не мають що консумувати, бо бракує консументів« (Енгельс). І от, чому і з'являє ся знова та коначність усунути і ті буржуазійні форми уживаня і користуваня ся продуктивними силами і заступити їх новими. Якїж вони? — На місци приватної власности на средствах

продукції — суспільна власність, на місці анархії в продукції — свідомо, плянова організація продукції. Є то перше, основне усливє для запобіження тому безнастанному нищеню і марнотравленю продуктивних сил і продуктів, що в кризах доходить своєї кульмінаційної точки, не менче, перше усливє, дальшого непереривного а все взростаючого розвою продуктивних сил, а тим самим і безграничного розвою самої продукції. Що більше: перше, основне усливє для забезпеченя цілій суспільности, кожній одиниці можности не лише екзистенції материяльно вповні вистарчаючої і то ще с кожним днем взростаючої, але і основне усливє для забезпеченя кожній одиниці — повного розвитку усіх її фізичних і духових сил.

З усуспільненєм продукційних средств упадає однак і поділ суспільности на кляси. Поділ суспільности на кляси, був, як сказано вже, конечним впливом слаборозвинених средств продукційних і витвореної в наслідок сего приватної власности на продукційних средствах. Має отже певне історичне для себе оправданє. Але то оправданє можливе лише на певний протяг часу — доти, доки продуктивні сили, суть єще дійсно так слабї, що привлащуванє продукційних средств і продуктів, як і політична власть пануючої економічно кляси, є не лише конечним але і пожиточним — розуміє ся, о стілько, о скілько

се впливає на економічний і інтелектуальний розвій даної суспільности. Поки видатність праці є ще на стільки слаба, що мало-що лишає вільного часу понад час конечно потрібний до випродукованя средств до життя, поки той вільний час є ще на стільки недостаточний, що віддаючи ся праці фізичній, годі вже віддавати ся иншим занятям, поти праця тяшка і визиск одних, є конечним услівем досконалення ся других. Без того не могли би розвивати ся анї наука, анї штука, в загалі жадні відомости, с котрих менше-більше усі користають\*). Але єсли продуктивні сили доходять до такої висоти, що не лише, що суть в стані забезпечити цілій суспільности достаточний добробит; коли власність приватна на средствах продукції, є вже запорою дальшому економічному і культурному розвоєви суспільности, — а що більше: коли продуктивні сили переростають уже на стільки сили оди-

---

\*) Через те і не повинно би нікого дивувати що такий великан духа як пр. Арістотель, оправдує невільництво і уважає його за річ цілком слушну і природну. З другої однак сторони, се є доказом, як тісно звязаний спосіб мислення і думки з економічними відносинами даної суспільности. Кождїй історичній добі відповідає певний спосіб мислення. Той спосіб мислення може бути суперечний, може видати ся і дивним, способови мислення, пониманю річий другої доби, але всеж опирає ся він і відповідає економічним відносинам своєї доби і ними оправдує ся.

ниці, що даліше веденє ними мусить підлягати що-раз більше наглядови цілої суспільности і що-раз більше мусять бути віддавані під власть цілої суспільности, — коли остаточно власність приватна на средствах продукції доходить уже до власної своєї негачі, — тоді існуване кляс і політичне панованє одної кляси над другою, стає ся вже не тільки не потрібним, але і шкідливим і не можливим, стає ся — анахронізмом. — На тім стадіум розвою, знаходять ся власне нинішні продуктивні сили. Отже існуване кляс і панованє одної кляси над другою, переходить також в анахронізм. Той сам машиновий промисл, що зіпхнув колишнього робітника до становища простого слуги машини, той сам промисл зіпхнув і капіталісту до ролі пятого колеса у возі. На се ясно вказують товариства акційні і такі економічні інституції як картелі\*), трести і т. п. Акції і облігації, т. є

---

\*) Ті новочасні економічні інституції були впливом, з одної сторони, що-раз більшої концентрації капіталів, конечної при нинішній вільній конкуренції — тім першим услівю розвою капіталістичної господарки, а з другої — наслідком, що-раз сильнішої потреби регуляції продукції. Та, якіж наслідки вийшли с сего для поодиноких капіталістів? »Метаморфоза картелів вменшила значенє поодинокого капіталісти. Повний надії виступив він на много обіцюючу дорогу коаліції; як-же много змінило ся від того часу? Пропала його самостійність і независимість! Його підприємство, се тільки філія картельової спіл-

титули власности, переходят з рук до рук без яких небудь наслідків для підприємства і

ки, котра що-раз тісніше і тісніше прив'язує його до себе, зливає його інтереси з інтересами прочих спільників, а від журби о них звільняє його. Ціле військо урядників під комендою директорияту, веде тепер процесом продукції і заряджує капіталом підприємства, в котрім потонуло, по утраті всякої індивідуальної ціхи, і його підприємство. Оден живчик бе в тисячних сполученнях з'єдиної господарки; одна сила уділяє ся цілій машинерії, оден приказ порушає огромну масу капіталів, витворених невпинною працею. І поодинокий підприємець є тепер уже урядником або пенсionarом картелю. Він вже не є протагоністом на економічній сцені: він мусить скинути котурн і маску і вдоволити ся тим, що може вступити до хору, котрого рухи супроводжають акцію, але єї не рішають». (Schoenlank: Die Kartelle Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik, herausgegeben v. Dr. H. Braun. 3 Bd. стр. 513). А які наслідки с картелів для господарки суспільної, в загалі? »Не дасть ся заперечити, що рух картельовий, в многих точках стикає ся с соціалізмом, а властиво, підготовляє терен для соціалізму. Просвічені підприємці, суть вповні свідомі того, що ідемо на зустріч соціалізови, а властиво, що вже майже належимо до него; нинішня бо суспільність не є вже атомістичною, вона спочиває радше на основі спільного заряду і то вже не в зміслі капіталістичнім. Се вже не є капіталізм, коли промислові заведеня, для одноцільної господарки, стоять під спільною управою і коли ціла галузь промислу, являє ся вже яко одна зложена цілість; хиба тоді було би се капіталістичнім підприємством, коли би якийсь капітал, в цілях визиску і без огляду на дотеперішний стан поодиноких підприємств і на добро занятих при них висших і нисших праць люцких, закупив цілу га-

зміняють не раз на біржі в протязі одного дня кількох властителів. Капіталісти стають ся вже простими паразитами суспільности. Ціла їх діяльність зводить ся вже до чим-раз більшого лише загарбованя капіталів...

Колись, як рицарі фєвдалні, мешкали ще серед своїх підданих і вазалів, і занимали ся в часі спокою судівництвом, а в часі нападів чужих, ішли боронити границі краю, колись ті рицарі, були клясою позитивною і потрібною. Але с часом, як в краю настав виглядний спокій, а міста змогли ся вже на стілько, що самі були в силі себе боронити, тоді рицарство стратило вже колишній свій позитивний характер. Воно і покинуло своїх підданих і почало громадити ся на королівських і князівських дворах, почало віддаляти ся від суспільности, аж в кінци відчужило ся від неї і стало ся остаточно для неї паразитом. Отже — зникло. Так само має ся річ і з нинішною клясою буржуазийною. В своїм часі відіграла і вона важну ролю в культурнім розвою суспільности. Сконцентрувала давні, слабі продуктивні сили і розвинула їх до такої незвичайної висоти — як се нині й бачимо. Але, довівши їх до такої незвичайної

---

лузь промислу на приватну власність і обняв в одноке посіданє». (A. Steinmann-Bucher: Wesen u. Bedeutung der gewerblichen Kartelle. — Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. XV. Jahrg. II. Heft, стр. 183).



висоти — стала ся вже і непотрібною, а що більше, як се вже ми і бачили — і шкідливою. Опираючи свою екзистенцію на власності приватній на средствах продукції, і боронячи тої форми власности, стала ся заурою в дальшій культурнім розвою суспільности. Тож так, як колись февдальна шляхта, переставши бути позиточною для суспільности, відчуживши ся від неї — зійшла з лица сего сьвіта, так само і буржуазия, скоро стала ся безужиточною, чужою і шкідливою для нинішньої суспільности, так само і вона мусять остаточно зійти з лица сего сьвіта... Є се лише квестиєю часу, так само, як квестиєю часу було се в минувшім столітї і для шляхти февдальної.

Але с поділу суспільности на кляси, витворила ся, як звісно, держава. З упадком отже кляс — упадає і держава. С хвилею, як устає поділ суспільности на кляси, як устає можливість існованя такої кляси, котра свою екзистенцію опирала би на визиску другої кляси, с хвилею тою, держава яко держава — яко організація економічно пануючої кляси, витворена в ціли зацвєнення тій клясї того єї становища і спокійного визиску кляс працюючих — стає ся анахронїзмом. Скоро зізнєсенєм клясових антагонїзмів, клясового панованя і безвзглядної, при нинішній анархїї продукції, борби одиниць о існованє, уста-

нуть і ті впливаючі з них різного рода переступства і колізиї, — тоді і інституція, призначена держати певний »лад« в тій борбі всіх проти всіх — держава, тратить вже цілковито рацию свого існування. Перший її виступ, в котрім вона дійсно представить ся яко правдивий репрезентант усеї суспільности, коли перейме, в імени суспільности, на власність державну, усі продукційні средства, буде разом і посылідним її виступом. Щораз менше і менше буде потрібно тоді втручувати ся державній власти в суспільні відносини, і держава, не маючи вже сего, що покликало її до життя, що могло давати їй рацию існування, поволи замре, згине... На її місце виступить зате нова суспільна інституція, о цілком відміннім характері, о далеко більшій територіяльній ростяглости, що сягати буде далеко поза границі нинішних держав національних, отже інституція не національна а інтернаціональна — міжнародна, — інституція, котрої завданєм буде не панованє над людьми, а міжнародне веденє продукції — панованє над річами.

Застановім ся над тим блисше. Інтернаціональна інституція! — Чому се так, чому як раз інтернаціональна? Се одно. А друге: як може відбити ся се на нинішних нациях, яко одиницях економічних і політичних, а також, який може зробити се вплив, на саму ідею національну, котра ворухить

ще так нинішню суспільність і так розпалює уми? Не можливож прецінь, щоби при витворюваню ся такої інтернаціональної інституції, обіймаючої собою усі нації, збиваючої немов усі їх разом до купи, а при завмираню нинішних національних держав, котрі так сприяють виріжнюваню ся націй і підтримують національні відрубности — неможливо, щоби і нації і само понятє національності остали ся такими, якими вони нині представляють ся, ненарушеними, щоби і вони не підпали якимсь змінам. Якїж ті можливі зміни?

Пічним від сего другого питання. Що дало початок національній ідеї? Хто був єї двигачем? Як, в загалі, витворювали ся нинішні нації?

Як сказано вже, національна ідея, в сути річи, ідея буржуазийна. Буржуазія і народність, то плід, що виріс на однім і тім самім ґрунті, розвій одної впливав на другу і на відворот, а роля, яку відгравала ідея національна, відповідає ролі, яку відгравала буржуазія. Тому, при самім уже перетворюваню ся давних фєвдальних держав в держави буржуазийні, заходила зміна не лише що до правно-політичного устрою держав, але і що до самої їх територіяльної ростяглости. Національна держава, се характеристичне знамя новочасних, буржуазийних держав.

Характеристичним знаменем фєвдалізму — противно як тепер — було розбите нинішних націй на кілька політичних, независимих майже в нічїм від себе, політичних організмів — політичний партикуляризм. Від часу до часу, лучать ся вправді поодинокі такі політичні організми є собою і творять нераз досить великі держави, пр. державу велико-франконьску, »німецку«, австрійску, »польску«, російську. Але усі ті держави, цілком не носять на собі характеру національного, а й сама звязь тих поодиноких політичних дрібнот є дуже слаба. Держави ті викликані були не внутрішними потребами, не були вони безпосереднім впливом самого життя внутрішнього поодиноких провінцій, що складали ся на таку державу, а лише впливом — внішних причин, наслідком потреби спільної оборони перед нападами чужих кочуючих племен. Поконавши їх, чи відіерши, розривав ся той узол, що лучив поодинокі територія в одну відпорну силу, і партикуляризм виступав знова на верх. Так пр. велико-франконьска держава, витворила ся в наслідок безнастанної грозьби гішпанських Арабів з одної сторони, а з другої — в наслідок безнастанних нападів Норман, Гунів і безнастанного напору Славян. С поконанєм їх — держава франконьска роспадає ся. Під напором Угрів, лучить ся опісьля східна часть давньої франконьської держави, в державу —

німецку. С поконанем Угрів, розпадає ся і німецка держава. Пізнійші напади турецької сили, витворили на Заході — австрійську державу, на Півночі — польську, а з відірванем від Польщі, найбільше виставленої на ті напади України — державу російську. З упадком турецької сили, розриває ся та звязь, що лучила поодинокі провінції в два великі політичні організми — австрійський і російський, і обі ті держави вступають також в фазу розкладову. Тількиж — на Заході розвинув ся між тим капіталізм, що посуваючи ся на Схід, заціпив ся і в тих двох державах. Отже і заходить вже ту певна різниця що до характеру того розкладового процесу Австрії і Росії. Коли на Заході давні держави розпадали ся після провінцій, то ту під впливом капіталізму і витворюваню ся, завдяки сему власне капіталізмови — націй, розкладовий процес прибирає уже характер не вуско-провінціональний а — національний.

Всі ті політичні конгломерати різних племен, звязані одним лише інтересом, викликаним із вні, в нутрі своїм, помимо того, розпарцельовані були дальше на дрібні частини, політично відрубні, і жили собі відрубним своїм житєм, нічим майже не звязані с собою. Одну політичну цілість представляли вони лише на вні. В нутрі, кожда осада, чи місто, чи остаточно провінція, проду-

куючи усе сама, чого вимагали потреби мешканців, вистарчаючи вповні собі, становили кожде для себе економічну одиницю, независиму від решти світа. І тій-то відрубности економічній, відповідала відрубність політична, політичний партикуляризм.

Розуміє ся, при таких стані річій, не могло бути бесіди про якусь національну єдність і національну мову. Противно, таке роскавалкованє племен на різні відрубні економічні і політичні одиниці, було як-раз відповідним ґрунтом, на котрім могли витворювати ся різні диялекти, і то чим-раз більше віддаляючі ся від себе, так, що колись, зразу цілком майже і подібні до себе, змогли пізнійше дати ґрунт новим, цілком вже відрубним, самостійним мовам національним. Національна ідея, національна єдність і національна мова, почали витворювати ся донерва пізнійше. Стало ся се тоді, коли міста взяли верх над селом, а більша продуктивність праці, з розвитком техніки, росширила круг інтересів міщанської класи далеко поза родинні міста і найближшу околицю.

Зразу, і самі міста становили єще особну, відграничену від решти світа рогачками і цлами, замкнену в собі, економічну одиницю. Як в селах, так і в початковій добі розвиток міст, круг економічних інтересів, ограничав ся лише на територію обняту самою громадою мійскою. Ту, по містах, на таке ті-

сне відграничуванє ся, впливало ще і ограничуванє самої продукції ріжними приписами цеховими. Але се довго так не тревало. Збільшена продуктивність праці, викликана новими улїпшеннями технічними і новими видатнійшими продукційними методами, як мануфактура, а дальше, відкрите величезних золотодайних ринків заморських, почали поволи россаджувати ті цехові ограниченя, а круг інтересів міщан почали росширяти на що-раз дальші і дальші територія. Обіг товарів і виміна, прибирають чим-раз ширші розміри — на арену сьвітову виступає нова кляса великих купців, що своїм оком обіймає вже далекі-далекі виднокруги. — Давне заскара-лупльованє ся міщан в тїснім кружку комуни починає никнути. З'являє ся потреба якоїсь ширшої економічної території, з відповідною одноцільною організацією політичною, опертою вже на ґрунті тих нових економічних інтересів... І от, на таким доперва ґрунті і починає прозябати національна ідея, думки про національну єдність.

Поняте вітчизни росширяє ся. Та вітчизна, що колись-то, при давній, примітивній, натуральній господарці, при котрій кожде газдівство вистарчало собі вповні, було рівночасно і продуцентом і консументом — ограничала ся на вітцівску хату, вітцївске обійсте; вітчизна, що з росширенєм подїлу праці в самій громаді, а ще дальше, на село і мі-

сто — розширила ся на цілу уже громаду чи сільську чи мійську, — та вітчизна, тепер, коли місто взяло верх, а круг інтересів міщанства, з розвитком техніки, почав що-раз більше розширювати ся і простягати ся на чим-раз дальші територія, та колишня вуска вітчизна, розширяє ся тепер далеко поза міста і поодинокі провінції і обіймає вже собою широку і велику територію, замешкалу людністю, зближеною до себе спільними звичаями, ношею, говором і т. п.

Рівночасно починає витворювати ся спільна національна мова. Бесіда міщан стає бесідою купців і учених, випирає с письма інтернаціональний церковний язик і сама починає виступати яко спільна цілій нації мова — мова національна. Ріжніці диялектичні затирають ся. — Рівночасно починає витворювати ся і національна література, національна штука...

Нові економічні потреби домагають ся тепер відповідної організації політичної, о новій територіяльній розтягності. І цікаве бачимо з'явище. Ціла вязанка до недавна цілком чужих собі міст, а дальше і провінції, дотепер незалежні, о ріжних правах і формах правління, з найріжнороднішими системами цловими — зливають ся в оден нарід, в одну національну державу, з одним правительством на чолі, одним цілій нації праводавством, обваровані одним національним



кордоном цловим, оперті на одній оружній силі, і то силі, до котрої втягає ся уже не оден стан, не одна кляса, а — ціла нація.. Повстає новий тип держав, держава новочасна, буржуазійна, держава — національна.

Держава національна, з'організоване ся нації в одну політичну єдність, чим дальше, з розвоєм продукції капіталістичної, стає ся впрост желізною уже конечностию. Давнійше, кожде село, а опісьля місто і провінція, продукуючи усе у себе, в дома, становили відрубну, замкнену в собі і вистарчаючу собі економічну одиницю, отже і уможливляли політичний партикуляризм. Але тепер, коли з розвоєм господарки капіталістичної, продукція починає що-раз більше спеціалізувати ся, а поодинокі галузи продукції сцентралізовувати ся в певних лише місцевостях, як пр. продукція вугля в одній місцевости, желіза в другій, вовни — знова в иншій, в иншій знова збіжа, цукру і т. д., тепер, при такій спеціалізації продукції, а рівночасно за-висимости одної провінції від другої, давна економічна і політична независимість міст, чи провінцій, є річю впрост уже не можливою. Ніякий с тих промислових центрів, не міг би існувати, хочби й як короткий час, зірвавши ту взаїмну звязь з другими центрами. Отже і тій-то взаїмній за-висимости, єдности економічній, мусить відповідати єдність політична.

Як звісно, не всі єще нації європейські з'організували ся в національні держави. Маємо ще такі пр. держави як Австрія і Росія, — держави ненаціональні, зложені з різних націй. Але і знаємо, чого-то були вони наслідком. Та й знаємо, що і вони знаходять ся уже в фазі розкладовій. В Австрії, справа та стала ся вже основою усеї внутрішньої австрійської політики, в Росії — завдяки лише абсолютистичній формі правління, а по части не так розвиненому єще, як пр. в Австрії, капіталізму, політична еманципація входячих в ню націй, не могла проявляти ся в яркішим виді. Але ту, як і там, основою тої політичної еманципації є і буде — капіталізм, а виразителем єї — буржуазія. В Австрії, є се еманципацийна борба «славянської» буржуазії є під визиску капіталу німецького, в Росії — борба великорускої буржуазії є під переваги капіталу польського, а дальше, що мусить наступити і то вже незадовго — еманципацийна борба української буржуазії є під визиску і переваги капіталу польського і великоруского\*).

---

\*) Що до еманципацийної борби буржуазії великорускої є під переваги економічної буржуазії польської — спеціально, то ту справа та на разі сильно затемнює ся «великоруским» правительством, котре ідентифікують звичайно з великорускою нацією. Через те може видати ся неможливим а навіть і абсурдним, таке твердження, що борбу еманципацийну

Так отже, капіталістична господарка, знищивши давній середовічний політичний

---

прийде ся перевести не гнобленій нації польській а »пануючій« нації великорускій, не польській буржуазії від великорускої, а на відворот — великорускій від польської. Дальше, ту еманципацийну борбу затемнює також і борба польської буржуазії, найзавзятійша в цілій Росії, проти російського абсолютизму, сконцентрованого в вишній пануючій династії походження великоруского. В кінци, затемнює ту справу, і то може й найсильніше, нинішня русифікаційна політика російського правительства і брутальне гнобленє католицизму в »Королівстві польським«. Се викликає, цілком слушно, серед суспільности польської велике огірченє і сильні протести. І се огірченє проявляє ся нераз в такій острій формі, що дійсно, видавати ся може, особливо за границею Росії, немов би справді польска суспільність бажала відірвати ся від Росії. Але се може видавати ся так лише тому, що о цілім тім революційнім руху судить ся не пісьля його внутрішних мотивів, а лише, пісьля вишніх, хвилевих його проявів. То огірченє і протести, а в загалі цілий революційний рух суспільности польської в Росії, має однак головний свій корінь не в якихсь політичних замірах сепаратистичних, і звернений він, в ґрунті річи, не проти нинішньої єдности політичної Росії, а — проти нинішньому російському абсолютизмови і його русифікаційній політиці. Ту, в тім російським абсолютизмі і в його русифікаційній політиці лежить головний корінь цілого нинішнього революційного руху суспільности польської в Росії. — Тож і в міру сего, як російське правительство, пересвідчить ся остаточно, що ціла та його русифікаційна політика, не то, що не доводить до ціли, але противно, віддаляє лише від него польську

партикуляризм, створила, тай й тепер ще творить нові політичні організми — національні держави. Але ті держави, будучи зразу сильним товчком в економічнім і культурнім розвитком європейської суспільности, — на певнім степені розвитком продуктивних сил, стають ся вже запорою в єї дальшій культурній розвитку. Капіталістична продукція, розвиваючи ся, преостаточно с що-раз більшою силою, до иншої вже єдності, не національної, котру-то колись сама покликала до життя, — а єдності

---

суспільність, і в наслідок сего пічне що-раз слабше застосовувати єї взглядом неї, — в міру сего, буде прояснювати ся також що-раз більше і характер того цілого революційного руху польської суспільности. А з виборенем конституції в Росії, коли вже цілковито упаде та русифікаційна політика і гноблене католицизму, а с тим і то сильне огірчене польської суспільности, котре ще так затемнює нині фактичний стан річий в Росії; коли польська суспільність добуде еще, на рівні з другими народностями замешкуючими Росію, і політичну свободу, — тоді викажесь вже цілком ясно характер того руху. Тоді і наступить політика — не така, о якій снить ся нині галицьким „москальоїдам«, і звернесь вона в напрямі, не таким в яким бажалося би їм вихнути єї, а в напрямі, який відповідати буде фактичному становищу річий в Росії, в напрямі — який вкажуть російській суспільности польській економічні інтереси і культурні потреби Польщі. А ті потреби і інтереси російської Польщі домагати ся будуть знова, не відірвання Польщі від Росії, а противно — задержання Польщі при Росії, — задержання в загалі нинішньої політичної одноцілості Росії.

висшого ряду — інтернаціональної, міжнародної.

При незвичайнім розвою нинішних продуктивних сил, консумція внутрішнього ринку є вже надто слаба, і внутрішній ринок вже не вистарчає. Держави бачать ся змушеними глядіти за що-раз-то новими ринками — заграничними. Супроти сеї конечности, ринок внутрішній, починає тратити на своїй дотеперішній вазі. Але здобуванє нових ринків не відбуває ся знова в так скорім темпі, як іде розвій продуктивних сил. Що більше, користуванє ся ними, можливе лише до певного часу. Колись цілий Схід був для Заходу великим ринком. Та був ним не довго. Схід, уцивілізувавши ся під впливом Заходу на образ і подобіє Заходу, завів у себе свій власний великий промисл, що розвиваючись, сам почав уже шукати за новими ринками і сам почав вже конкурувати з Заходом. А єще передше, ніж пробрав ся західний промисл на Схід — кинув ся він був на далекі заморські краї. Але і ту не чого иншого діждав ся. По певнім часі, ті заморські кольонії — подібно як Схід — відірвали ся від метрополії. Вже с кінцем минушого віку, відірвала ся від Англії північна Америка (Сполучені Штати). В нинішнім віці, стало ся те саме в середній і полудневій Америці — з гіспаньськими кольоніями, що з'організували

ся аж в 17. відрубні, незалежні держави. За ними пішла Бразилія. В Африці, помімо сильного опору Англії, повстали і тепер ще повстають нові незалежні республіки. Таку саму тенденцію бачимо і у решті англійських колоній — в Канаді і Австралії, а в кінці і в Індиях... Європейські держави старають ся тепер хоч в часті покрити ті втрати, і кидають ся на решту не здобутих ще територій в Африці і в Азії. Але, чи ж ті евентуальні колонії мали би становити якийсь виїмок від того загально-обов'язуючого нині усі краї права, що наказує кождому краєви, в котрім капіталізм дійшов уже до певної ступені розвою, покласти доконечно для забезпечення дальшого його розвою, державно-політичних границь? Чи ж с поступом цивілізації і імміграції, не зродять ся там також такі самі сепаратистичні тенденції, які бачимо у решті колоній?

Щож виходить с сего? — Конечність нових ринків, викликана незвичайним розвитком продуктивних сил з одної сторони, а з другої — рівночасне утрачуванє ринків старих, при надто повільнім здобуваню на їх місце нових ринків, — викликає хронічний, інтернаціональний надмір продукції, а с тим інтернаціональне банкруцтво — банкруцтво на цілій лінії... Уся цивілізована суспільність починає дусити ся в своїм власнім надмірі, средства продукційні і самі продукти що-раз

більше марнують ся — неужиті, а маси робітників, також неужиті — гинуть марно. Гіперпродукція на цілій лнії — богацтва, котре лежить мертво, і — нужди, на котру нема при нинішних відносинах ніякої зарди.. І от, в чім і лежить та нагляча конечність, введеня в жите нової інтернаціональної інституції, котрої завданєм було би інтернаціональне веденє і регульованє продукції.

До сего пре єще одно: взаїмна зависимість економічна усіх новочасних держав, помимо їх політичних відрубностей. Ніяка держава не становить уже нині вповні відрубної незалежної економічної території. В наших очах відбуває ся транслокація міжнародного промислу: фабрики скуплюють ся поволи в краях, де добувають ся сирі материяли, як пр. бавовна, котра що-раз більше починає перероблювати ся в Індиях і в північній Америці. З вітси розходить ся вона по цілім світі і що-раз більше починає підривати бавовняний промисл Англії, котра до-недавна держала в своїх руках монополь сеї галузи продукції. Відзивають ся голоси, щоби англійські бавовняні фабриканти перенесли свої машини до Америки і там перероблювали бавовну. Через те відпали би їм кошта транспорту і взміцнила би ся їх конкуренційна сила. — В часі домової війни Сполучених Станів північної Америки (1861—65 рр), в наслідок пе-

рерви продукції бавовни в Станах Невільничих, настав звисний, великий бавовняний крах в Франції і в Англії. Цілі маси французких і англійських ткачів опинили ся тоді нараз на бруку. Але рівночасно, се причинило ся до управи бавовни в Єгипті, а то знова — зруйновало феллагів, і фінанси Єгипту дістали ся в жертву Ротшильдам і комп. — А вже найяркійше, найнагляднійше проявляє ся та взаїмна зависимість економічна усеї цивілізованої суспільности — в продукції збіжа, в тім першім, условнім товарі люцкої екзистенції в загалі. Продукція збіжа Америки, Індії і Австралії, знищила впрост європейську продукцію збіжа. Європа стоїть перед такою альтернативою, що або закинути їй у себе продукцію збіжа, або замкнути ся кордоном цловим перед заморским збіжем. Та друга евентуальність є однак впрост неможливою. Се викликало би такий голод серед найширших кругів суспільности, такий крах і банкруцтво європейского промислу, що перед ним усі дотеперішні голоди і крахи показали би ся просто дитинячою забавкою...

Так отже до хронічного, інтернаціонального надміру продукції, долучає ся єще щораз більша і більша взаїмна зависимість економічна нинішних держав. І оба ті чинники домагають ся щораз острійше інтернаціональної, міжнародної організації і регуляції



продукції, на місце нинішньої анархії продукції і нинішніх національних держав.

Але при тій, що-раз-то зростаючій залежності а в кінці єдності економічній усеї людської суспільності, мусить остаточно втворити ся також і нова, вища єдність роду людського — інтернаціональна, котра запанує над нинішньою єдністю національною.

Се все, не є жадною утопією. Вже нині бачимо симптоми, вказуючі на ту будучу, вищу організацію людської суспільності. Держави починають що-раз більше лучити ся с собою, на разі в формі торговельних трактатів, в що-раз більші економічні одиниці, що стало ся такою жизненною konieczністю, що порушенє тих звязій, грозить безнастанно міжнародною війною... З другої сторони, інституції економічні приватні, дотепер національні, починають лучити ся в інституції інтернаціональні, — національні дотепер картелі, зливають ся в інтернаціональні картелі. — Рівнобіжно с тим інтернаціональним полагоджуванєм квестій економічних, відбуває ся також і інтернаціональне полагоджуванє квестій, входячих в сферу духову — в дорозі інтернаціональних з'їздів, конгресів і т. д. — Нинішня цивілізована суспільність, стоїть на переломі двох культур — капіталістичної і соціалістичної. Виразом сего перелому — кля-

сова борба пролетарияту з буржуазією. До тої денационалізації економічної і культурної долучає ся ще і скріплює її — інтернаціональна борба пролетарияту з інтернаціональним гнетом капіталізму і представительки його буржуазії.

В кінці і самі нації денационалізують ся. Национальні признаки, що характеризували дотепер націю і відрізняли одну націю від другої, що-раз більше починають затирати ся, і ціла цивілізована суспільність що-раз більше починає з'асимільовувати ся, зливати ся в оден антропологічно-культурний тип. Головна підстава національної відрубности — спільне походженє, нині, після тих многих вандрівок племен, після тої безнастанної кровосумішки одних племен з другими, а при так улекшеній нині комунікації, при котрій так улекшене переселюванє ся з місьця на місце, з одного краю до другого цілих мас цивілізованої людности, — головна та підстава національної відрубности, нині вже не існує. Покликувати ся на ню, як на характеристику нації, не має вже нині найменшого сенсу. Хтож може сказати напевно о собі, яка в нім кров пливе? Що за різнородність в зрості і будові організму поодиноких членів нації! Яка різнобарвність тіла, очий, волося! — різниці, яких не подибуємо нігде у тих суспільностях, котрі, як пр. »варварські« і »півдикі«, не підпали ще кровосумішці з другими

племенами, котрих лучить дійсно спільне походженє і на котрім-то спільнім походженю оперла ся їх ціла економічна і суспільна організація, в формі т. зв. родового устрою.

Подібно має ся річ і з другими характеристичними признаками національними. Національні звичаї, що-раз більше, з розвоєм культурним нації, уступають місце звичаям інтернаціональним — цивілізованого сьвіта. Так само і національний стрій... Одна ще кляса задержала якось в більшій мірі ті національні признаки — мужики. Мужики, яко кляса осіла, нерухлива, далека від центрів культурних, змогли якось довше задержати у себе ті національні »святости« — хоч і ту, помимо того, ті »святости« починають вже що-раз більше затрачувати ся. Всіж другі кляси потратили вже їх цілком, принявши нові, відповіднійші новим потребам — інтернаціональні. Та, мужики знова, доживають вже посьлідних своїх днів... отже з ними і ті національні святости.

Остає ся ще національна мова. Дійсно, національна мова, то майже одинока ще характеристична признака національної відрубности. Але, чиж і ту не подибуємо вже певних симптомів, вказуючих, що і вона остаточно буде муєсла уступити місце якійсь одній інтернаціональній мові? Нині, при вибиваню ся поодиноких націй с під політичної зависимости других націй і при напружених політичних

відносинах між самими державними уже націями, витворюване ся якоїсь інтернаціональної мови, є ще сильно утруднене. Той політичний антагонізм, піддержуючи антагонізм національний, піддержує також і існованє національних мов. Через те і користуване ся інтернаціональними здобутками новочасної культури, о скілько се зависиме від мови яко средства, можливе лише через виучуване ся мов чужих. Знанє кількох чужих мов уважає ся тому також за перше услівє до назви »інтелігентного« чоловіка. Але, чи така конечність вибиваня ся с тісних рамок національної мови і що-раз більше набирає ваги мов чужих, не ослабляє вже ваги мови національної? Та чи з другої сторони, таке виучуване ся мов чужих не утруднює знова будь-що-будь кождому користати вповні зі здобутків нинішньої культури? — Перед кількома роками оголошено т. зв. volarük. Мова ся, яко втвір штучний, цілком природно, не приняла ся. Але, чиж сам факт, сама поява такої інтернаціональної мови, — чиж се вже не знак часу?

Політичні борби, що підтримують національні мови, а що більше, підтримують і національний фанатизм, не позваляють на то, щоби поодинокі нації згодили ся вже нині на котру з нинішних живих мов, як на спільну мову усім націям. Але с хвилею, як устануть ті політичні борби, як упадуть ті полі-

тичні границі поодиноких націй, як в загалі устане національний антагонізм — при чимраз більшій залежності економічній і культурних взаєминах цивілізованої суспільності, а далі, як упаде і та осіла, нерухлива кляса мужиків, котра все ще є немов тим живим свідомством існування націй в загалі, а мови національної — спеціально, — при тих так улекшених нині, а все що-раз більше улекшуваних средствах комунікаційних, при масовім, безперестаннім переселюваню ся цілих мас з місця на місце, при безнастаннім змішуваню ся націй і стираню ся національних мов, — чи можливо, щоби змогли на все удержати ся нинішні національні мови? Чи ж не є се цілком природним і конечним, що с того перемішуваня ся націй і національних мов, мусить остаточно витворити ся, если не якась уже нова інтернаціональна мова, то принаймій, одна с теперішних мов, по певнім змодифікованю і всякненю в себе форм, чи зворотів та слів мов других — видвигне ся сама на інтернаціональну мову?

Були колись часи релігійного фанатизму — пройшли, по нїм наступили часи фанатизму національного. Але як релігія, стративши під впливом науки свою внутрішню вартість, уступила місце новій »релігії« — науці, і придержує ся нині, лише по своїй зверхній формі — завдяки лише своїй історичній традиції, перейшла в простий фор-

мальний звичай — що і так чим-раз більше починає залишати ся, задержалась як яка історична пам'ятка — на котру і так що-раз більше починає ся забувати, — так і національні мови, колись, уступаючи місце мові інтернаціональній, поволи звужувати ся будуть до мови домашної, що в відношеню до інтернаціональної мови стояти буде як продіялекти до мови національної, аж в кінци, зійшовши до милих хоч і без жадної практичної вартости памяток минувшини, залишуть ся, а остаточно — впрост таки і забудуть ся...

## ХІІ.

Кінчу. Материяльна руїна, економічний упадок, розпад »основи рускої нації« — мужиків, їх еміґрація, причини сеї еміґрації — от і тло, на котрім прийшлось мені зобразити стан суспільно-економічних і політичних відносин серед української суспільности — в теперішній порі, ґрунт, на котрім прийшлось мені оперти ся в визначеню головної витичної розвою тих відносин серед української суспільности — на будуче. Відслонюючи будучність, яка жде українську націю, бажав я вирвати українську суспільність с тої безрадности і апатії, в яку вона тепер попала, — а россліджуючи теперішній стан

супільних, економічних і політичних відносин, серед яких приходиться їй жити, і вказуючи на дорогу, по котрій піде дальший розвій тих відносин, вказати їй і ясну мету її загальної всеукраїнській роботі, і покласти нову основу, новим, відповідаючим тій меті, програмам її найближчої практичної роботи.

Застановляючись над материяльною руїною мужицкої кляси, і над таким сумним проявом життя єї як еміґрація, квестія будучности української нації насувала ся мені впрочім сама під руку. Материяльна руїна мужицкої кляси, як се старав ся я виказати, є з'явищем цілком природним і конечним. Мужик, ставши членом новочасної держави капіталістичної, звязаний тисячними узами с круговоротом товарої, грошевої, капіталістичної продукції, змушений рад-нерад перемінити свою давну господарку натуральну, господарку на власні потреби, на господарку товарову, господарку для ринку, підпадаючи безустанно на тім сьвітовім ринку конкуренційній борбі з великою господаркою — мусить упасти; мусить і кинути ту землю, що його дотепер живила і остаточно — оглянутись за новими средствами до життя. Розуміє ся — не в селі. Ту вже їх не знайде. Давну скількість рук, потрібну до управи «панських» ланів, на котрих перше міг був собі дещо заробити на прожиток, тепер заступили вже машини. І лише мала, дуже

мала частина тої голодної маси спролетаризованих мужиків зможе ще знайти ту для себе заробок... Але і в місті ні. Хоч центром усього новочасного життя і є місто, з його великим фабричним промислом, то є ним — не у нас, в Галичині. Вправді, капіталізм станув уже досить сильною ногою в Галичині, зруйнував давню середовічну господарку, так сільську як і мійську, але не витворив в краю фабричного промиску — того великанського товчка, що попихає все вперед, а тим самим і не зродив тих великих, фабричних міст, що змоглиб прийняти до себе ту бездомну масу сільських пролетарів. Замість власної, краювої фабричної продукції, дав нам чужі, заграничні продукти. Галичина — то не якийсь самостійний організм політичний о власній політичній адміністрації, котрою мож би всперти краювий промисл і охоронити його перед чужою заграничною конкуренцією. Галичина, се лише — »коронний край« Австрії. Зв'язана в оден політичний організм з Австрією, где промисл в західній її часті а особливо в Відні, дійшов до великих уже розмірів, не в силі вона, завдяки пануючому нині в Австрії політичному централізмови, покласти такої тамі, щоб змогчи здержати нею могучу філю надмірної продукції віденьских фабрик, а через те, не забезпечена перед її сильними ударами, не в силі розвинути і у себе свого власного промислу і видвигнути галицькі мі-



ста на великі промислові, фабричні центра; не в силі отже дати захист і тим вивлащеним, викинутим брутальною силою капіталізму, с прадідної землі — мужикам, змушеним шукати хліба поза обсягом села. Деж отже і дітись їм? — Село їх прогнало а місто не приймає... Мужик втікає с краю.

Приглядаючись однак внутрішнім політичним відносинам Австрії, завдяки котрим і спараліжована уся продуктивна сила, як і в загалі ціле економічне і культурне жите Галичини, прийшлося мені сконстатувати, що остаточно і сама Австрія знаходить ся в не дуже-то завиднім положеню. Нерівномірний розвій економічний поодиноких австрійских провінцій, викликав серед австрійскої суспільности сильні розбіжні тенденції, верг австрійску державу на похилу дорогу неминучого упадку... С хвилею, як капіталізм став пануючим в Австрії, а економічний добробит, як і в загалі культурний розвій єї поодиноких провінцій, почав тісно вязати ся с політичною автономією тих провінцій — Австрія стратила рацію свого існованя. З настанем конституції в Росії прийде і остаточно єї упадок — »розбір«... Виступають ту отже дві уже держави: австрійска і російска, — держави, між котрі і розділений — український народ. Так важні політичні події, не можуть не вплинути і на його судьбу... Якаж та судьба? От, се власне і старає ся я ту предста-

вити. О скільки се мені удалось, нехай вже судить — хто хоче. Ту зазначу лише одно єще, що в цілій тій квестії старав ся я — і се міг кожний доглянути — стояти на становищі як мож найоб'єктивнішим, на становищі безсторонного обсерватора. Маючи перед собою прості факти, старав ся я лише злучити їх в певну причиново-льоґічну звязь, і вивести з них остаточні (о скільки се нині можливо) консеквенції.

Остаєсь мені тепер, на кінець, подати єще в кількох словах, як по моїй думці, маючи на оці усе ту сказане, повинна би віднести ся українська суспільність в теперішній хвилі до української справи, якої політики і тактики політичної повинна би ужити тепер зі взгляду на будучність яка жде українську націю — українська суспільність, а принаймій та її часть, для котрої квестія будучности української нації не є байдужною, і котра на ту квестію так задивляє ся, як я се ту виложив.

Ту нема над чим довго розводити ся. Що до російської України, то ту перше діло — виборене конституції в Росії. На се повинна бути звернена передовсім уся сила і енерґія. В цілій однак тій роботі, не повинна українська суспільність в Росії відлучувати ся від решти революційної Росії, — разом з усею революційною суспільностию російскою, повинна лучити ся вона в спільнім усе-російськім ділі, уся російська су-

спільність повинна себе взаємно в тім спомагати. — Але по при борбу з російським абсолютизмом, потреба би вже і від тепер почати тій малій горстці свідомих вже Українців, будити серед української суспільности в Росії, о скільки се лише можливо, і думки про політичну самостійність України. Справа та і так, скорше чи пізнійше, мусить вийти на порядок денний, але чим скорше та думка прийме ся серед української суспільности, тим лекшою буде і борба за ню. Се дуже много буде залежати від того, як поставить себе Україна в даній хвили, при вибореню конституції в Росії, в квестії, яка сейчас стане на порядку деннім — в квестії реорганізації внутрішнього устрою Росії. Від становища, яке займуть тоді Українці і від результатів, які вони зможуть тоді добути, будуть і залежати лекші чи тяжші услівя їх дальшої борби о політичну самостійність України.

Але ту за те, то нове завданє, вимагає вже і нового способу діланя. Ціла та робота в тім напрямі, не повинна опирати ся на самім лише простім росширюваню між українською суспільностию в Росії ідеї національної відрубности українського народу — відрубність націовальна, сама про себе,

єще нічо не становить — але опирати ся повинна передовсім на виводженю на свѣт і вказуваню на ті суперечности економічні, які заходять між поодинокими територіями в Росії, що витворили ся в наслідок запанованя в Росії капіталізму, а голов-но, на вказуваню на ті економічні суперечности, які заходять між Україною а решта Росії і на наслідки, які виходять с сего для культурного розвою України. В такій формі повинна вести ся пропаганда думки о політичну самостійність України між українською суспільністю. Тоді і сама національна українська ідея представить ся в иншім свѣтлі в очах кожного Українця і інакше зачне на ню дивити ся і по-нимати єї українська суспільність. Українська ідея набере тоді якийсь вже реальний зміст. А тоді і буде вже могла перейти с сфери сальонових розмов в сферу поважних і серйозних дискусій... Тож не на національну, а на економічну відрубність потреба ту голов-но ударяти.

Щож до Галичини, то і ту не много остає ся вже сказати. Вистарчить лише пригадати собі усе сказане про ню при кінци розд. V. і розділ VI. Все зводить ся там до двох річий: до борби з нинішнім австрійським централізмом і до зміни виборчої ординації до сойму і до парламенту. Отже передовсім, треба розпочати антицен-

тралістичну політику, і попірати через те усі ті австрійські народности, що вже самі розпочали таку антицентралістичну політику, а друге: треба взяти ся з цілою енергією за справу реформи нинішних виборчих ординацій до сойму і до парламенту, в напрямі загальних і безпосередніх виборів.

От се ті дві річи, котрі повинні би стояти, на тепер, між першими точками практичної програми політичної української суспільности в Галичині — »Русинів«; се також і ті точки, на котрих повинна би опирати ся і спільна політична акція галицьких Українців з Поляками, — з тими, для котрих нинішній австрійський централізм і нинішні виборчі ординації стали ся також справами, котрі вони мусять поборювати — ті Поляки се: дрібна сільська і мійська польська буржуазія і польські робітники, — і тих Українців, для котрих kwestія будучности української нації в загалі, а галицької а взглядно австрійської України спеціально, не є байдужною. Розуміє ся, сеї спільної акції політичної »Русинів« з дрібною польською буржуазією і польськими робітниками, не треба уважати зараз, як якийсь завдаток на згоду, що, мовляв, колись обняти має оба »братні« народи, цілі нації — українську і польську, в їх взаїмних відносинах. Не треба забувати, що економічний розвій Галичини веде не до згоди між

Українцямн а Поляками, а як-раз противно, до великої, і то що-раз більше зростаючої незгоди (гл. початок VIII. розд.), до борби, що під взглядом політичним вже і тепер виразилась, попри инше, в жаданю, — поділу Галичини під взглядом політично-адміністративним, на дві частин національні — українську і польську. Та, така борба в будучности — правда, не так то й дуже далекій — між Українцями а Поляками, не повинна на тепер здержувати дрібну буржуазию польську, т. є польських хлопів і міщан, та польських робітників, лучитись з »Русинами« в борбі з австрійським централізмом і з нинішними виборчими ординаціями до парламенту і до сойму. Від упадку централізму і від зміни нинішних виборчих ординацій залежить прецінь і їх сила, їх побіда над польською шляхтою і їх більше зносна екзистенція.

Хтож се однак ті »Русини«, що підіймуть ся тої борби з нинішним централізмом і с теперішними виборчими ординаціями? Чи москальофіли чи народовці? — Ні одні, ні другі. Ні в одних ні в других нема сил по тому, брак і відповідної відваги, брак і відповідного політичного образования. Вправді, що до зміни виборчих ординацій, то з обох сторін поставлено в соймі відповідні внесення, алеж, се не вийшло з їх ініціятиви, а впрочім — на самім внесеню майже і скінчило ся.

А се цілком за мало. За тим треба кинути ся с сильною і горячою агітацією на села, — а того вже ні одна ні друга партія не важилась зробити. Все скінчило ся на формальнім і льояльнім внесеню в соймі і на кількох надто вже млавих вічах. На більше не стало їм ні відваги, ні сил. — Цілу сю акцію взяла була на себе радикальна партія\*), вся агітація по селах розпочала ся за єї ініціятивною і під єї проводом. Вона то зворушила села, вона і почала що-раз більше загортати до себе мужиків. І партія москальофільська і народовська почали тратити серед них чим-раз більше на значіню і повазї; а за тим — на значіню і новазї в краю. І

---

\*) Вправді москальофіли в своїх органах стоять за загальним і безпосередним голосованем, вислали були навіть в тій справі (єще за часів Таффового) і досить споре число петицій до парляменту. Але треба ту завважати, що стало ся се не с правдивого, повного зрозуміння і внутрішнього переконання потреби такої виборчої реформи (всі аргументи за загальним голосованем переняли вони впрост від радикалів!) а лише по просто з опозиції до народовців, що в проголошеній в 91 р. »новій програмі«, зажадали не загальних, безпосередних виборів а лише зміни нинішних посередних виборів, на — безпосередні. Не треба забувати, що москальофіли висунули загальне, безпосередне голосованє як-раз доперва по проголошеню народовцями в соймі звісної нової програми в 91. р., коли перед тим ні словом за ним не обізвали ся! —

ніяка політична партія в краю і ніяке правительство не бачать вже більше потреби числити ся довше з ними... Се впрочім не диво. Економічні відносини серед мужиків змінили ся, як звісно, сильно за посьлідні часи, прийняли уже нові форми. Але на ту перемену остали ся обі старі партії »руські« сьліпі. Їх думки про практичну діяльність а через те і сама практична діяльність серед мужицкої кляси показали ся вже цілком невідповідними дійсному, теперішньому станови мужиків. Вони його по просто — не поняли. І то власне непониманє викликало новий рух — радикальний, котрий і відобразив обом тим »руским« партиям ґрунт — мужиків. Нові потреби, покликали нових людей, що вирости серед нових обставин.

Партія москальсфільська доживає впрочім і так посьлідних своїх днів, — безсильна і немічна вже на стілько, що яка небудь самостійна політична акция з єї сторони стає ся уже неможливою. Ціле gros партії — сеж старі, безсильні, здеморалізовані і з'апатичнілі попи, — се партія вимираюча... А если від часу до часу і дасть ся ще почути с посеред неї який голос і завважати який рух, то все те таке вже слабе, нужденне і штучне, що не звертає навіть на себе загальнійшої ува-



ги. Се посьлідні, слабї подриги — умираючого тіла\*)...

І народовцям не довге панованє. Вже висше було сказано, що народовці, яко партия буржуазийна, упали, упали тому, бо не мали відповідної їх буржуазийним змаганням політичної опори. Подавшись на сторону знародовщеного попівства, виступають вони вже, не яко представителі своїх буржуазийних інтересів, а як представителі інтересів попівских... Але інтереси попівські, спільні обом частинам попівства — народовській і москальофільській. Отже, борба між одною а другою »партиєю«, переставши бути борбою клясовою, перестала бути і борбою політичною. С хвилиєю, як народовці перейшли на сторону знародовщеного попівства, як інтерес клясовий тої частини попів, оден і той самий з інтересами другої їх частини — москальофівьської, с хвилиєю тою, борба між народовцями а москальофілами перестала бу-

---

\*) Ознакою тої смертельної агонії в якій знаходить ся москальофільська партия, є також і та загальна безнадійність москальофілів що до »будучности Руси«. »Пропала Русь«... подібні вискази, то характеристичне у кожної умираючої, а пануючої колись партії чи кляси, що в своїм вускім партийнім мозгу, не може представити собі »світ« в иншій видї, як лише в такому, в котрім вона була пануючою, в котрім вона уважала ся загально за »представителя« нації, чи в загалї суспільности. З єї смертию, здавсь єї, що зближає ся вже кінець і цілому світови.

ти борбою політичною, і обі партії стра- тили свій давний політичний характер. Ріж- ниці, які осталися ще між ними, обмежились уже виключно до ріжниць в погляді, що-до питання національного, — обі, давніше полі- тичні партії, перемінилися в партії націо- нальні (в вусшій значінію) і борба між ни- ми прибрала знова академічний характер: чи український народ самостійний чи ні? Але — і та борба сходить вже с порядку дневного, — москальофільська партія догаряє, ослабла вже на стілько, що не в силі вести дальше борбу. Отже і борба про національне питанє в нутрі самої української суспільности, тра- тить вже своє актуальне значіне, стає ся без- предметовою. А коли так, то і партія наро- довська, яко партія не то вже політична, але хоч би і вуско-національна також стає ся безпредметовою... Посьлїдне, що могло ще єї лучити в оден окремиї табор, що могло їй служити предметом доокола котрого могла ве- сти ся єї партійна борба: квестія національ- ної самостійности українського народу, то по- сьлїдне — вже упадає, сходить с порядку дневного. Отже і народовська партія рівнож мусить зійти с порядку дневного. С кимжеж- бо і бороти ся їй? З москальофілами? — Москальофіли безсильні вже до борби, се партія збанкрутована фізично і морально. З радикалами? І з ними не можлива борба, во- ниж-бо в погледах національних — також

Українці. Партия народowska, стає ся анахро-нізмом.

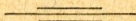
Алеж-бо і радикальна партия доживає вже посьлїдних своїх днів... Вже висше було сказано (почат. VIII. розд.), що радикальна партия, то вираз того суспільно-економічного процесу, який відбуває ся тепер серед кляси мужицкої — процесу, що і розломив цілу до-недавна одноцілу мужицку клясу на дві кляси суспільні — посідаючих, »ґрунтових« господарів, і непосідаючих — робітників. Поки той розлам серед мужицкої кляси не проявлявсь ще надто ярко на верх, і кляса мужицка представляла на вні одну менше-більше клясу о одних менше-більше, спільних інтересах, поти радикальна партия представляла також одну політичну партийну організацію, і репрезентувала собою інтереси менше-більше »усеї« мужицкої »хлопської« кляси. Але, коли сей процес розвинув ся до тої степені, що розділ серед мужицкої кляси щораз маркантійше почав проявляти ся на верх, і щораз сильнійше почав домагати ся відрубних партийних заступництв інтересів розріжненої кляси, то і щораз сильнійше почав той розділ відбивати ся і на радикальній партії, — ріжницї поглядів, що репрезентували ріжницї інтересів розбитої мужицкої кляси, почали щораз сильнійше с собою стирати ся в партії, аж в кінци і довели партию до розбитя. І партия роспала ся. Повста-

ли нові партійні політичні організації: національно - демократична і соціально-демократична.

Так якжеж тепер, в виду сего, в виду сеї політично-партійної трансформації української суспільности в Галичині, стоїть справа з ідеєю незалежності політичної українського народу, справа — борби за сю ідею?

Перша партія, що ідеал політичної самостійности українського народу, поклала за одну з головних цілей своїх змагань, була партія радикальна. Се і не диво, єсли зважить ся людей, що належали до тої партії і ті економічні принципи і культурні змагання, які вони поклали в основу програми тої партії. Здійснене тих економічних постулатів і культурних ідеалів не можливе прецінь без політичної самостійности України. Алеж та партія упала. Чиж з нею малаб упасти і ідея політичної незалежности України? — Ні. Власне ті нові партійні організації, що повстали на місци розбитої радикальної партії, витворились за ініціативою людей, що вийшли з радикальної партії, — вони-то і перенесли с собою до тих нових організацій і ідею незалежности політичної України, і ідею сю поклали між головні, начільні постулати їх політичних змагань. Ідея полі-

тичної самостійности українського народу зискала нові круги приклонників: українську-галицьку »інтелігенцію« і український-галицький пролетарят.

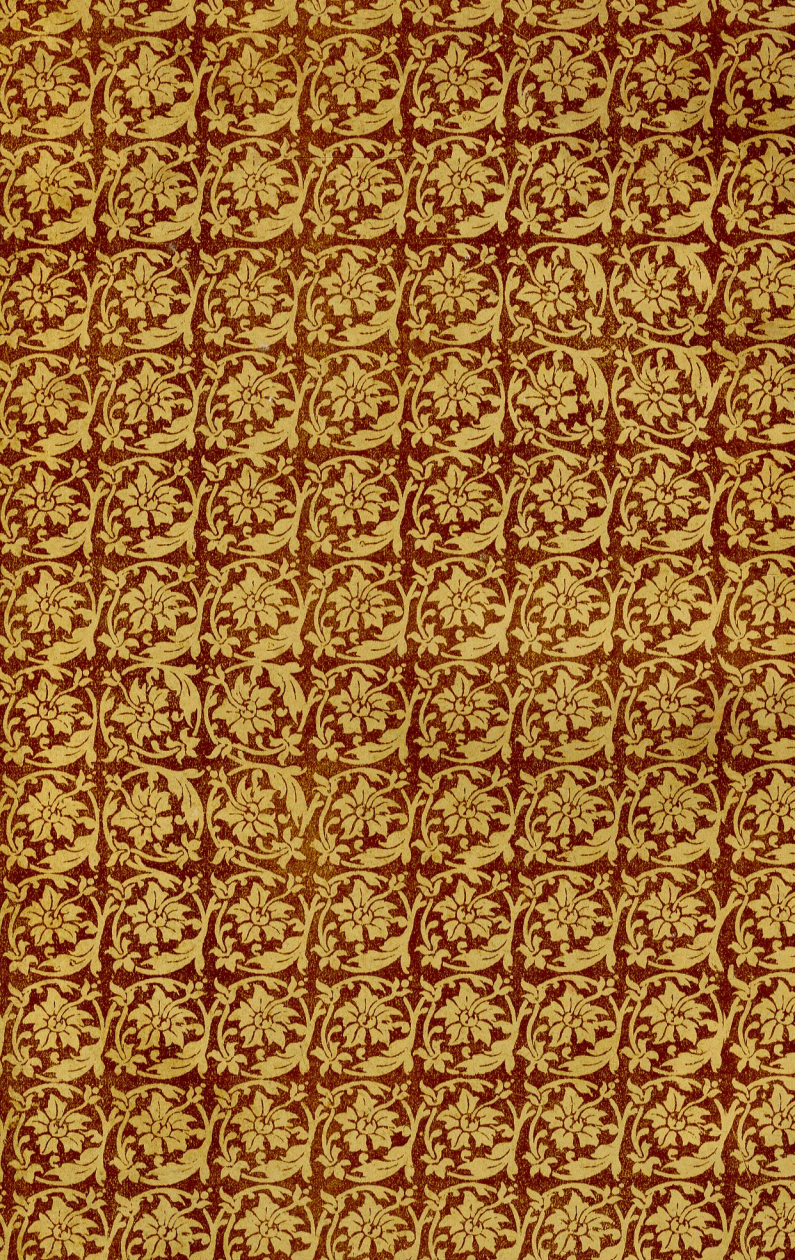


### ПОХИБКИ:

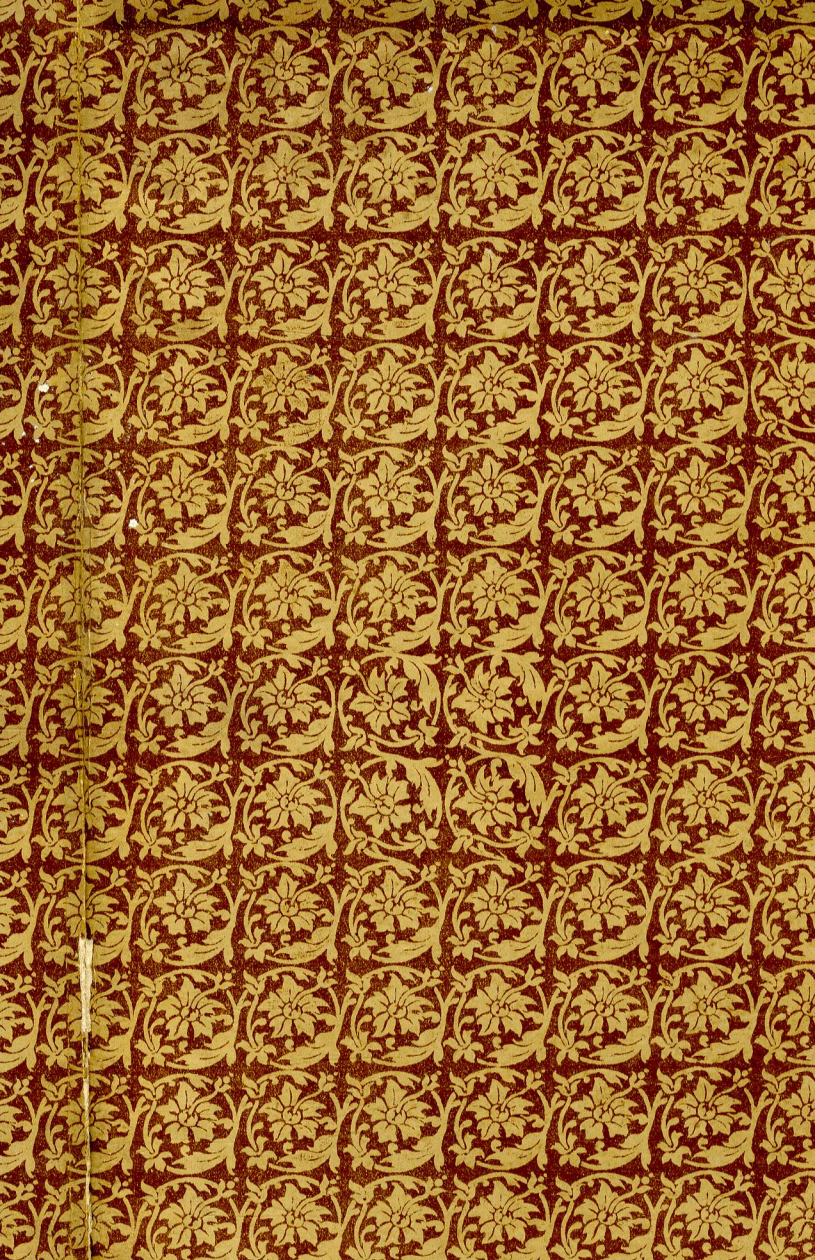
На стр. 8: 2 і 1 стрічка з долу — замість *котрого*, має бути *котрих*.

На стр. 9: 7 стрічка з гори — замість *котрої*, має бути *котрих*.









(Зр. 70 коп.)

5 руб 55 коп  
(1986)

PL 325

2 пр.

~~623~~

~~32837~~

Ю. Начинский

МИХАИЛО ЛАЗОРНО  
У ЛЬВОВІ



Ю. Начинский, Україна Irredenta

Україна

Irredenta

МИХАИЛО ЛАЗОРНО  
У ЛЬВОВІ

